

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูบุคคลทั่วไปในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระครูจตุสารธรรม จากุณโณ (สมคุณ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนานิกายเถรวาท

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๑

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทีกในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระครูจารุสารธรรม จารุธมฺโม (สมคุณ)

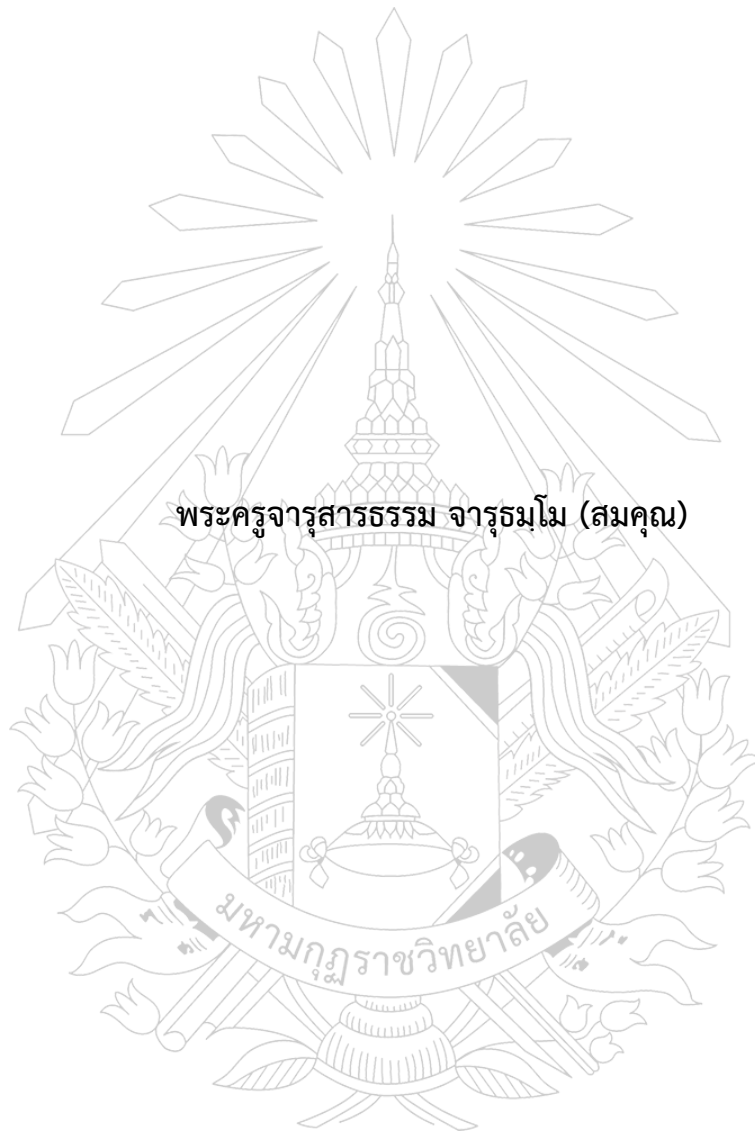
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๑

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทีกในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระครูจารุสารธรรม จารุธมฺโม (สมคุณ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

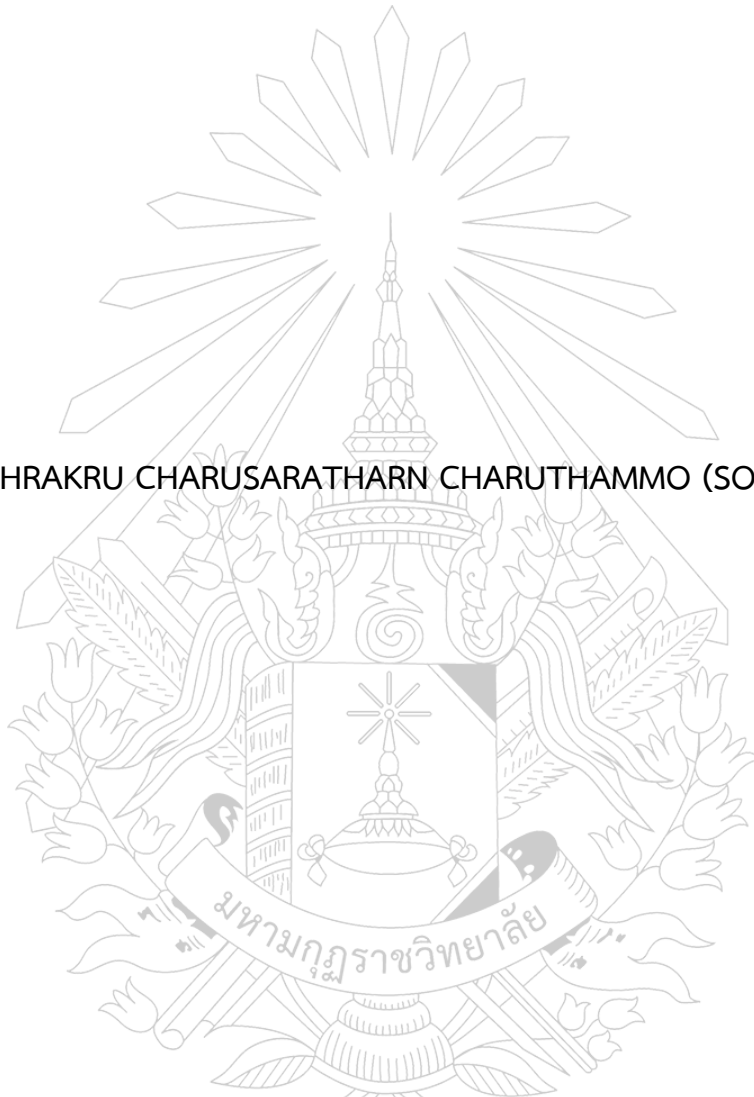
สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๑

AN ANALYTICAL STUDY OF GRATITUDE IN THERAVĀDA
BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAKRU CHARUSARATHARN CHARUTHAMMO (SOMKHUN)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2018

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูทศกวีทีในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระครูจารุสารธรรม จารุธมฺโม(สมคุณ)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ดร.สำราญ โคตรสมบัติ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.สำราญ ศรีคำมูล

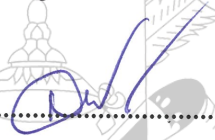
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโต (ผศ.ดร.))

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน(ดร.))

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ดร.สำราญ โคตรสมบัติ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์.ดร.สำราญ ศรีคำมูล)

..... กรรมการ
(ดร.วิเชียร แสนมี)

..... กรรมการ
(ดร.ภัทรชัย อุทาพันธ์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : An Analytical Study of Gratitude in Theravada Buddhist
Philosophy
Student's Name : Phrakru Charusaratharn Charuthammo(Somkhun)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Dr.Samran Cotsombat
Co- Advisor : Asst.Prof.Dr.Samran Srikammul

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P.S. Nāṇavuddho

Dean of Graduate School

(Phramaha Boonsri Nāṇavuddho (Asst.Prof.Dr.))

Thesis Committee

P.B. Puñnamano

Chairman

(Phramaha Boonthai Puñnamano(Dr.))

Su

Advisor

(Dr.Samran Cotsombat)

S. Srikammul

Co-Advisor

(Asst.Prof.Dr.Samran Srikammul)

W. Sanmee

Member

(Dr.Wichian Sanmee)

D.P. Uthaphun

Member

(Dr.Phattharachai Uthaphun)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระครูจารุสารธรรม จารุมนโม (สมคุณ)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: ดร.สำราญ โครตสมบัติ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ผศ.ดร.สำราญ ศรีคำมูล
ปีการศึกษา	: ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะ ๒. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะในพุทธปรัชญาเถรวาท และ ๓. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะในพุทธปรัชญาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลคือข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) คือจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๕ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่งานเขียนทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาและนักวิชาการสาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสารานุกรมต่างๆที่เกี่ยวข้อง และมีข้อมูลจากเว็บไซต์ต่าง ๆ ประกอบด้วย รวมทั้งอรรถกถาและฎีกาต่างๆ อันเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า

๑. พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้อย่างชัดเจนว่า คนดี จะต้องมีความหมาย ๒ ประการ คือ กตัญญู แปลว่า รู้คุณ และกตเวทิตะ แปลว่า ตอบแทนคุณผู้ที่มีคุณต่อเรานั้นมีมาก แต่ในที่นี่จะขอยกมากล่าวเฉพาะบิดาและมารดา ท่านทั้งสองเป็นผู้ให้ชีวิตแก่เรา เรามีวันนี้ได้ก็เพราะท่าน ร่างกายตัวตนเรามีราคาแพงมากที่สุดในโลก แต่ร่างกายตัวตนของเรานี้ได้มาฟรี ๆ โดยบิดามารดาเป็นผู้มอบให้

๒. ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ต่างก็ต้องการจะเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องหมั่นรำลึกนึกถึงพระคุณของท่านอยู่เสมอ และสิ่งสำคัญยิ่งไปกว่านั้น ก็จะต้องสร้างความคิดให้เกิดขึ้นกับตน ให้สังคมนมองเห็นว่า เราเป็นคนดี ก็เพราะมีบิดามารดาที่ดี ดังนี้ ขอให้คิดว่า ๑. คุณต้องตอบแทน เป็นเขตแดนของคนดี จงตั้งตนไว้ในกตัญญูกตเวทิตะ ๒. ความดีอยู่ที่ผล ความเป็นคนอยู่ที่รู้คุณ ถ้าทำได้ดีจะเป็นคนมีบุญ

คำสำคัญ : ๑. การศึกษาวิเคราะห์ ๒. แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะ ๓. พุทธปรัชญาเถรวาท

Thesis Title : An Analytical Study Of Gratitude In Theravāda Buddhist Philosophy

Student's name : Phrakru Charusaratharn Charuthammo(Somkhun)

The Department : Buddhism And Philosophy

Advisor : Dr. Samran Cotsombat

Co-Advisor : Asst.Prof.Dr. Samran Srikammul

Academic Year : B.E. 2560 (2017)

ABSTRACT

The objectives of this thesis paper were as follows: 1) to study the concept of gratitude, 2) to study the concept of gratitude in Theravada Buddhist philosophy, and 3) to analyze the concept of gratitude in Theravada Buddhist philosophy. The data of this documentary research were collected from the Tipitaka of Mahamakutrajavidyalaya B.E. 2505, Commentaries, Sub-commentaries, and concerned documents and articles.

The results of research were found as follows:

1. The Buddha said that a good person has two signals or qualities; Kataññu or knowing the done favour, and Katavedi or reciprocating the done favour. In this study, father and mother would be raised for the example. Father and mother had much obligation to their children. They gave physical and mental body to their children. So it is the duty of sons and daughters to pay back gratitude to their own parents.

2. Everyone has a wish to be a good one, so one should recall to the obligation of one's parents and pay gratitude to them. Moreover, one should behave good and do good for one's self and for society to indicate that one has good parents. It should be recognized that; 1. Obligation must be paid back and gratitude is the sign of good persons, and 2. Results indicate the goodness and gratitude indicates a good man.

Keywords: Analytical study, The concept in gratitude, Theravada Buddhist philosophy

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยดีด้วยการได้รับความอนุเคราะห์จากผู้มีอุปการคุณหลายท่าน ผู้วิจัยขอเจริญพรขอบคุณ ดร. สำราญ โคตรสมบัติ และ ผศ.ดร.สำราญ ศรีคำมูล ที่ได้เมตตารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาสาระให้มีความถูกต้อง มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย รวมทั้งช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อผิดพลาดทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบให้สอดคล้องกับระเบียบวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ที่กำหนดไว้จนได้รับความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณ พระราชวัชรภรณ์ รองอธิการบดี พระครูวิภัสสรธรรมวิจิตร ผู้อำนวยการวิทยาลัยศาสนศาสตร์ วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฺโฒ, ผศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน, ดร. ประธานคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการสอบทุกท่าน ที่ได้ช่วยอนุเคราะห์ช่วยเหลือ รวมทั้งวิเคราะห์ วิพากษ์งาน ให้คำแนะนำ แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จนเสร็จสมบูรณ์ อย่างละเอียดยิ่ง จนทุกอย่างสำเร็จอย่างดี ขอขอบคุณ พระมหากำธร โกสโลโร,ดร. และ ผศ.ดร.จำรูญ พริกบุญจันทร์ ที่ได้กรุณาช่วยตรวจสอบดูแลวิทยานิพนธ์ ให้คำแนะนำปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาให้ได้รับความสำเร็จในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้เมตตาในการค้นคว้าข้อมูลวิทยานิพนธ์ และให้ความอนุเคราะห์ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ ที่ดูแลระดับบัณฑิตศึกษาเกี่ยวกับเอกสารต่าง ๆ ที่จะทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณอาจารย์ทุกท่านที่ได้สอนให้ความรู้ในทุกเนื้อหาวิชาต่าง ๆ และขอขอบคุณเพื่อนร่วมคณะ และผู้ที่มีความเกี่ยวข้องที่ช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ โดยเฉพาะครอบครัวของผู้ทำวิจัย ให้ประสบความสำเร็จในครั้งนี้

คุณงามความดีที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอนอบน้อมสักการบูชาพระรัตนตรัยที่พึ่งอันประเสริฐ และขอนอบน้อมบูชาพระคุณบิดา มารดา อุปัชฌาย์อาจารย์ บุรพาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน ทั้งที่ได้แสดงและไม่ได้แสดงนาม ผู้ให้ชีวิต ผู้ให้โอกาส ให้วิชาความรู้ ให้แสงสว่างทางปัญญา สู่การดำเนินชีวิตที่ติงามตามหลักในทางพระพุทธศาสนาแก่ผู้วิจัย

พระครูจากรุสธรรม จารุณโม (สมคุณ)

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีทั้งภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ม.	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคค
อง.ทูก.	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทูกนิปาต
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง.ปณจก.	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปณจกนิปาต
อง.อฎฐก.	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิปาต
ขุ.ขุ.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
ขุ.ชา.	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก

คัมภีร์ที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิงสำหรับวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๘/๔๓๖. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก เล่ม ๒๗ ข้อ ๑๗๘ หน้า ๔๓๖

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๒
๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๓
๑.๕ คำนียามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิต	๗
๒.๑ ความหมายของกตัญญูกตเวทิต	๗
๒.๒ หลักการของความกตัญญูกตเวทิต	๙
๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต	๑๐
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตในพุทธปรัชญาเถรวาท	๒๒
๓.๑ หลักธรรมที่ใช้ความกตัญญู	๒๓
๓.๒ เรื่องกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท	๓๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตในพุทธปรัชญาเถรวาท	๕๓
๔.๑ วิเคราะห์เรื่องกตัญญู	๕๓
๔.๒ กตัญญูในพระไตรปิฎก	๕๖
๔.๓ วิเคราะห์ความกตัญญูตา	๖๕

บทที่ ๕	สรุปผลและข้อเสนอแนะ	๗๔
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๗๔
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๖
	๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๗๖
	๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๗๖
บรรณานุกรม		๗๗
ประวัติผู้วิจัย		๗๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักธรรมคำสอนพื้นฐานที่สำคัญของพระพุทธศาสนาคือการสอนให้เป็นคนดีมีศีลธรรมและให้ละเว้นจากการกระทำสิ่งที่ไม่ดี ไม่ถูกต้องหรือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย เพราะการทำความดีจะได้รับผลที่เป็นความสุข แต่ในทางตรงกันข้ามการกระทำสิ่งที่ไม่ดีจะได้รับผลที่เป็นความทุกข์ ซึ่งเป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ตนกระทำ^๑ และคุณสมบัติหนึ่งที่สำคัญของการเป็นคนดีตามหลักของพระพุทธศาสนาคือการเป็นคนที่มีความกตัญญูต่อบุคคล^๒ ความกตัญญูต่อบุคคล คือคุณธรรมที่สำคัญยิ่งในสังคม เป็นหลักธรรมเชื่อมสัมพันธ์คนในสังคมให้เกิดความสำนึกในพระคุณและตอบแทนพระคุณซึ่งกันและกัน อันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยค้ำจุนสังคมให้มีความมั่นคงและสันติสุข พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของความกตัญญูต่อบุคคลไว้มากมาย ดังเช่นในพระสูตรตันตปิฎก ความว่า

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหมือนลูกเขี้ยวมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นฉนวน คือ ๑. กายสุจริต ๒. วาจาสุจริต ๓. มโนสุจริต ๔. ความเป็นคนกตัญญูต่อบุคคล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการนี้แลเหมือนลูกเขี้ยวมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์”^๓

นอกจากนี้ ในมงคลสูตรก็ตรัสไว้ว่า ความกตัญญูเป็นอุดมมงคล^๔ ในพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญผู้มีคุณธรรมคือความกตัญญูต่อบุคคลว่าเป็นคนดี ดังตัวอย่างเช่น แม้ว่าบุตรนั้นจะเป็นพระสงฆ์ เมื่อไปบิณฑบาตมาแล้ว ก็ให้มารดาบิดากินก่อนได้ พระองค์ทรงอนุญาต ถือว่าไม่เป็นการทำลายศรัทธาให้เสียไป หากมารดาบิดามีเสื้อผ้าเก่าขาด ไม่สามารถใช้อย่างปกติ ในกาลสมัยบุตรผู้เป็นพระสงฆ์นั้น หากได้สบงจีวรมาใหม่ นำมาย้อมเสียให้เป็นสีของชาวบ้าน สามารถเอามารดาบิดานุ่งห่มได้ และมีพุทธศาสนสุภาษิต กล่าวยกย่องสรรเสริญ

^๑พระสูตร และอรรถกถาแปล, อังคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต เล่มที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๗๐-๔๘๓,

^๒พระสูตร และอรรถกถาแปล, อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคเรียนที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^๓อง.จตุกก. ๒๑/๒๑๒/๒๕๓.

^๔ขุ.ข. ๒๕/๕/๓.

ผู้มีความกตัญญูทเวที่ว่า นิमितต์ สาธูรฺพานํกตญฺญุตเวทิตา^๕ แปลว่า บุคคลที่มีความกตัญญู รู้
อุปการะที่ท่านทำแล้วตอบแทนพระคุณท่าน ท่านกล่าวว่าเป็นคนดี

ความกตัญญูทเวที เป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมคนให้ทำความดีประพฤติเป็นประโยชน์สถาบัน
ต่าง ๆ ในสังคมต่างยกย่อง สรรเสริญบุคคลที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูทเวที และบุคคลหากมีความ
กตัญญูทเวทีแล้ว ก็จะส่งเสริมให้มีคุณธรรมกว้างไพศาลออกไป ตั้งแต่ความกตัญญูต่อมารดาบิดา
จนถึงความกตัญญูต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพราะผู้มีความกตัญญูทเวที ย่อมมีสติพิจารณา
รอบคอบ มีสติยับยั้ง เมื่อจะทำความไม่ดีไม่งามใดๆ ย่อมจะต้องคำนึงถึงความเดือดร้อนที่จะมีผลต่อ
ตนเองและผู้มีพระคุณ คนที่มีความกตัญญูทเวที อันได้ชื่อว่าเป็นคนดีนั้น ย่อมก่อให้เกิดการกระทำ
การงานที่ดี ให้ชาติสกุลมีความเจริญ รุ่งเรือง มั่นคงมีชื่อเสียงเกียรติยศ นอกจากนี้ประเทศชาติ พระ
ศาสนา ก็เจริญมั่นคงด้วยการกระทำดีเพราะมีประชาชน และศาสนิกชนที่มีคุณธรรมซื่อสัตย์กตัญญูทเวทีนี้

การที่เด็กเป็นคนกตัญญูทเวที ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็น
หลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความ
รับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยพ่อแม่ทำหน้าที่เป็นบุพการี
และลูกปฏิบัติหน้าที่ต่อพ่อแม่ในฐานะผู้มีความกตัญญู ซึ่งจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป
ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม
ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทาง
ธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร
ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับ
มนุษย์อย่างสมดุล ปัจจุบันมีกระแสความเจริญทางเทคโนโลยีอย่างไร้ขีดจำกัด สิ่งยั่วยุให้เกิดการ
เบี่ยงเบนของพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ของเยาวชน ตลอดจนการสร้างความสำเร็จทางวัตถุที่มากเกินไปจน
ลืมนำถึงถึงความเจริญทางด้านจิตใจ ตลอดจนความต้องการทางด้านวัตถุเพื่อมาสนองความต้องการ
ทางกาย ทางใจในการดำรงชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ทำให้เกิดการแย่งชิงโอกาส เพื่อการ
ประกอบการเลี้ยงชีพ โดยลืมนำถึงเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมในจิตใจ ลืมนำถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม
ของคนไทยที่มีความกตัญญู รู้จักตอบแทนบุญคุณ ซึ่งคนมีความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญ
อย่างยิ่งที่จะช่วยรักษาและพยุงสังคมไทย^๖

^๕ ธรรมสภา, พุทธศาสนสุภาษิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๐), หน้า ๑๐,

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พัฒนาวัดธรรมในตัวคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูทเวท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูทเวทในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูทเวทในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นการศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องความกตัญญูทเวทในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary sources) คือพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary sources) คือหนังสือ เอกสาร ตำรา งานวิจัยนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูทเวท

๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๔.๑ ทราบหลักพุทธจริยธรรมเรื่องความกตัญญูทเวทในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๔.๒ ทราบถึงความรู้ ความเข้าใจ และการปฏิบัติหน้าที่ของตนในเรื่องความกตัญญูทเวทในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พุทธจริยธรรม หมายถึง หลักในการดำเนินชีวิตอันเป็นวิธีการ หรือเครื่องมือสู่จุดมุ่งหมายอันเป็นประโยชน์สูงสุด เป็นเป้าหมายของชีวิต และเป็นอุดมคติของชีวิต มีธรรมชาติของความเป็นจริง เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติแล้วสามารถเห็นได้ด้วยตัวของตนเอง

ความกตัญญูทเวท หมายถึง ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม ทเวท คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๑.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาบุญทอง คุณาธโร ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยทำการศึกษาในภาคเอกสารเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้อต่างๆ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมและประเพณีไทย พบว่าความกตัญญูเป็นหลักธรรมที่สำคัญ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความกตัญญูเป็นหนึ่งในมงคลอันสูงสุด มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัวบุคคลที่มีความรู้สึกสำนึกในบุญคุณและคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมและช่วยเหลือกุศลสังคมส่วนรวมด้วยความเมตตากรุณาย่อมประสบกับความสุข และความเจริญก้าวหน้า ส่วนผู้ที่ไม่มีความกตัญญูกตเวทีย่อมไม่นำคบหาและประสบกับความพินาศ พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้มนุษย์มีความกตัญญูกตเวทีย่อมให้มนุษย์รู้จักหน้าที่ของตนเอง เมื่อทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองและมีความกตัญญูกตเวทีย่อมแล้ว จะส่งผลให้สังคมมีความสุข^๗

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ขาดเมธี) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความกตัญญูกตเวทียในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา” โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และผลของการวิจัยพบว่า ความกตัญญูกตเวทีย่อมหมายถึง การสำนึกบุญคุณหรืออุปการคุณของผู้อื่นที่แก่ตน และการตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจาด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง หากไม่มีความกตัญญู ความกตเวทีย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ หรือหากมีเฉพาะความกตัญญู แต่ไม่มีความกตเวทีย่อม ความกตัญญูก็ไม่สมบูรณ์ ไม่เกิดการกระทำตอบแทนคุณเป็นรูปธรรม ความกตัญญูกตเวทีย่อมที่สมบูรณ์ต้องเป็นสัมมาทสิฐคือถูกต้องตามทำนองคลองธรรมคือถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ขัดระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคม กรแสดงความกตัญญูกตเวทีย่อมที่จะเป็นฐานค้ำจุนสังคม จะกระจายฐานความกตัญญูกตเวทีย่อมให้ครอบคลุมทั้งต่อมนุษย์ สถาบัน องค์กร ต่อธรรมชาติที่จะเป็นฐานเกื้อหนุนและส่งเสริมให้สังคมมีความมั่นคงพร้อมต่อการพัฒนา ต้องเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีย่อมที่เป็นแบบสัมมาทสิฐเท่านั้นคือต้องเป็นความกตัญญูกตเวทีย่อมที่ถูกต้องตามกฎหมาย และความกตัญญูกตเวทีย่อมที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม หากคนซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมต่างมีความกตัญญูกตเวทีย่อมอย่างถูกต้องสมบูรณ์ก็จะเป็นพลวัตรขับเคลื่อนให้ระบบสังคม

^๗พระมหาบุญทอง คุณาธโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, ๑๔๕ หน้า.

ได้แก่ ระบบศีลธรรมสังคมระบบการเมือง ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เกิดความมั่นคงและนำไปสู่การพัฒนาแบบมั่นคงและยั่งยืน^๕

โกวิท ราชวงศ์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ” ผลจากการศึกษาพบว่า ปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยนั้นมาจากสาเหตุ ๔ ประการ คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาทางด้านสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว และในขณะที่แนวทางการแก้ไขปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยปัจจุบันนั้น พบว่า ต้องเริ่มจากการแก้ไขปัญหายภายในครอบครัวกันเองก่อน คือครอบครัวต้องเสริมสร้างกันเอง โดยมีความรักความเข้าใจกัน และรัฐบาล สังคมต้องเข้ามาช่วยสนับสนุนอีกแรง ดังนั้นปัญหาดังกล่าวต้องแก้ไขจากหลายๆ ด้านคือ ด้านผู้สูงอายุเอง ด้านบุตรหลาน และด้านรัฐบาลหรือสังคมที่เกี่ยวข้องต้องช่วยเหลือกัน และจากการวิจัยภาคสนามพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีเป็นอย่างดี มีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาจะเข้ามาอยู่สถานสงเคราะห์คนชราในระดับสูง การปฏิบัติต่อบิดามารดาเมื่อครั้งเป็นหนุ่มสาวอยู่ในระดับดี ส่วนสาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกับบุตรหลานได้นั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากปัญหาขาดแคลนผู้ดูแลในเวลากลางวัน รองลงมาคือปัญหาด้านสุขภาพ ส่วนบุคคลที่มาเยี่ยมผู้สูงอายุมากที่สุดคือหลานหรือเหลน และบั้นปลายชีวิตผู้สูงอายุ พบว่าผู้สูงอายุพึงพอใจมาก และที่พึงพอใจมากที่สุดคือ การบริการของผู้ดูแลของสถานสงเคราะห์คนชรา ส่วนด้านความต้องการ พบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีความต้องการมากนัก ที่ต้องการคือให้หน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งขณะนี้สถานสงเคราะห์คนชราก็ดูแลดีอยู่แล้ว^๖

พระมหาไฉน ประกอบผล ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา : กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี” ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนส่วนใหญ่รู้หลักในการปฏิบัติต่อบิดามารดา เช่น ร้อยละ 80.0 ดูแลบิดามารดายามเจ็บป่วย ร้อยละ 75.5 กล่าวชื่นชมบิดามารดาให้คนอื่นฟัง ร้อยละ 71.1 มีนิสัยมัธยัสถ์ พระพุทธศาสนาได้วางหลักคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ตามสถานะของตนกับหน้าที่ที่พึง

^๕พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาตเมธี), “ความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, ๑๖๕ หน้า.

^๖โกวิท ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนคติของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๕, ๑๔๖ หน้า.

ปฏิบัติ หากชาวพุทธเข้าใจ และปฏิบัติได้ถูกต้อง จะทำให้เกิดความสุขกับตนและสังคม จึงควรบรรลุลหกิจจริยธรรมว่าด้วยความกตัญญูทเวที่เข้าในหลักสูตรการศึกษาให้มากขึ้น^{๑๐}

อำนาจ จันเงิน ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง“ การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูทเวที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย่อน กิตติทินโน)” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย่อน กิตติทินโน) เกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูทเวที่ โดยทำการวิจัยในภาคเอกสารคือใช้การวิเคราะห์เอกสารงานนิพนธ์ของพระพุทธวรญาณ และการสัมภาษณ์พระพุทธวรญาณและผู้เกี่ยวข้อง ผลของการวิจัยพบว่าพระพุทธวรญาณให้ความสำคัญต่อความกตัญญูทเวที่มาก โดยชี้ว่าเป็นคุณธรรมเบื้องต้นแห่งมนุษยธรรมทั้งหลาย เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตคน เป็นโครงสร้างชีวิตที่สำคัญ และเป็นเหตุแห่งความเจริญของบุคคล บุคคลที่สำคัญที่สุดเราจะต้องพัฒนาความกตัญญูทเวที่ต่อท่านเป็นพิเศษ คือ มารดา บิดา ครูอาจารย์ ผู้บังคับบัญชาและผู้ปกครอง สถานที่ที่มีพระคุณคือ บ้านเกิด โรงเรียนที่เคยเรียน และวัดที่เคยบวชเรียน และสถาบันที่มีพระคุณคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การพัฒนาความกตัญญูทเวที่ต้องใช้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา คือ ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ธรรมของคนดี ธรรมที่ไหวศรัยยอมรับว่าเป็นทางแห่งความดี เป็นต้น รวมทั้งจารีตประเพณีที่ฝังานของไทย โดยมีธรรมที่ใช้เสริมสร้างการพัฒนาความกตัญญูทเวที่สำคัญ คือ สติ ฉันทะ สังขะ เมตตา สามัคคี และธัมมวิจยะ วิธีการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูทเวที่คือ ครูจะต้องพัฒนาตนเองให้มีความกตัญญูทเวที่เป็นเลิศแล้วสั่งสอนอบรมนักเรียน ให้เห็นความสำคัญและพัฒนาความกตัญญูทเวที่ให้ยิ่งขึ้นไป^{๑๑}

^{๑๐}พระมหาไฉน ประกอบผล, “การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา : กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๔, ๑๔๓ หน้า.

^{๑๑}อำนาจ จันเงิน, “การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูทเวที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย่อน กิตติทินโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๗, ๑๓๗ หน้า.

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิต

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องความกตัญญูกตเวทิตต่อผู้มีพระคุณ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของกตัญญูกตเวทิต

๒.๒ หลักการของความกตัญญูกตเวทิต

๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต

ความกตัญญูกตเวทิตหรือกตัญญูกตเวทิตาธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มีอุปการคุณที่เรียกว่า บุพพการีชน กับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนที่เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตชน ความกตัญญูกตเวทิตคือ คุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน ถูกต้องเกี่ยวกับคุณธรรมข้อนี้ จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจความกตัญญูกตเวทิตในประเด็นต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ความหมายของกตัญญูกตเวทิต หลักการของความกตัญญูกตเวทิต และความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต โดยจะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ข้างต้นไปตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของกตัญญูกตเวทิต

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำว่า กตัญญู และกตเวทิต ที่ถูกต้องจึงขอนำรูปศัพท์ และคำอธิบายมาแสดงไว้ ดังนี้

กตัญญู เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้ผู้รู้คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตเวทิต^๑

กตัญญู เป็นคำกริยานามบุ่งลิงค์และคำวิเศษนะ แปลว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนโดยปกติ มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการํ ชานาติ สีเลนาติ กตญญู แปลว่า ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺชินติ สีลมสสาติ กตญญู แปลว่า ผู้รู้อุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนมีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการํชานาติติ กตญญู^๒

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^๒ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

กตัญญูตา เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ความกตัญญูความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้ ความเป็นผู้รู้คุณท่าน^๓

กตัญญูตา เป็นคำกริยานามอดีถิลิงค์ หรือเพศหญิง แปลว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตนความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุพการีชนมาแล้วความเป็นแห่งบุคคลผู้กตัญญูความเป็นผู้กตัญญู มีรูปวิเคราะห์ว่า กตณฺณสุส ภาโว กตณฺณตาค^๔

กตเวที เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำคุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์ หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^๕

กตเวที เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยิ่งบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน, ยิ่งบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน แต่หากเป็นคำกริยานามบุ่งลึงค์จะแปลว่า บุคคลผู้ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน^๖

กตเวทีตา เป็นคำภาษาบาลี และเป็นคำนาม หมายถึง ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน, ความเป็นผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญูตา^๗

กตัญญูกตเวที เป็นคำกริยานามบุ่งลึงค์หรือเพศชาย แปลว่า บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ไทยตัดพุดเฉพาะกตัญญู แต่ความหมายหมายถึงกตเวทีด้วย^๘

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทีไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึง ความเป็นคนกตัญญูกตเวที และได้ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวที หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทนแยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญูรู้คุณท่าน กตเวที ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทีว่าโดยขอบเขตแยกได้เป็น ๒ ระดับ คือ

กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวอย่างหนึ่งกตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวมตัวอย่างเช่นพระเจ้า ปเสนทิ

^๓ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๖.

^๔ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๓,

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๖.

^๖ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๔,

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๖.

^๘ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๔.

โกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศล
กัลยาณธรรม เป็นต้น อย่างหนึ่ง^๙

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ได้ให้ความหมายคำว่ากตัญญูกตเวทิต่างนี้ กตัญญู หมายถึง คนที่รู้อุป
การคุณที่คนอื่นทำให้ตน ส่วนกตเวทิต์ หมายถึง คนที่รู้แล้วและตอบแทนคุณท่านด้วย ๑๐ คำว่า
“กตัญญู” หากแปลเอาความทางปฏิบัติแล้ว หมายถึง “เห็นคุณท่าน” คือเห็นด้วยใจด้วยปัญญา คำว่า
“กตเวทิต์” แปลตามตัวหมายถึงการประกาศคุณ หรือการทำให้เป็นที่รู้จักให้ปรากฏขึ้นแต่หากแปลเอา
ความตามภาษาไทยหมายถึงการตอบแทนคุณ^{๑๐}

ศึกษาจากความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตี่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึง
การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อตนเอง กตเวทิต์ หมายถึง การประกาศ การ
แสดงออก การกระทำเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้วคำว่า กตัญญูกตเวทิต์ หมายถึง การรู้ในอุปการ
คุณหรือบุญคุณของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่มีต่อตนเอง และกระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม
โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะ
ทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิต์ หมายถึงการแสดงออกเพื่อตอบแทนคุณ เป็นการแสดงการตอบแทนคุณ
ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและการพูด ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น
กตัญญูจึงจัดเป็นมโนกรรม กตเวทิต์จัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม

๒.๒ หลักการของความกตัญญูกตเวทิต์

การศึกษาถึงหลักการของความกตัญญูกตเวทิต์ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลักที่สำคัญ
๒ ประการคือ กตัญญูกตเวทิต์เป็นคุณธรรมต้องปฏิบัติคู่กันและกตัญญูกตเวทิต์ต้องเป็นสัมมาทิฐิ

ความกตัญญูคือความรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อน เป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทิต์คือการตอบ
แทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้แล้ว กตัญญูกตเวทิต์ตาธรรม อันหมายถึงการรู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้วและ
ตอบแทน หรือการรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของคนอื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น เป็น
คุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์สิ่งแวดล้อม
อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

^๙พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๘,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๑๐}ปิ่น มุทุกันต์, *แนวการสอน ตามหลักสูตรนักรธรรมชั้นตรี*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๑.

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ การรู้บุญคุณคนหรือ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่าการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้หากมีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เช่น ได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขแต่เราเพียงรับรู้ แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนไม่รับรู้คุณความดีของเขาย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน

หากพิจารณาถึงความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตะ จะเกิดความเข้าใจชัดเจนว่า ความกตัญญูกตเวทิตะ หมายถึง “การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณ ความรู้คุณค่าของความดีและการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี” คนกตัญญูอย่างสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๒ ประการ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้คือ ต้องมีทั้งกตัญญูคือการรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดี และกตเวทิตะคือการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี

ความกตัญญูกตเวทิตะที่มีหลักการคือต้องกตัญญูและกตเวทิตะที่แบบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรมไม่ผิดกฎหมายของสังคมบ้านเมืองไม่ขัดกับระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของคนในสังคมต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม

ความกตัญญูกตเวทิตะที่มีหลักการสอดคล้องดังที่กล่าวข้างต้นจัดว่าเป็นความกตัญญูกตเวทิตะที่คนในสังคมควรยกย่องสรรเสริญและปฏิบัติตามโดยแท้ แต่จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันมีประเด็นที่น่าพิจารณาคือผู้ที่ได้ชื่อว่าต้องเป็นกตัญญูกตเวทิตะชนมักจะมีเฉพาะแต่กตัญญูตาธรรมยังขาดกตเวทิตาธรรม นั่นคือ มีเฉพาะแต่การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่น ที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดีไม่มีการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดีให้เห็นเป็นรูปธรรมกล่าวให้สั้นคือ “รู้จำแต่ไม่ทำตอบแทน”

๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตะ

ความกตัญญูกตเวทิตะที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดีเพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็นมารดา เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆหากจะเปรียบกับต้นไม้ ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นตุจรากไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้น กิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้เพราะอาศัยรากฉันทไคความกตัญญูกตเวทิตะก็เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของคุณธรรมอื่นฉันทนั้น และคนที่มีความกตัญญูกตเวทิตะเป็นรากฐานจะเป็นผู้ฝึกฝไคในการทำความดีมากขึ้นเพราะธรรมชาติของความกตัญญูกตเวทิตะจะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริคือความละอายใจตนเองในการทำผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอดัปะปะ ความสะดุ้งกลัวต่อความผิดด้วยสำนึกถึงผลคือความทุกข์ที่จะได้รับจากการทำผิดนั้น ๆ รวมทั้งเป็นฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เช่น สัปปุริสบัญญัติ

๒.๓.๑ ข้อปฏิบัติของคนดี คือ

- ๒.๓.๑.๑ ทาน หมายถึง การให้แบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- ๒.๓.๑.๒ ปิยพัชชา หมายถึง การเว้นจากการเบียดเบียนกัน
- ๒.๓.๑.๓ มาตาปิตุอุ ปฏฐาน หมายถึง การปฏิบัติดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข

๒.๓.๒ การวธธรรม ๖ คือ

- ๒.๓.๒.๑ พุทธคารวตา หมายถึง ความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้า ด้วยการกราบไหว้บูชา ตั้งใจปฏิบัติตามธรรม
- ๒.๓.๒.๒ ฉัมมคารวตา หมายถึง ความเคารพนับถือพระธรรมด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน
- ๒.๓.๒.๓ สังฆคารวตา หมายถึง ความเคารพนับถือพระสงฆ์ด้วยการกราบไหว้แสดงกิริยานอบน้อมต่อท่าน
- ๒.๓.๒.๔ สิกขาคารวตา หมายถึง ความเคารพเอื้อเฟื้อในการศึกษา ด้วยการตั้งใจศึกษาไม่เกียจคร้าน
- ๒.๓.๒.๕ อัมปมาทคารวตา หมายถึง ความเคารพเอื้อเฟื้อ ในความไม่ประมาท เลินเล่อ
- ๒.๓.๒.๖ ปฏิสันถารคารวตา หมายถึง ความเคารพเอื้อเฟื้อในการปฏิสันถารด้วยการไม่ทำตนให้เป็นคนใจแคบ

๒.๓.๓ สังคหัตถธรรม ๔ คือ

- ๒.๓.๓.๑ ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- ๒.๓.๓.๒ ปิยวาจา หมายถึง การพูดคำไพเราะเป็นไปเพื่อประโยชน์
- ๒.๓.๓.๓ อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
- ๒.๓.๓.๔ สมานัตตตา หมายถึง การเป็นคนไม่ถือตัว

๒.๓.๔ ฆราวาสธรรม ๔ คือ

- ๒.๓.๔.๑ สัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์ เที่ยงธรรมเที่ยงตรงในหน้าที่ จริ่งใจต่อมิตรกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ
- ๒.๓.๔.๒ ทมะ หมายถึง ความข่มใจ ข่มอารมณ์
- ๒.๓.๔.๓ ขันติ หมายถึง ความอดทน อดกลั้น ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคปัญหา
- ๒.๓.๔.๔ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ ไม่ใจแคบ ไม่ตระหนี่ เป็นต้น

ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานส่งเสริมให้คุณธรรมข้ออื่น ๆ เจริญขึ้นและแผ่กว้างไพศาลมากขึ้น และส่งเสริมให้กตัญญูกตเวทีบุคคลทำความดีมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดีอย่างแท้จริง

๒.๓.๕ ความกตัญญูทเวที่เป็นเครื่องหมายของคนดี

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความกตัญญูทเวที่เป็นเครื่องหมายของคนดีไว้ ดังมีพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า นิमितฺตํ สาธุ รูปานํกตญฺญุกตเวทิตา แปลว่า ความกตัญญูทเว เป็นเครื่องหมายของคนดี^{๑๑}

คำว่า เครื่องหมาย เป็นคำนามหมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำ หรือกำหนดรู้^{๑๒} หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้เป็นคนดีหรือไม่อย่างไร ทางพระพุทธศาสนามีเกณฑ์พิจารณามากมายแต่ที่เน้นอย่างหนึ่งก็คือกตัญญูทเวที่ตาธรรมเป็นสิ่งบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดีของบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษหรือคนดีทั้งหลายมีความกตัญญูทเวที่เป็นเครื่องหมาย ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสรภังคชาดก ความว่า

บุคคลใดเป็นคนกตัญญูทเวที เป็นปราชญ์
มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วย
กระทำกิจของมิตรที่ตักยากด้วยความเต็มใจ
บัณฑิต เรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ^{๑๓}

และดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสัปปริสสูตร ความว่า

สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน
ทั้งกลางคืนและกลางวันยอมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คน
หมู่มากเมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน
ยอมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๑๔}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเป็นคนกตัญญูทเวที่เป็นภูมิสัตบุรุษ คือ เป็นพื้น ชั้นแห่งจิต หรือระดับจิตใจ ของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ความว่า

สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวทีความเป็นคนกตัญญู
ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็น
คนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ^{๑๕}

^{๑๑} ธรรมสภา, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๑๐.

^{๑๒} ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๖๒.

^{๑๓} ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๘/๖๐๘, ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๘/๔๓๖.

^{๑๔} อัง.อภุจก. ๒๓/๓๘/๒๙๘.

^{๑๕} อัง.ทุก. ๒๐/๓๓/๗๗,

สรุปได้ว่า ความกตัญญูทเวทเป็นเครื่องหมาย/สัญลักษณ์ของสัตว์บุรุษหรือ คนดีบุคคลไม่ว่าจะมีความรู้ความสามารถหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างไรก็ตาม แต่หากไม่มีความกตัญญูทเวทก็เป็นคนดีไม่ได้ เพราะขาดสัญลักษณ์แห่งความดีนั่นเอง

๒.๓.๖ ความกตัญญูทเวทที่บุคคลหาได้ยาก

การแสวงหาทรัพย์สมบัติหรือบิรวารสมบัตินั้นหาได้ไม่ยากนัก และการแสวงหาคนดีที่มีคุณธรรมอื่นก็หาได้ไม่ยากเช่นเดียวกัน แต่การแสวงหากตัญญูทเวทที่บุคคลหาได้ยาก ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอสาสุปขหรรค ความว่า

๒.๓.๖.๑ บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ

ก) บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน)

ข) กตัญญูทเวท (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๑๖}

อุปสรรคของบุพพการีชนคือตัณหาหรือความอยากเพราะเหตุว่าตัณหานั้นทำให้คนเห็นแก่ตัวเมื่อบุคคลเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นกรยากที่จะทำอุปการะให้แก่คนอื่นจะช่วยเหลือใครจะทำการงานใด ๆ ก็มักคิดถึงผลตอบแทนไว้ก่อนเมื่อไม่มีผลตอบแทนใดๆ ก็ยอมไม่ทำอุปการะใดๆ ฉะนั้นตัณหาจึงถือว่าเป็นอุปสรรคของบุพพการีชน

ปฏิบัติหรือสิ่งเป็นอุปสรรคของความกตัญญูทเวทได้แก่อวิชาคือความไม่รู้ความโง่ ความเขลา ความจนปัญญา การไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักรับผิดชอบชีวิตเมื่อไม่รู้รู้อย่างนี้แล้วก็ยอมไม่รู้จักคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนและไม่ตอบแทนคุณนั้น ตัณหาและอวิชาจึงเป็นเหตุสำคัญทำให้บุพพการีชนและกตัญญูทเวทที่บุคคลหาได้ยาก

๒.๓.๖.๒ ในทูลลภสูตร (ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก) ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก คือ

ก) ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้

ข) กตัญญูทเวทที่บุคคล^{๑๗}

๒.๓.๖.๓ ในปิงคยานีสูตร ได้แสดงไว้ว่า การปรากฏของบุคคล ๕ จำพวกเป็นเรื่องยากคือ

ก) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก

ข) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก

^{๑๖} อิง.พุท. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔, อิง.พุท. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๗} อิง.ติ.ก. ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

ข) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วหาได้ยากในโลก

ค) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม หาได้ยากในโลก

ค) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล หาได้ยากในโลก^{๑๘๘}

เหตุที่บุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากเพราะมีอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือนดังกล่าวมานั้น ก็เพราะผู้เป็นบุพพการีและกตัญญูกตเวทีเป็นเพียงผู้สงเคราะห์ อนุเคราะห์ ตอบแทนคุณกันด้วยความจำเป็นและจำใจ ด้วยว่าเมื่อไม่ทำก็เกรงจะถูกนิทา หรือทำด้วยความปรารถนาให้โลกสรรเสริญ ยากจะหาผู้ที่ดำเนินตามธรรมดั่งนั้นโลกจึงได้บุพพการีหรือกตัญญูกตเวทีในลักษณะ บุพพการีเทียม และกตัญญูกตเวที เทียมเช่นกับการแสวงหาทรัพย์ ง่ายสำหรับคนที่หาได้แต่เป็นการยากที่จะได้มาโดยสะดวกและคล่องใจในทางสุจริต จึงกล่าวได้ว่าบุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก เพราะเป็นการยากที่จะประจวบเหมาะกันทั้งสองฝ่าย

ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากนั้น พอจะแยกวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ การรู้จักคุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน และการตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกรักรวม ซึ่งแยกอธิบายได้ ดังนี้

๒.๓.๖.๔ การรู้จักคุณแต่ไม่ตอบแทน

คุณปุถุชนมีจิตที่ประกอบด้วยอวิชาและตัณหา จึงตั้งอยู่ในความเห็นแก่ตัวไม่เห็นแก่คนอื่นดังกล่าว เมื่อเห็นทางได้ดีก็ยอมฉวยโอกาส เมื่อได้แล้วก็ไม่อยากแบ่งปันให้ใคร ประกอบกับความมุ่งหมายในสุขแห่งชีวิต เมื่อยามเป็นเด็กก็เห็นแก่การเล่นสนุกสนาน เติบโตก็มุ่งศึกษาศิลปวิทยา เมื่อประกอบอาชีพมีทรัพย์สมบัติก็มุ่งไปทางแสวงหาครอบครัว มีสามีภรรยาแล้วต่างก็หลงใหลในกันและกันมุ่งหาความสุขให้กันและกันมากกว่าจะคิดตอบแทนคุณของมารดาบิดาหรืออุปการีชน

อวิชาและตัณหาเปรียบเช่นแม่น้ำที่คอยขวางกั้นปฏิการคุณของปุถุชนเพราะต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตนฝ่ายเดียว จึงทำให้ขาดการตอบแทนคุณเช่นการที่รู้จักคุณของยาแต่เมื่อตัวเองไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ค่าหรือประโยชน์ในการกำจัดโรคร้ายของตนเกษตรกรรู้ว่าแผ่นดินมีคุณในการทำไร่นา แต่ก็มุ่งหมายเพียงผลผลิตจากนา ไม่บำรุงรักษาผืนดิน คนทั่วไปดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ รู้ว่าปัจจัยสี่มีคุณค่าแทนในด้านใด ในกาลใด ก็เห็นคุณเฉพาะในด้านนั้นในกาลนั้นเท่านั้นไม่ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงรักษาหรือพัฒนาให้ดีขึ้น ก็เพราะอวิชาและตัณหากันไว้

^{๑๘๘} อย.ปญจก. ๒๒/๑๙๕/๓๓๔.

๒.๓.๖.๕ การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน

ดังที่กล่าวว่่าปุถุชนนั้นมีวิชาและตณหาเป็นเจ้าเรื่อน ดังนั้นจิตของปุถุชนจึงเจือด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นแรงผลักให้มุ่งแสวงผลแห่งโลกียสุข คือ ทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จในชีวิตหรือเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือมุ่งในเรื่อง กิน กาม เกียรติ นั่นเอง เพราะตณหาเป็นเครื่องยึดให้คนติดอยู่กับโลกียสุข ด้วยเหตุนี้โดยทั่วไปการตอบแทนคุณจึงเป็นเรื่องการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ลูกสร้างทำดีเพราะหวังการสนับสนุนจากมารดาบิดาลูกศิษย์สร้างทำดีเพราะหวังความสำเร็จการศึกษา ลูกน้องสร้างทำดีเพื่อเอาใจเจ้านายหรือเพื่อไต่ยศตำแหน่ง นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานของรัฐสร้างทำดีเพื่อหวังผลทางการเมืองหรือผลตอบแทนในหน้าที่ของตน คนในสังคมสร้างทำดีต่อกันด้วยมุ่งหมายให้โลก สรรเสริญ ให้สังคมยอมรับนับถือว่าเป็นคนดี จึงทำอุปการะตอบแทน คือไม่ได้ทำปฏิการคุณจากมโนสำนึกด้วยความบริสุทธิ์ใจ จึงทำอะไรรักก็ตามต้องมีประโยชน์แฝงอยู่หรือที่เรียกว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อนในการทำอุปการะคุณและตอบแทนคุณ ทั้งนี้เพราะปุถุชนมีจิตเจือด้วยตณหานั่นเอง

๒.๓.๖.๖ การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม

เพราะความมุ่งหมายทางโลกียสุข และการตอบแทนคุณกันโดยมุ่งหมายซึ่งผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง จึงก่อให้เกิดการตอบแทนคุณที่ไม่ชอบธรรม และผิดกฎหมายด้วยเหตุที่ไม่รู้แจ้งในความหมายของการตอบแทนคุณ และไม่สามารถต้านกระแสแห่งตณหาได้ จึงมีข้อสรุปการตอบแทนคุณว่า เป็นความดี เป็นสิ่งที่โลกยกย่องสรรเสริญและเป็นสิ่งที่ต้องกระทำไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นคนเนรคุณ ออกตัญญู เพราะต้องการความดีอย่างนี้จึงมีการตอบแทนคุณกันผิดหลักธรรมและหลักกฎหมาย เช่นลูกยอมทำทุจริตประพฤติผิดศีลธรรมกฎหมายเพื่อได้เงินเลี้ยงดูพ่อแม่ ครอบครัวยุคน้องยอมกระทำความผิดเพื่อเจ้านาย คนทั่วไปยอมทำความผิด หรือประพฤติทุจริตด้วยมุ่งหมายประโยชน์แก่คนที่มื่ออุปการะแก่ตน เพราะมีแต่ความรู้ว่าการตอบแทนคุณเป็นความดี แต่ขาดหิริและโอตตปัปะ และขาดปัญญาอันเป็นสัมมาหิริในการพิจารณาตรองเหตุผลด้วยถูกอวิชาและตณหาครอบงำจิตนั่นเอง

อนึ่งโดยธรรมดาคนทั่วไป มักจะรู้คุณมากกว่าตอบแทนคุณ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือ ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันโดยมุ่งหมายผลตอบแทน ในรูปของผลงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ การยอมรับทางสังคม มิใช่ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันด้วยมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขด้วยความบริสุทธิ์ใจประกอบกับสังคม ถูกกระแสบริโภคนิยม ทุนนิยมและประโยชน์นิยมครอบงำ ทำให้การทำอุปการะคุณต่อกันเป็นไปในลักษณะของการมุ่งประโยชน์ตอบแทน มิใช่อุปการะที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นคนในสังคมจึงมีลักษณะความเป็นผู้กตัญญูคือรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณหรือตอบแทนคุณ ก็เป็นลักษณะของการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับและบางครั้งการตอบแทนก็ไม่ถูกธรรม ไม่ถูกกฎหมาย เพราะฉะนั้นกตัญญูทเวทีบุคคลที่แท้จริงจึงหาได้ยาก

๒.๓.๗ ความกตัญญูกตเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

มงคล คือประโยชน์ หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุเครื่องเจริญสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะความกตัญญูกตเวทีก่อให้เกิด เช่น การอุปัฏฐากมารดาบิดา เป็นมงคล ดังพุทธพจน์ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายว่า ...ด้วยการปรนนิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ในโลกนี้นั้นแล เขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์...^{๑๔}

ความกตัญญูกตเวทีกเป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพาสดีประพาสดีเป็นสุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิตดังนี้

๒.๓.๗.๑ ความกตัญญูกตเวทีกเป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ

คนเราในโลกนี้มีสถานะเป็นผู้ทำอุปการะก่อนและเป็นผู้ตอบแทนคุณ หรือเป็นผู้ที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องในบุญคุณของกันและกัน การที่ได้รับการเล็งดูจากมารดาบิดาหรือได้รับอุปการะคุณอื่น ๆ จากผู้อื่นแล้วตอบแทนคุณ ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญนับว่าเป็นคนดี กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีกเป็นคุณสมบัติที่คนมีเสน่ห์ ย่อมประกอบไปด้วยการประพฤติทางกายวาจาและใจที่อ่อนน้อม อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์และภักดี มีความประพฤติสุจริตและเป็นประโยชน์ ย่อมให้เกิดความอิมใจและภูมิใจแก่คนในสังคม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าสังคมเมื่อจะนับถือยกย่องว่าใครเป็นคนดีหรือไม่ก็ยึดเอาความกตัญญูกตเวทีกเป็นที่ยึด ดังนั้นความกตัญญูกตเวทีกจึงก่อให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ

๒.๓.๗.๒ ความกตัญญูกตเวทีกเป็นเหตุให้ได้รับความเจริญรุ่งเรือง

โดยที่คนมีความกตัญญูกตเวทีกที่นั่น ตระหนักว่าความกตัญญูกตเวทีกคือการประพาสตนเป็นคนดี ย่อมมุ่งแสวงหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเป็นที่ตั้งเช่นการตั้งใจศึกษา ศิลปะวิทยา การไม่ประพาสตนเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ของลูก มีการเล็งดูอุปถัมภ์มารดาบิดาให้เป็นสุขเป็นต้น ย่อมให้ประสบการทำงานที่ดี ได้รับการสนับสนุนในหน้าที่กิจการงานต่าง ๆ คือประสบความสำเร็จในชีวิตโดยง่ายและมีความมั่นคงในชีวิตด้วยหน้าที่การงานของตน กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมกตัญญูกตเวทีกที่นั่นเป็นผู้ที่สร้างหลักฐานและความมั่นคงแก่ชีวิตได้ ถึงที่สุดแม้ประสบภัยต่างๆ ก็สามารถผ่านพ้นย่อมได้ประสบมงคลหรืออานิสงส์คือความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

๒.๓.๗.๓ ความกตัญญูกตเวทีกเป็นเหตุให้ประสบความสุข

ความกตัญญูกตเวทีกที่ก่อให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือเป็นผู้ มีความสุขในโลกนี้และในโลก

^{๑๔} มงคลสูตร, ว่าด้วยมงคล ๓๘ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยวเชิง, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙,

หน้า ด้วยว่าผู้มีความกตัญญูทเวทีนั้นประพฤติตนด้วยมุ่งหมายตอบแทนคุณบุพพการีชนย่อมประพฤติเป็นประโยชน์ เว้นการทุจริตทั้งปวง เมื่อมีความขยันหมั่นเพียร ก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเองและตอบแทนบุพพการีบุคคล ย่อมเลือกคบกำลัยามิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่งทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ ชื่อว่าได้รับความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิตมีความสุขใจภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตนและมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วนปัจจุบันที่คนมีกตัญญูทเวทีพึงได้รับ

ในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้งคนมีความกตัญญูทเวที เมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าวแล้วย่อมสั่งสมประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไปกล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธา ความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดีทำความชั่วได้ชั่วความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลรักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิตความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะคือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เฉลี่ยความสุขแก่ผู้อื่นสร้างอุปการคุณแก่คนและสังคมถึงพร้อมด้วยปัญญาคือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผลรู้ตัวรู้ชั่วตั้งในหลักโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิตระลึกข้างหลังระวังข้างหน้ามั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้ย่อมมีสุคติ เป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูทเวทีพึงได้รับเป็นมงคลหรืออานิสต์แก่ชีวิต

สรุปความหมาย หลักการ และสำคัญของความกตัญญูทเวทีคือ ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวที คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดียิ่ง เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีบิดา มารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมคุณลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์

ความหมายของคำว่า **ความกตัญญู** คือ ความรู้คุณ หมายถึงความเป็นผู้มีใจกระจ่าง มีสติ มีปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำคุณแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะมากก็ตาม น้อยก็ตามแล้วก็ตามระลึกนึกถึงด้วยความซาบซึ้งไม่ลืมเลย สิ่งสมควรแก่ความกตัญญูแบ่งได้เป็น 5 ประการ ได้แก่

๑. กตัญญูต่อบุคคล คือ ใครก็ตามที่เคยมีพระคุณต่อเรา ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร จะต้องกตัญญูรู้คุณท่าน ติดตามระลึกถึงเสมอด้วยความซาบซึ้งพยายามหาโอกาสตอบแทนคุณท่านให้ได้ โดยเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ทรงทศพิธราชธรรม จะต้องตามระลึกนึกถึงพระคุณของท่านให้จงหนัก ให้ปฏิบัติตัวให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ และเป็นพุทธมามกะสมชื่อ

๒. กตัญญูต่อสัตว์ คือ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้งาน จะต้องใช้ด้วยความกรุณาปรานี ไม่เขี่ยนมตีมันจนเหลือเกิน

๓. กตัญญูต่อสิ่งของ คือ ของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่น หนังสือ ธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ป่าไม้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ฯลฯ

๔. กตัญญูต่อบุญ คือ รู้ว่าคนเราเกิดมามีอายุยืนยาว ร่างกายแข็งแรง ผิวพรรณดี สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญ มีความก้าวหน้า มีทรัพย์สมบัติมาก ก็เนื่องมาจากผลของบุญ จะไปสวรรค์หรือกระทั่งไปพระนิพพานได้ก็ด้วยบุญ กล่าวได้ว่า ทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบุญ ทั้งบุญเก่าที่ได้สะสมมาดีแล้ว และบุญใหม่ที่เพียรสร้างขึ้นประกอบกัน จึงมีความรู้คุณของบุญ มีความอ่อนน้อมในตัว ไม่ดูถูกบุญ ตามระลึกถึงบุญเก่าให้จิตใจชุ่มชื่น และไม่ประมาทในการสร้างบุญใหม่ให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

๕. กตัญญูต่อตนเอง คือ รู้ว่าร่างกายของเรานี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะได้อาศัยใช้ในการทำความดี ใช้ในการสร้างบุญกุศลนานาประการเพื่อความสุข ความเจริญก้าวหน้า แก่ตนเองต่อไป จึงทะนุถนอมดูแลร่างกายรักษาสุขภาพให้ดี ไม่ทำลายด้วยการกินเหล้าเสพสิ่งเสพติด.

สรุปได้ว่า ความกตัญญู คือ การรู้สึกสำนึกในคุณ ด้วยแสดงความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง และช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต และหน้าที่การงาน. ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี. การที่เยาวชนไทยได้รับการปลูกฝังคุณลักษณะที่ดีในเรื่องของความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณถือเป็นเรื่องที่ดี. เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้สังคม. การเลี้ยงดูของครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยอบรมและส่งเสริมพฤติกรรมของเยาวชนให้มีคุณลักษณะของการเป็นคนมีความกตัญญู ความตระหนักรู้ในคุณของบุคคล สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตนเอง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ลักษณะของพฤติกรรมความกตัญญู

ลักษณะของคนมีความกตัญญูตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. กตัญญูขั้นสามัญ คือ กตัญญูอย่างสามัญทั่วไปหมายถึงรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตี คือ การตอบแทนคุณซึ่งเด็กจะยอมรับว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตน เช่น ยอมรับว่าพ่อแม่มีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูมา ยอมรับว่าครูมีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอน ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ.

๒. กตัญญูชั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูชั้นสูง. หมายถึง. การรู้จักคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลอื่น. ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเองเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่นเป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักนกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ตินั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขาส่วนการแสดงออกต่อผู้มีพระคุณมีลักษณะ ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่. ทำโดยพูดถึงพ่อแม่ให้คนอื่นฟังได้ว่า. ท่านดีกับเราอย่างไร. กิจกรรมที่นิยมทำกันมากคือ การทำบัตรอวยพรวันพ่อและวันแม่ แต่วิธีที่ดีที่สุดคือ ประกาศตนเองว่าเป็นลูกและได้รับการอบรมมาจากพ่อแม่ ฉะนั้นความประพฤติของเด็กจะเป็นตัวประกาศคุณพ่อแม่ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ. ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ ลูกสามารถตอบแทนได้โดย เป็นเด็กดี ช่วยงานบ้านง่ายๆ. ประพฤติตนเป็นลูกที่ดี

ความสำคัญของความกตัญญู

ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ. เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์. และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย. เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบ จำแนกความสำคัญของความกตัญญูกตเวทีได้ดังนี้

๑. ความกตัญญูกตเวทีเป็นวัฒนธรรมที่งดงาม. ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูกตเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวชวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูกตเวทีทำให้สถาบันครอบครัว. และสังคมมั่นคงซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเองโดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัวโดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีพระคุณกตัญญูกตเวทีอันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไปความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหาปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยงปัญหาสงครามปัญหาความโหดร้ายทารุณปัญหาการเมืองปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

๓. ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี

ประโยชน์จากความกตัญญู

ความกตัญญูทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคงซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเองโดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัวโดยพ่อแม่ทำหน้าที่เป็นบุพการีและลูกปฏิบัติหน้าที่ ต่อพ่อ

แม่ในฐานะผู้มีความกตัญญู ซึ่งจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม การที่เด็กเป็นคนกตัญญูทเวที ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อตัวเด็กมีดังนี้

- ได้รับคำสรรเสริญจากสังคมส่วนรวม
- กระทำการใดๆที่ดีก็จะสำเร็จเนื่องจากได้รับการช่วยเหลือจากสังคม
- ได้รับการยกย่องจากสังคม
- เป็นคนที่สังคมต้องการและยอมรับ

ประโยชน์ของความและโทษของการไม่มีความกตัญญูทั้งต่อตนเอง และต่อสังคม บุคคลผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีและรักษาความดีไว้ได้เป็นผู้นำค้ำจุนสังคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญความกตัญญูยังทำให้คนในสังคมช่วยเหลือกันพึ่งพาอาศัยอยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุขส่วนโทษของการไม่มีความกตัญญูยอมทำให้ตนเองและสังคม มีแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเสื่อม หากคนค้ำจุนสังคมได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ทั้งตนเองและสังคมย่อมจะได้รับโทษของการไม่มีความกตัญญู

ความกตัญญู หมายถึง ความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นทำให้แก่ตน และความกตัญญูนี้ คือ ความดีที่เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้ว ความดีทั้งหลายก็ไหลไปอยู่กับคนดี เหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ แต่คนดีที่คิดทำดีต่อและสนองดีตอบนั้น มีอยู่ ๒ จำพวก คือ

๑. คนดีแบบมีเงื่อนไข (คนดีไม่บริสุทธิ์ เห็นแก่ตัว)
๒. คนดีแบบไม่มีเงื่อนไข (คนดีบริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทน)

ลักษณะความกตัญญู

ลักษณะความกตัญญูที่จะต้องแสดงออกให้ปรากฏนั้นมีอยู่ ๓ ประเด็น คือ

๑. กตัญญูต่อบุคคล เช่น ลูกกตัญญู ศิษย์กตัญญู พลเมืองกตัญญู และศาสนิกชนมีความกตัญญู

๒. กตัญญูต่อสัตว์ สัตว์ทั้งหลายที่มีคุณต่อมนุษย์นั้นมี ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น ที่ใช้เป็นพาหนะ ลากซุง เทียมเกวียนและไถนา เป็นต้น คนกตัญญู ย่อมรู้คุณของสัตว์เหล่านี้

๓. กตัญญูต่อสิ่งที่ไม่มีความวิญญาน บรรดาสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นคุณประโยชน์แก่ตน หรือสิ่งปกป้องภัยอันตรายได้ในเวลาอัปมงคลมาแล้ว คนกตัญญูย่อมรู้สึกใคร่ใคร่ไม่ยอมให้ใครเอาไปได้หรือเอาไปทำลายเสีย บางทีถึงต้องเปล่งวาจาว่าสิ่งนี้คือชีวิตที่เดียว ตัวอย่างเช่น ไม้คานที่ใช้หาบของขาย เมื่อเจ้าตั้งตัวได้เป็นคนมั่งมีศรีสุขขึ้น คิดถึงคุณของไม้คานได้ เลี่ยมทองเก็บไว้ เป็นที่ระลึก เป็นต้น

ลักษณะของคนกตัญญูรู้คุณ ควรมีลักษณะดังนี้

๑. มีความซื่อสัตย์
๒. จงรัก และภักดี
๓. อ่อนน้อมถ่อมตน
๔. มีสติระลึกได้อยู่เสมอ

๕. ไม่ประทุษร้ายต่อคน สัตว์ และสิ่งของ
๖. ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นผู้มีคุณ
๗. มีเมตตาจิต คิดเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
๘. รักเกียรติและศักดิ์ศรีของตน
๙. เป็นที่รักของคนทั่วไป
๑๐. ชีวิตมีแต่ความสุข และสมหวัง

สังคมมนุษย์จะอยู่รอดได้เพราะความกตัญญู ความกตัญญูเป็นบ่อเกิดความรักและความผูกพัน เช่น พ่อ-แม่-ลูก ครูกับศิษย์ ฯลฯ ความกตัญญูช่วยให้เกิดความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสำราญใจ ที่เกลียดก็หายที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มา ปัญญาก็เกิด ความมีบุญมาปัญญาก็เกิดนั้น จะช่วยส่งเสริมการใช้ชีวิตให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องกตัญญูทเวทีในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธศาสนาสอนให้คนเป็นคนดี คนดีย่อมเป็นที่ปรารถนาที่ต้องการในที่ทุกหนทุกแห่งในทุกกิจการ และในทุกยุคทุกสมัย คนดีทำให้ครอบครัวเจริญ โรงเรียนเจริญ ชุมชนเจริญ สังคมและประเทศชาติเจริญ คนดีอยู่ในครอบครัวใด โรงเรียนใดและสังคมใด ครอบครัว โรงเรียน และสังคมนั้นๆ ย่อมมีความสุขความกตัญญู คือคุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดีกตัญญูกับทเวทีรวมเป็น “กตัญญูทเวที” เป็นคุณธรรมคู่กันเสมอ เป็นหลักถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของสัตบุรุษ คือ คนดีหรือคนในอุดมคตินั่นเอง ในสังคมชาวพุทธ คนมีกตัญญูทเวทีย่อมเป็นผู้ควรค่าแก่ความรัก เกียรติศักดิ์ศรี และการยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น เพราะได้ปฏิบัติธรรมอันถือเป็นมงคลยิ่งข้อหนึ่ง คือ ความกตัญญู บุคคลย่อมมีชีวิตประสพแต่ความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรืองเรื่องความคิดและความเชื่อตามวัฒนธรรมไทยนั้น “สรรเสริญ” ผู้มีความกตัญญู และ “ตำหนิ” ผู้ที่ไม่รู้จักบุญคุณคนอื่นเป็นอย่างมาก คนไทยมีความเชื่อว่าผู้ที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูอาจารย์ จะมีความเจริญรุ่งเรืองประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วน “ผู้ที่เนรคุณ” นั้น จะประสพความวิบัติเป็นที่รังเกียจในสังคม ได้มีการเปรียบเทียบว่า คนที่เนรคุณนั้น เป็นคนไร้ค่ามีจิตใจกระด้าง ดั่งเนื้อหิน เขาจะกรุณาคนอื่นได้อย่างไร ในเมื่อคนที่มีบุญคุณต่อเขา ยังทำให้เขาสำนึกไม่ได้ “กตัญญู” เป็นธรรม อันเป็นมงคลที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้โดยเน้นให้นำไปพัฒนาคุณสมบัติของคนดีแปลตามตัวหนังสือคือผู้รู้ ว่า “คนอื่นทำความความดีอะไรไว้แก่ตนบ้าง”เอาความหมายสั้น ๆ ว่า “ผู้รู้คุณคน” การรู้บุญคุณคน หรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเองนับถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรม และความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า “การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ มีคนทำดีให้กับเราแล้ว และเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เป็นต้นว่า ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข แต่เรารับรู้ แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตน ไม่รับรู้คุณความดีของเขา ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน^๑

สำหรับหน้าที่ของบุตรที่พระพุทธเจ้าทรงไว้ดังนี้^๒ “ดูก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา เป็นทิศเบื้องหน้า อ้นบุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยตั้งใจว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูล ๑ จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ๑”.

^๑<https://sites.google.com/a/web1.dara.ac.th/social2/sara-na-ru/hlakhthrmphuththsasna>

^๒ที่.ม. ๒/๒/๘๘.

๓.๑ หลักธรรมที่ใช้ความกตัญญู

๑. อริยสัจ ๔

อริยสัจ หรือจตุราริยสัจ หรืออริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระโคตมพุทธเจ้า แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยบุคคล หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มีอยู่สี่ประการ คือ

๑. **ทุกข์** คือ สภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้น ได้แก่ชาติ (การเกิด) ชรา (การแก่ การเก่า) มรณะ (การตาย การสลายไป การสูญสิ้น) การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมหวังในสิ่งนั้น กล่าวโดยย่อ ทุกข์ก็คืออุปาทานขันธ หรือขันธ ๕

๒. **สมุทัย** คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา-ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้ทางกามารมณ์, ภวตัณหา-ความทะยานอยากในภพ ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วยภวทิฏฐิหรือสัสสตทิฏฐิ และ วิภวตัณหา-ความทะยานอยากในความปราศจากภพ ความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิ

๓. **นิโรธ** คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ ดับตัณหาทั้ง ๓ ได้อย่างสิ้นเชิง

๔. **มรรค** คือ แนวปฏิบัติที่นำไปสู่หรือนำไปถึงความดับทุกข์ มีองค์ประกอบอยู่แปดประการ คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ-ความเห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ-ความดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา-เจรจาชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ-ทำกรณงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ-เลี้ยงชีพชอบ ๖. สัมมาวายามะ-พยายามชอบ ๗. สัมมาสติ-ระลึกชอบ และ ๘. สัมมาสมาธิ-ตั้งใจชอบ ซึ่งรวมเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือทางสายกลาง

มรรคมองค์แปดนี้สรุปลงในไตรสิกขา ได้ดังนี้ ๑. อริสัสสิกขา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ๒. อริจิตสิกขา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ และ ๓. อริปัญญาสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ^๓

๒. อิทธิบาท ๔

คำว่า อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ลุถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ คือ

^๓พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖.

๑. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

๒. วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น

๓. จิตตะ ความเอาใจใส่ฝึกฝนในสิ่งนั้น

๔. วิมังสา ความหมั่นสอดส่องในเหตุผลของสิ่งนั้น

ธรรม ๔ อย่างนี้ ย่อมเนื่องกัน แต่ละอย่าง ๆ มีหน้าที่เฉพาะของตน

ฉันทะ คือความพอใจ ในฐานะเป็นสิ่งที่ ตนถือว่า ดีที่สุด ที่มนุษย์เรา ควรจะได้ ข้อนี้ เป็นกำลังใจ อันแรก ที่ทำให้เกิด คุณธรรม ข้อต่อไป ทุกข้อ

วิริยะ คือความพากเพียร หมายถึง การกระทำที่ติดต่อกัน ไม่ขาดตอน เป็นระยะยาว จนประสบ ความสำเร็จ คำนี้ มีความหมายของ ความกล้าหาญ เจืออยู่ด้วยส่วนหนึ่ง

จิตตะ หมายถึงความไม่ทอดทิ้ง สิ่งนั้น ไปจากความรู้สึก ของตัว ทำสิ่งซึ่งเป็น วัตถุประสงค์ นั้นให้เด่นชัด อยู่ในใจเสมอ คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่

วิมังสา หมายถึงความสอดส่องใน เหตุและผล แห่งความสำเร็จ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ให้ลึกซึ้ง ยิ่ง ๆ ขึ้นไปตลอดเวลา คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า ปัญญา ไว้อย่างเต็มที่

๓. สังคหัตถุ ๔

สังคหัตถุ ๔ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเพื่อเกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทาน คือ การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเพื่อแบ่งปันของ ๆ ตน เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สิ่งของที่เรามาได้ มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจา นั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จ

เว้นจากการพูดส่อเสียด

เว้นจากการพูดคำหยาบ

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓. อัตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพடுத்தในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

๔. สมนัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

๔. พรหมวิหาร ๔

ความหมายของพรหมวิหาร ๔

- พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ หลักธรรมนี้ได้แก่

เมตตา	ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข
กรุณา	ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์
มุทิตา	ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
อุเบกขา	การรู้จักวางเฉย

คำอธิบายพรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา : ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น

๒. กรุณา : ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

- ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่และความตายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายิกทุกข์

- ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

๓. มุทิตา : ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า “ดี” ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น ไม่มีจิตใจริษยา ความริษยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่าน ซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครุชมเขยก็เกิดความริษยาจึงแก้งเอาเศษซอล์ก โคลน หรือหมึกไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรกเลอะเทอะ เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง

๔. อุเบกขา : การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดี ย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำอะไรไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่

เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๕. มรรค ๘ (อัฐมรรค)

(มรรค = อริยมรรค = มัชฌิมาปฏิปทา = มรรคแปด = ทางดำเนินชีวิตอันประเสริฐ = ทางสายกลาง)

แนวทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิตหรือกาย วาจา ใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกว่า อริยมรรค แปลว่าทางอันประเสริฐ เป็นข้อปฏิบัติที่มีหลักไม่อ่อนแอ จนถึงกับตกอยู่ใต้อำนาจ ความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่แข็งตึงจนถึงกับเป็นการทรมานกายให้เหือดแห้งจากความสุขทางกาย เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือทางดำเนินสายกลาง ไม่หย่อนไม่ตึง แต่พอเหมาะเช่นสายดนตรีที่เทียบเสียงได้ที่แล้ว คำว่ามรรค แปลว่าทาง ในที่นี้หมายถึงทางเดินของใจ เป็นการเดินจากความทุกข์ไปสู่ความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งมนุษย์หลงยึดถือและประกอบขึ้นใส่ตนด้วยอำนาจของอวิชชา

มรรคมืองค์แปด คือต้องพร้อมเป็นอันเดียวกันทั้งแปดอย่างดุจเชือกพันแปดเกลียว องค์กรแปดคือ

๑. สัมมาทิฐิ คือความเข้าใจถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ คือความใส่ใจถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา คือการพูดจาถูกต้อง
๔. สัมมากัมมันตะ คือการกระทำถูกต้อง
๕. สัมมาอาชีวะ คือการดำรงชีพถูกต้อง
๖. สัมมาวายามะ คือความพากเพียรถูกต้อง
๗. สัมมาสติ คือการระลึกประจำใจถูกต้อง
๘. สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่นถูกต้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “องค์กรมรรคทั้ง ๘ นี้มีชื่อช่องทาง ๘ ทาง หรือหลักการที่ต้องยกขึ้นมาปฏิบัติให้เสร็จสิ้นไปที่ละข้อตามลำดับ แต่เป็นส่วนประกอบของทางสายเดียวกัน ต้องอาศัยกันและกัน เหมือนเกลียวเชือก ๘ เกลียว ที่รวมกันเข้าเป็นเชือกเส้นเดียวและต้องปฏิบัติเคียงข้างกันไปโดยตลอด...”^๕

ในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน เราจำเป็นต้องมีสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้อง ตามที่สิ่งทั้งหลายเป็นจริง คือเห็นตามที่มีมันเป็น โดยไม่มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ไปสั่งว่าต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า บุคคลจะมีสัมมาทิฐิได้ ต้องอาศัย โยนิโสมนสิการ คือกระบวนการคิดที่เป็นระบบระเบียบ รู้จักแยกแยะวิเคราะห์ว่า สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ตัวอย่างเช่น การเป็นนักศึกษาพึงมีสัมมาทิฐิรู้ว่า นักศึกษามีหน้าที่ต้องเรียนหนังสือ และต้องมาเรียนโดยความตั้งใจไม่หนีเรียน แม้มีใครมาชักจูงชวนให้ไปกระทำการอย่างอื่น ก็รู้ได้ด้วยปัญญาของตนว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ หรือการเสพสิ่งเสพติด ไม่ว่า เหล้า บุหรี่ ภัยยา ยาบ้า หากมีสัมมาทิฐิ ก็จะได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรไปเกี่ยวข้อง โดยไม่จำเป็นต้องให้ใครมาตักเตือน ห้ามปราม บอกกล่าว ผู้มีสัมมาทิฐิ จึงถือได้ว่าเป็นผู้มีปัญญา สามารถพึ่งตนเองได้ จะคิดการใดก็เป็นไปอย่างถูกต้อง เป็นสัมมาสังกัปปะ^๕

สิ่งที่ตรงกันข้ามกับ สัมมาทิฐิ คือ มิจฉาทิฐิ หมายถึงความเห็นผิด **พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)** กล่าวว่า “... ผู้ที่มีมิจฉาทิฐิ คือ ความเข้าใจผิดพลาด ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจึงทำให้เกิด มิจฉาสังกัปปะ คือดำริ นึกคิด และมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างผิดพลาดบิดเบือน และมิจฉาสังกัปปะนี้ก็จะส่งผลสะท้อนให้เกิดมิจฉาทิฐิ เข้าใจและมองเห็นสิ่งทั้งหลายอย่างผิดพลาดบิดเบือนต่อไป หรือยิ่งขึ้นไปอีก องค์ประกอบทั้งสอง คือ มิจฉาทิฐิ และ มิจฉาสังกัปปะ จึงส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน...”^๖

ในทางตรงข้าม สัมมาทิฐิและ สัมมาสังกัปปะ ก็ส่งเสริมบุคคลให้มีความเห็นถูกต้อง คิดถูกต้อง เมื่อมีความเห็นถูก คิดถูก การกระทำทางกาย ทางวาจา คือ สัมมากัมมันตะ และ สัมมาวาจา ก็เกิดขึ้น คือมีการทำดี พูดดี เมื่อมีการกระทำที่ดี พูดดีแล้ว จิตใจก็สงบ เป็นสมาธิ เป็นสัมมาสมาธิ จะทำการสิ่งใด ก็มีสติรอบคอบ เป็น สัมมาสติ มีความเพียรพยายามทำในสิ่งที่ดีงาม เป็น สัมมาวายามะและดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นสัมมาอาชีพะ

มีความเห็นไม่ถูกต้อง จะคิดกระทำการสิ่งใด พูดสิ่งใด ก็ทำและพูดไม่ถูก ไม่ดี เป็นมิจฉากัมมันตะ มิจฉาวาจา จิตใจก็กระวนกระวายไม่สงบเป็นมิจฉาสมาธิ กระทำการทุกอย่างด้วยความประมาทไม่มีสติ เป็นมิจฉาสติ ความเพียรที่เกิดก็เป็นความเพียรที่ชั่วร้ายคือพยายามทำในสิ่งที่ผิดศีลธรรม เป็นมิจฉายายามะ และดำรงชีพอยู่ด้วย มิจฉาชีพ คืออาชีพที่ไม่ถูกต้องไม่อยู่ในกรอบของศีลธรรม เช่น ค้ามนุษย์ ค้ายาบ้า ขายหวย ขายบุหรี่ยาสูบ ขายสุรา แก้วผ้าอวดกัน ว่าเป็นงานศิลปะ เป็นต้น ดังนั้น ในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน จึงจำเป็นต้องใช้จริยบรรทัด เป็นวิถี หรือทางในการก้าวเดินไปในทิศทางที่เป็นองค์มรรค และปฏิบัติให้สอดคล้องสัมพันธ์กันดังที่กล่าวมา

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

โดยมีความสำคัญ สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นตามอย่างถูกต้องที่ยังมีกิเลสหมักหมมที่ต้องทำการกำจัดกิเลสนั้นเพื่อให้เป็นส่วนแห่งบุญเป็นผลแก่ขั้น (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) โดยมีความเห็นที่ถูกตรงดังนี้

๑. ทานที่ทานแล้วมีผล (อตฺถิทินนัง) คือการทานสิ่งของหรือธรรมทาน ที่มีผลต่อจิตใจให้เกิดการละ หรือลดความโลภแล้วเห็นผลทานนั้นเกิดขึ้นกับจิตใจของตนเองว่า การทานนั้นทำให้เราสุขใจที่เห็นคนที่รับการทานนั้นเป็นสุขตามสภาวะนั้นอย่างแท้จริง เพราะเพื่อให้เราลดความยึดติดในทรัพย์ภายนอกที่ทำให้เราเกิดทุกข์อย่างไม่รู้จบสิ้นนั่นเอง

๒. ยัญพิธีที่บูชาแล้วมีผล (อตฺถิยฺญฺจฺจ) คือการกระทำพิธีการใดๆ หรือพิธีการใดๆ เพื่อให้เราเดินทางอย่างถูกต้อง เพื่อให้เราพ้นจากทุกข์แห่งชีวิตนั่นเอง เช่น การทานสงฆ์ของข้อที่ ๑ หรือการรักษาศีลทุกข้อแห่งพุทธ ก็คือพิธีการ หรือยัญญ์นั่นเอง

๓. สังเวทที่บวงสรวงแล้ว มีผล (อตฺถิทุตฺตง) คือการกระทำการใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะหมายความว่า การกระทำการใด ๆ อันมีผลให้เราได้เดินทางออกจากความทุกข์แห่งชีวิตได้นั่นเอง นั้นย่อมนัยหมายความว่า ๓ ข้อนี้มีความเกี่ยวข้องกัน คือ ระหว่างการทานหรือการสละออก เพราะเราเป็นทุกข์นั้นก็เพราะอุปาทานเอาไว้กับชีวิต กับจิตเรานั้นเอง หรือข้อ ๒ คือวิธีการหรือพิธีการต่างเพื่อเดินทางออกจากทุกข์นั้นแหละคือการบวงสรวง หรือวิธีการ หรือพิธีการ เพื่อให้เราลดการยึดติด เพื่อเดินทางออกจากทุกข์เป็นหมวดแรก

๔. ผลของวิบากกรรมที่ทำดีทำชั่ว มีผล (อตฺถิสฺสททุกกฏานังกัมมานังผลัง วิปาโก) สำหรับข้อนี้เราผู้เป็นพุทธย่อมเชื่อว่าการทำดีทำชั่วย่อมส่งผลลงสู่จิตของเราอยู่ทั้งสิ้น เพราะเราเชื่อในกรรม ๕ ของพุทธศาสนาอย่างแนนอน เช่น ฆ่าสัตว์ก็คือฆ่าสัตว์ ถ้าสัตว์โกรธ อาฆาต พยาบาท ก็ย่อมพยาบาท อาฆาตเราผู้ฆ่านี้เอง เราเองก็ต้องรับการอาฆาตพยาบาท จองเวรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้นั่นเอง เอาให้ใครรับแทนก็ได้ เมื่อทำดีก็ย่อมรับผลดีเช่นเดียวกัน

๕. โลกนี้มี (อตฺถิยงฺโลโก) โลกนี้มีถ้าจากการอธิบายคงไม่ยาก เพราะโลกนี้ก็โลกที่เราอยู่อาศัย หรือมีชีวิตอยู่นี้ แต่ในส่วนที่ต้องเดินทางออกจากทุกข์ก็เพราะโลกเก่าที่พระพุทธเจ้าหมายถึงก็คือโลกที่เป็นทุกข์นั่นเอง และ

๖. โลกหน้ามี (อตฺถิปโรโลก) โลกหน้ามี ถ้าต้องอธิบายก็คือโลกหน้าในที่นี้ก็คือโลกที่เราพ้นออกมาจากความทุกข์แล้วเรามีสถานะใหม่ หรืออยู่โลกใหม่ที่เกิดหลังจากปฏิบัติธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วนั่นเอง ซึ่ง ข้อ ๔, ๕, และ ๖ นี้คือความเกี่ยวข้องกันในการปฏิบัติ คือถ้าทำชีวิตอยู่เท่าเดิมก็ได้อยู่โลกเก่า ถ้าทำชีวิตแบบปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าก็จะได้อยู่โลกใหม่นั่นเอง แต่ไม่ได้หมายความว่าตายจากชาตินี้แล้วไปอยู่โลกไปใหม่หรือ เพราะพระพุทธเจ้าท่านเองท่านก็ปรินิพพานตอนสุดท้ายท่านก็ไม่ได้ไปสร้างโลกใหม่หรือเราหรือ แต่ท่านบอกให้เราออกจากโลกของความทุกข์มาอยู่โลกที่เป็นสุขในชาตินี้เอง ต้องดู ๓ ข้อต่อไป

๗. มารดา (อตัลมาตา) ข้อนี้อธิบายเอาไว้ว่าแม่ในการเกิดมีชีวิตนี้ พระพุทธเจ้าท่านว่าสัตว์แต่ละตัวนั้นเกิดแล้วตายกระตุกกองรวมกันเท่าภูเขาเวปุลบรรพต แต่ก็ไม่สามารถออกจากทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น เราเองต้องตามไปดูความลึกซึ้งของคำสอนว่าแม่ในที่นี้ก็คือแม่ที่ทำให้เราเกิดใหม่นั้นเอง

๘. บิดา (อตัลปิตา) ข้อนี้ก็คงเช่นเดียวกันกับข้อที่ ๗ เพราะธรรมดาสัตว์ หรือพืชยอมอาศัยความเป็นแม่กับพ่อเป็นที่อาศัยเกิด หรือทำให้เกิด เราก็มองเห็น ๆ อยู่โดยความรู้ทั่วไป หรือพระพุทธเจ้าไม่สอนเรารู้ว่าพ่อแม่มีอยู่จริง แต่พ่อแม่ทางธรรมนี่คือคำสอนของพระพุทธเจ้านั่นเองที่จะทำให้เราเกิดใหม่ ไปดูข้อต่อไป คือ

๙. สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ มี (อตัลสัตตาโอปปาติกะ) จากข้อเกิดนี้จะเห็นว่าพระพุทธเจ้านั้นสอนเรื่องการเกิด ๔ อย่างเอาไว้ชัด และข้อที่ ๔ ท่านก็ว่าการเกิดแบบสัตตาโอปปาติกะนี้เอง คือการผุดเกิดขึ้นของสัตว์ หรือจิต และการเกิดการตายอย่างนี้เกิดตายอย่างไม่มีซากไม่ต้องฝังศพ หรือเผาผี แต่ผุดเกิดเป็นสัตว์ใหม่เลย ก็คือข้อที่ ๙ นี้เอง

ก็เพราะท่านได้อ้างเอาไว้ว่าสัมมาทิฐิ คือการเห็นอย่างถูกต้องใน ทุกข์ ในสมุทัย ในนิโรธ ในมรรค ก็คือ เราเห็นตามท่านว่าชีวิตของเรานี้กองแห่งทุกข์ และมีสาเหตุคือกิเลส ตัณหา อุปาทาน นั่นเอง และเราจะหมายเอานิโรธ เราเองก็ต้องปฏิบัติตามมรรค หรือทางที่จะปฏิบัติมันเอง และเพื่อการเดินทางออกจากทุกข์ก็คือการเห็นอย่างถูกต้อง หรือสัมมาทิฐิ ตามทางมาเป็นลำดับ เป็นปริวัตตมาเรื่อย ๆ นั่นเอง และโดยเฉพาะข้อต่อไปเป็นข้อที่

๑๐. คือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายที่ดำเนินถูกต้อง ปฏิบัติถูกต้องซึ่งประกาศโลกนี้ โลกหน้า เพราะรู้ด้วยตนเอง ในโลกนี้มีอยู่ (อตัลโลเกสมณพราหมณาสัมมัคตา สัมมาปฏิปันนา เยอิมัญจโลกัง ปรัญญโลกัง สยง อภิญญา สัจฉิกตวา ปเวเทนตติ) ข้อนี้ละคือความสำคัญ ถ้าเราไม่รู้ไม่เห็นผู้รู้ในข้อที่ ๑๐ นี้ เราเองจะไม่มีโอกาสรู้ว่าข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๙ นั้นมีลำดับการปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกตรงนั่นเอง เราต้องทำให้เจอ และตรวจสอบโดยทฤษฎีของพุทธศาสนาให้ได้ เพื่อเราจะได้ไม่เสียโอกาสในการเกิดเป็นคน และเป็นคนที่อยู่ในช่วงของพุทธศาสนา ที่ตั้งใจจะศรัทธา ที่ตั้งใจจะปฏิบัติตาม ตั้งใจที่จะรับผลแห่งการเรียนรู้ การปฏิบัติอย่างถูกต้อง อย่างเห็นได้เป็นปัจเจกตั้งให้ได้นั้น ก็ควรจะเปิดจิตเพื่อรับความรู้แห่งพุทธนี้ตามบุญบารมีของเราให้ได้

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง เป็นหนึ่งในมรรค ๘ หรือมรรคมืองค์แปดสัมมาสังกัปปะ มี ๓ อย่าง ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป (หรือ เนกขัมมวิตก) คือ ความดำริที่ปลอดจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะอพยาบาทสังกัปป (หรืออพยาบาทวิตก) คือ ดำริในอันไม่พยาบาท ความดำริที่ไม่มีความเคียดแค้น ชิงชัง ชัดเคือง หรือเพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยเฉพาะมุ่ง

เอาธรรมที่ตรงข้าม คือเมตตา กรุณาซึ่งหมายถึงความปรารถนาดี ความมีเมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทษ

อวิหิงสาสังกัปป์ (หรือ อวิหิงสาวิตก) คือ ดำริในอันไม่เบียดเบียน ไม่มีการคิดทำร้ายหรือทำลายด้วยความไม่รู้ เพราะศึกคณอง ทำโดยไม่มีความโลภหรือความโกรธมาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม ปัญญาคือเข้าใจโลกนี้ตามความเป็นจริง รู้ชัดในกฎแห่งกรรม หรือมีสามัญสำนึกในสิ่งที่ถูกต้องดีงามเอง จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโมหะกุศลวิตก ๓ ประการนี้ ไม่กระทำความผิดมน กระทำปัญญาจักขุ กระทำญาณ ยังปัญญาให้เจริญ ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน

สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดต้องสุภาพ พูดในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม

สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ วจีสุจริต ๔ (เว้นจาก วจิตุจริต ๔)

งดเว้นจากการพูดเท็จ

งดเว้นจากการพูดส่อเสียด

งดเว้นจากการพูดคำหยาบ

งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

หลักธรรมเกี่ยวกับสัมมาวาจา

- ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก

- ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน หรือฟังจากข้างโน้น แล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน สมานคนที่แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน

- ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษเพราะหยาบ ชวนให้รัก จับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

- ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำ ที่เป็นจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐานมีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร รู้จักมิฉฉาวจาว่ามิฉฉาวจาว่า รู้จักสัมมาวาจาว่าสัมมาวาจา ความรู้นั้น เป็น สัมมาทิสฺฐิ

สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง

สัมมากัมมันตะ เป็นหนึ่งในมรรค ๘ หรือ มรรคมืองค์แปด กระทำชอบ ทำการชอบ คือ การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกาย ๓ อย่าง อันได้แก่

- การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

- การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้

- การงดเว้นจากการประพฤตินอกในกาม

สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบผู้อื่น

- สัมมาอาชีวะเป็นหนึ่งในมรรค ๘ หรือ มรรคมืองค์แปด

เลี้ยวชีพชอบ หมายถึงการทำมาหากินด้วยอาชีพที่สุจริต

- ขรวาสา สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเว้นมิจฉาอาชีวะ อันได้แก่ การเลี้ยวชีพไม่ชอบ คือการแสวงหาปัจจัยมาบริโภคที่มีชอบ คือการโกงหรือหลอกลวง เว้นการประจบสอพลอ การบีบบังคับขู่เข็ญ และการต่อลามด้วยลาม หรือก็คือการแสวงหาลาภโดยไม่ประกอบด้วยความเพียร (สัมมาวายามะ) คือขี้เกียจ อยากรได้มาง่าย ๆ โดยไม่อาศัยกำลังแห่งสติปัญญาและร่างกาย ข้ำโลกจนไม่ชอบธรรม เช่น เบียดเบียนลูกจ้าง และทำลายสิ่งแวดล้อม สังคม เพื่ออย่างได้มาก เสียให้น้อย

- รวมถึงการไม่ประกอบมิจฉาอาชีวะ ๕ ประเภท ดังนี้

๑. สัตตวณิชชา คือ การขายอาวุธ ได้แก่ อาวุธปืน อาวุธเคมี ระเบิด นิวเคลียร์ อาวุธอื่น ๆ เป็นต้น อาวุธเหล่านี้หากมีเจตนาเพื่อทำร้ายกัน จะก่อให้เกิดการทำลายล้างซึ่งกันและกัน โลกจะไม่เกิดสันติสุข

๒. สัตตวณิชชา หมายถึง การค้าขายมนุษย์ ได้แก่ การค้าขายเด็ก การค้าทาส ตลอดจนการใช้แรงงานเด็กและสตรีอย่างทารุณ รวมถึงการขายตัวหรือขายบริการทางเพศ

๓. มังสวณิชชา หมายถึง การค้าขายสัตว์เป็น สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหารเป็นการส่งเสริมให้ทำผิดศีลข้อที่ ๑ คือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

๔. มัชชวณิชชา หมายถึง การค้าขายน้ำเมา ตลอดจนการค้าสารเสพติดทุกชนิด

๕. วิสวณิชชา หมายถึง การค้าขายยาพิษ ซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้ใช้ รวมทั้งเป็นอันตรายต่อสัตว์บรรพชิต (นักบวช) สัมมาอาชีวะ หมายถึง การใช้ชีวิตด้วยการบริโภคปัจจัยสี่ อย่างมีก่น้อยจำเป็น ถ้าเป็นนักบวชที่อยู่ด้วยการขอ ต้องรักษาปัจจัยสี่ของทายกอย่างดี เพื่อให้คุ้มค่าต่อผู้ให้ ไม่เบียดเบียน และไม่แสพสิ่งที่นอกเหนือจากปัจจัยสี่โดยไม่จำเป็นเช่นกามคุณ ๕ เพราะแม้ไม่แสพกามคุณ มนุษย์ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ สัมมาอาชีวะของผู้บวชคือไม่แสพบริโภคเกินจำเป็น เช่น ดูการละเล่นแต่งตัว เป็นต้น ตลอดจนเสพยาเสพติด

สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม ประกอบด้วยความเพียรในการกุศลกรรม

สัมมาวายามะเป็นหนึ่งในมรรค ๘ หรือ มรรคมืองค์แปด เพียรชอบ เกิดฉันทะพยายามปรารถนาความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้

- เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น

- เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว

- เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น

- เพื่อความตั้งอยู่ไม่เลือนหาย เจริญยิ่ง ไพบูลย์ มีขึ้น เต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว การจะเกิดสัมมาสมาธิ ต้องอาศัยความเพียรพยายามกำหนดสติอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ จนเกิดเป็นสัมมาสมาธิ ดังนั้นสัมมาสมาธิจะต้องมีอยู่หน้าสัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลือนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ

สัมมาสมาธิ คือการมีสติกำหนดระลึกอยู่เป็นนิจว่า กำลังทำอะไรอยู่ กำหนดรู้สภาวะที่เกิดขึ้นจริงในขณะปัจจุบัน ในสภาวะทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ตามความจำกัดความแบบพระสูตร คือหลักธรรมที่เรียกว่าสติปัฏฐาน ๔ แบ่งออกเป็น ๔ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดระลึกรู้ในกาย

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดระลึกรู้ในเวทนา

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดระลึกรู้ในจิต

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดระลึกรู้ในธรรม คือ สัตถุญา(ความนึก) และสังขาร (ความคิด)

สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิเวศน์อยู่เป็นปกติ

สัมมาสมาธิ แปลว่า สมาธิชอบ คือความตั้งใจมั่นโดยถูกต้อง โดยการที่กุศลจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว (ความตั้งมั่นแห่งกุศลจิตในในอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน)เข้าถึง ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน (จิตตั้งมั่นในฌานทั้ง ๔ นี้ ส่วนอรูปรฌาน) ทั้ง ๔ ท่านจัดเข้าในจตุตถฌาน ตามอารมณ์ที่อรูปรฌานมีเจตสิกที่เข้ามาประกอบในจิต คือ อุเบกขาเจตสิกและเอกัคคตาเจตสิก เช่นเดียวกับจตุตถฌาน

ความแตกต่างของสมาธิและสัมมาสมาธิ

๑. คำว่าสมาธิ กับคำว่า สัมมาสมาธิ มีความแตกต่างกัน สมาธิได้แก่การถือเอา อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ทำให้แน่วแน่อยู่ในอารมณ์นั้น แบบสมถะสมาธิ สัมมาสมาธิ นั้น เป็นสมาธิที่มีรากฐานจากการกำหนดรู้ ในมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

๒. อริยมรรค ๘ คือหนทางแห่งการดำรงชีวิตอย่างรู้แจ้ง มีสติเป็นพื้นฐานด้วยการฝึกสติ สามารถพัฒนาสมาธิจิตซึ่งจะช่วยให้บรรลุถึงปัญญา เพราะ สัมมาสมาธิจึงสามารถบรรลุถึงสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และสัมมาวายามะ ปัญญาความเข้าใจซึ่งพัฒนาขึ้นนั้นสามารถกำจัดความไม่รู้ (อวิชชา) ได้ในที่สุด

ลักษณะของสัมมาสมาธิ

๑. จิตสงบแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากกรรมที่เป็นอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก

๒. เพราะความที่วิตกวิจารณ์ทั้งสองระงับลง เข้าถึงทุติยฌาน เป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

๓. เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย มีสติ อยู่เป็นปรกติสุข เข้าถึงตติยฌาน

๔. เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง เข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

๖. โลกธรรม ๘

ความหมายของโลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ หมายถึง เรื่องของ โลกมีอยู่ประจำกับชีวิต สังคมและโลกของมนุษย์เป็นความจริงที่ทุกคนต้องประสบด้วยกันทั้งนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม ข้อแตกต่างคือ ใครประสบมาก ประสบน้อย ช้าหรือเร็ว โลกธรรมแบ่งออกเป็น ๘ ชนิด จำแนกออกเป็น ๒ ฝ่าย ควบคู่กันและมีความหมายตรงข้ามกัน คือ

๑. โลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ คือ ฝ่ายที่มนุษย์พอใจมี ๔ เรื่อง คือ

- ได้ลาภ หมายความว่า ได้ผลประโยชน์ ได้ทรัพย์สินเงินทอง ได้บ้านเรือนหรือที่สวน ไร่ นา
- ได้ยศ หมายความว่า ได้รับแต่งตั้งให้มีฐานันดรสูงขึ้น ได้ตำแหน่ง ได้อำนาจเป็นใหญ่
- ได้รับสรรเสริญ คือ ได้ยิน ได้ฟัง คำสรรเสริญคำชมเชย คำยกยอ
- ได้สุข คือ ได้ความสบายกาย สบายใจ ได้ความเบิกบาน ร่าเริง ได้ความบันเทิงใจ

เป็นโต

๒. โลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณ คือ ฝ่ายที่มนุษย์ไม่พอใจมี ๔ เรื่อง คือ

- เสียลาภ หมายความว่า ลาภที่ได้มาแล้วเสียไป
- เสื่อมยศ หมายถึง ถูกลดความเป็นใหญ่ ถูกถอดออกจากตำแหน่ง ถูกถอดอำนาจ
- ถูกนินทา หมายถึง ถูกตำหนิติเตียนว่าไม่ดี มีใครพูดถึง ความไม่ดีของเราในที่ลับหลัง

เรียกว่าถูกนินทา

- ตกทุกข์ คือ ได้รับความทุกข์ทรมานกายทรมานใจ

โลกธรรม ๘ ประการ หมายถึง ความเป็นไปตามความจริงของชีวิตที่มีอยู่บนโลก หรือ ธรรมอันเป็นความจริงของทุกชีวิตบนโลก แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. อิฏฐารมณ คือ สิ่งที่ต้องตามปรารถนาหรือสิ่งที่น่าพอใจ ๔ ประการ คือ

- ลาภะ คือ การมีลาภ
- ยสะ คือ การมียศ
- ปัสสัสะ คือ การมีคำสรรเสริญ/ยินยอม
- สุขะ คือ การมีความสุข

๒. อนิฏฐารมณ คือ สิ่งที่ไม่เป็นไปตามปรารถนา หรือ สิ่งที่ไม่พึงพอใจ ๔ ประการ คือ

- อลาภะ คือ การเสื่อมในลาภ
- อยสสะ คือ การเสื่อมในยศ
- นินทะ คือ การมีคำนิทา
- ทุกขะ คือ การมีความทุกข์

๑. การมีลาภ แห่งโลกธรรม ๘ คือ การได้มาซึ่งทรัพย์สิน เงิน ทอง โภชนะ และปัจจัยทั้งหลายตามสิ่งที่ตนปรารถนา ทั้งที่ได้มาด้วยความสุจริตหรือทุจริต เช่น การถูกหวยรางวัลที่ ๑

๒. การมียศ แห่งโลกธรรม ๘ คือ การได้มาซึ่งสมมติศักดิ์จะ คือ นามที่เขาตั้งให้ เพื่อเป็นนามกำหนดในบทบาทหน้าที่ของตนในสังคม เช่น เป็นตำรวจ เป็นครู เป็นนายอำเภอ เป็นต้น

๓. การมีคำสรรเสริญ/ยินยอม แห่งโลกธรรม ๘ คือ คำกล่าวที่เขาพูดถึงตนด้วยความบริสุทธิ์ใจในการเชิดชูต่อความดีหรือสิ่งที่ตนได้กระทำเพื่อผู้อื่น สิ่งนี้เรียกว่า คำสรรเสริญ ส่วนคำกล่าวที่เขาพูดถึงตนด้วยความไม่บริสุทธิ์ใจ หรือการกล่าวร้ายเพียงเพื่อหวังประโยชน์แก่เขา สิ่งนี้ เรียกว่า การยินยอม

๔. การมีความสุข แห่งโลกธรรม ๘ คือ ความอิ่มเอิบใจในสิ่งที่ได้มาตามความปรารถนาทั้ง ๓ ประการ ข้างต้น นอกจากนี้ ความสุขที่มีนั้น ยังครอบคลุมถึงความสุขทางใจในด้านอื่นๆ เช่น ความสุขจากการยินดีในความรัก ความสุขจากความสำเร็จในการงาน การเล่าเรียน เป็นต้น ไม่นับรวมกับความทุกข์หรือความยินดีในธรรม ซึ่งความสุขเหล่านี้ จัดเป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืนเหมือนสิ่งที่ได้มาทั้ง ๓ ประการ นั้นโลกธรรม ๔ ประการแรกนี้ จัดเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาหรือน่ายินดี แต่ผู้ที่ได้มาพึงมีอนิจจังเป็นธรรมคู่ใจ คือ ให้รู้ว่าสิ่งเหล่านั้นมีความไม่เที่ยง มีเพิ่ม ย่อมมีลดหรือหมดหายไป ไม่สามารถคงอยู่กับเราได้ตลอดเวลา

๕. การเสื่อมในลาภ แห่งโลกธรรม ๘ คือ ความไม่เที่ยง และไม่คงอยู่ของลาภที่ได้มาทั้งปวง ลาภเหล่านั้น เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ ย่อมมีวันลดน้อยหรือหมดไปจากตน เช่น เงิน ทอง หรือ ทรัพย์สินต่าง ๆ

๖. การเสื่อมในยศ แห่งโลกธรรม ๘ คือ ความไม่เที่ยง และไม่คงอยู่ของยศอาภรรตาศักดิ์ที่ได้มาทั้งปวง ยศเหล่านั้น เป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ เป็นนามที่เพียงผู้อื่นเขาตั้งให้แทนตัวตนของเรา และยศเหล่านี้ย่อมหมดไปตามวาระการงานหรือหมดไปตามกายของตน

๗. การมีคำนิทา แห่งโลกธรรม ๘ คือ คำกล่าวที่ผู้อื่นกล่าวถึงตนในทางเสื่อมเสีย คำเหล่านั้นย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของทุกคน แต่เป็นธรรมดาที่หากมีผู้รักย่อมมีผู้เกลียด และนิทาว่าร้าย เป็นของคู่กันกับคำสรรเสริญ/ยินยอม

๘. การมีความทุกข์ คือ ความหม่นหมองหรือขมขื่นใจที่เกิดจากการเสื่อมในลาภ ในยศ และในคำถูกกล่าวนิทา นอกจากนั้นความทุกข์ยังรวมถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากด้านต่าง ๆ เช่น ความทุกข์จากคำตำหนิ ความทุกข์จากความผิดหวังในความรัก และความทุกข์จากการสูญเสียในสิ่งต่าง ๆ

เป็นต้น โลกธรรม ๔ ประการหลังนี้ จัดเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของทุก ๆ คน แต่ผู้ที่ต้องเผชิญกับความเสื่อมทั้ง ๔ นี้ ก็ต้องพึงมีอนัตตา คือ ทุกสิ่งล้วนไม่มีตัวตน คือ ย่อมมีวันเสื่อมสลายไปตามอนิจจัง อันเกิดจากความเที่ยงแท้ และสิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้น ล้วนเป็นสิ่งที่ตนไม่สามารถควบคุมหรือกำหนดให้คงอยู่ได้ตั้งใจต้องการ

โลกธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เกิดกับทุกคนบนโลกที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นกับคนใดคนหนึ่งแล้วย่อมทำให้เป็นที่น่ายินดี อันประกอบด้วย การเกิดลาภ การเกิดยศ การเกิดคำสรรเสริญหรือยินยอม และการเกิดความสุข แต่สิ่งทั้ง ๔ ประการนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่มีความเที่ยงแท้ คือ ไม่มีสิ่งใดที่ยั่งยืนหรือคงอยู่ตลอดกาลเวลา จึงต้องมีวันที่จะเสื่อมหายหรือหมดไปในอนาคตภายหน้า คือ การเสื่อมลาภ การเสื่อมในยศ การเกิดค่านินทา และสุดท้าย คือ การเกิดความทุกข์ นั่นเอง

๗. ทิศหก

ทิศหก บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ ดุจทิศที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิศ ดังนี้

๑. ปุริตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา
๒. ทักขินทิศทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ สามเณรภรรยา
๔. อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย
๕. อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์
๖. เหนือทิศ ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง

คนดี ย่อมเป็นที่ยกย่องนับถือของคนทั่วไปเพราะอำนาจของความกตัญญูกตเวที ดังพระบาลีที่ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดีกตัญญู หมายถึงบุคคลผู้รู้คุณของคนอื่น กตเวที หมายถึง บุคคลที่ตอบแทนผู้มีคุณแก่ตน ดังนั้น คำว่ากตัญญูกตเวที จึงหมายถึงบุคคลผู้รู้คุณที่คนอื่นกระทำแล้วและทำตอบแทนบุคคลที่มีคุณและสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เรานั้นมีมากมายยกตัวอย่างเช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ เป็นต้นพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก เลี้ยงดู ป้อนกัน และรักษา พ่อแม่ที่เป็นพ่อแม่จริง ๆ เมื่อให้กำเนิดลูกแล้วจะไม่ทอดทิ้ง ถึงแม้จะประสบความลำบากยากจนลำเค็ญสักเพียงใดก็ตามก็จะไม่ทอดทิ้งลูก กลับคอยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เกิดแก่ลูก เมื่อมีเหตุสุวิสัยที่จะป้องกันได้ เช่น ต้องประสบภัยคือ ความเจ็บไข้ได้ป่วย พ่อแม่ก็ไม่ทอดทิ้งพยายามทำการรักษาพยาบาลด้วยตัวเองบ้าง หากมีอาการรักษาบ้าง บางครั้งพ่อแม่ต้องทำงานหนักอาบเหงื่อต่างน้ำ ยอมอด ยอมทนเพื่อลูก ต้องการให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ความฉลาดเท่าทันคนอื่น

พ่อแม่ นอกจากจะให้กำเนิดเลี้ยงดูป้องกันรักษาลูกแล้ว ท่านทั้งสองยังมีจิตใจที่ประกอบด้วยคุณธรรม คือ พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ อันได้แก่ เมตตา ความรักใคร่สนทนสนม กรุณาความปรานี สงสารในเมื่อมีความทุกข์ยากเดือดร้อน มุทิตาพลอยยินดีในความสำเร็จของลูกด้วยความจริงใจ และ

อุเบกขาความวางเฉยในเมื่อลูกมีการงานทำ สามารถเลี้ยงตนและครอบครัวได้ พ่อแม่ได้ทำการเลี้ยงดู จึงต้องเลี้ยงท่านตอบแทน ช่วยทำงานของท่านรักษาวงศ์สกุลไว้ ประพฤติตนให้เป็นผู้ควรรับมรดก เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วควรทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ ดังนั้นพ่อแม่จึงเป็นผู้มีคุณแก่ลูกทั้งหลาย

ครูอาจารย์เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ ไม่ว่าจะป็นระดับไหน ชั้นไหนก็ตามเรียกว่า ท่านสอนให้เรามีความรู้ ความสามารถ ประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม นำคุณธรรมและจริยธรรมไป ใช้เป็นเครื่องมือป้องกันตัวเองนำความรู้ความสามารถไปใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพการงาน ครูอาจารย์นับได้ว่าเป็นครูคนที่สองรองจากพ่อแม่ครูอาจารย์ ได้ทำการอบรมสั่งสอนจึงต้องทำการ ต้อนรับด้วยความเต็มใจ เมื่ออยู่ร่วมกับท่านต้องเข้าไปคอยอุปัฏฐากรับใช้ เมื่อไม่ได้รับใช้ใกล้ชิดที่ท่าน เวลาท่านมีกิจเรียกใช้ก็ยินดีรับใช้ เชื่อฟังคำสอนของท่านและตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ดังนั้นครูอาจารย์จึง เป็นผู้ที่มีคุณแก่ศิษย์ทั้งหลาย

พระมหากษัตริย์ หมายถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ผู้ทรงเป็นพระประมุขของประเทศสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ซึ่งได้รักษาเอกราชของประเทศมาไม่ต้องตกเป็น เมืองขึ้นของชาติอื่น มอบมรดกคือเอกราชและอธิปไตยไว้ให้แก่พวกเราแม้ทุกวันนี้พระองค์ทรงเป็น ศูนย์รวมแห่งจิตใจของชนชาติไทยทรงสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อความสุขของพสกนิกร โดยไม่ เลือกลงวรรณะแม้จะอยู่ในถิ่นทุรกันดารไกลแสนไกลเพียงใด พระองค์ก็เสด็จไปบำบัดทุกข์ บำรุงสุข ช่วยเหลือและให้กำลังใจเสมอ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงเป็นผู้มีคุณแก่พสกนิกรทั้งหลายสมควรที่ บุคคลผู้อาศัยอยู่ใต้ร่มพระบารมีต้องประพฤติตนเป็นพลเมืองดีเคารพเชื่อฟังในพระบรมราโชวาทที่ ตรัสสอน

ด้วยเหตุที่พ่อแม่ ครูอาจารย์และพระมหากษัตริย์ ได้สร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่ลูก จึง นับว่าเป็นผู้มีคุณและสมควรอย่างยิ่งที่ทุก ๆ คนควรที่จะตอบแทนคุณ คือสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้แก่ท่านเหล่านั้นบ้างตามสมควรแก่ความสามารถและโอกาสอันวชิระระวันหยุด

๓.๒ เรื่องกตัญญูในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระสารีบุตร (สันสกฤต : ศรีบุตร; บาลี : สาริปุตฺต) เป็นพระภิกษุชาวอินเดีย ผู้เป็นอัครสาวก เบื้องขวาของพระโคตมพุทธเจ้า ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าพระภิกษุทั้งปวงใน ด้านสติปัญญา นอกจากนี้ พระสารีบุตรยังมีคุณธรรมในด้านความกตัญญู และการบำเพ็ญประโยชน์ ให้แก่พุทธศาสนาอีกด้วย จึงมีคำยกย่องภิกษุรูปนี้ว่าเป็น “ธรรมเสนาบดี” (แม่ทัพธรรม) คู่กับ พระพุทธเจ้าที่เป็น “ธรรมราชา”

พระสารีบุตรเมื่อแรกเกิดมีชื่อว่า “อุปติสสะ” เป็นบุตรของนางพราหมณี ชื่อ “สารี” และ นายพราหมณ์ ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านอุปติสคามแห่งตำบลตำบลนาลกะ หรือตำบลนาลันทา ชื่อ “วังคันทะ” คำว่า “อุปติสสะ” หมายความว่า ชาวบ้านอุปติสคาม อุปติสสะนั้นมีน้องชายสามคน คือ พระจุนทะ

พระอุปเสน พระเรวัตตะ และมีน้องสาวอีกสามคน คือ นางจาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา ในวันเดียวกับที่นางพรหมณีสารีให้กำเนิดอุปติสสะนั้น ยังเป็นวันที่ครอบครัวข้างเคียงให้กำเนิดบุตรชื่อว่า “โกลิตะ” หรือต่อมาคือพระมหาโมคคัลลานะ อีกด้วย

วันหนึ่ง อุปติสสะและโกลิตะไปเที่ยวเล่นในงานรื่นเริงประจำปีในกรุงราชคฤห์ ขณะชมมหรสพอยู่นั้นก็เกิดความสนใจขึ้นมาอย่างเดียวกันว่า กิจกรรมเหล่านี้ช่างไร้สาระสิ้นดี หาประโยชน์แก่นสารมิได้เลย ควรจะหาสิ่งใดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและหลุดพ้นจากบ่วงเช่นนี้ อีกสองวันจึงพากันไปบวชในสำนักของสัทธชัยเวฬุภุมฺมบุตร ณ กรุงราชคฤห์นั่นเอง และสำเร็จการศึกษาในสำนักนั้นโดยใช้เวลาเพียงสองสามวัน เมื่อจบแล้วก็ออกจากสำนัก แต่ยังไม่พึงพอใจเพราะเห็นว่าความรู้จากสำนักนั้นหาใช่ที่ตนค้นหาไม่ จึงตกลงแยกกันไปตามหาครูผู้สามารถสอนความจริงของโลกให้ประจักษ์ได้อย่างแท้จริง และสัญญากันว่าถ้าใครเจอครูเช่นว่าแล้วก็จะมาบอกกันมิได้อำพราง

พระอัสสชิเถระอันเป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ หลังจากได้ฟังธรรมจาก พระพุทธรองค์ จนบรรลุอรหัตต์แล้ว วันหนึ่งท่านถือบาตรและจีวร ไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาตแต่เช้าตรู่ อุปติสสะได้พบพระอัสสชิเถระ ประทับใจในอิริยาบถน่าเลื่อมใส สำนวมดี ของท่านพระอัสสชิเถระ ผู้มีอินทรีย์ฝึกดีแล้ว จึงเกิดความคิดว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระอรหัตต์ จึงได้ตามท่านพระอัสสชิเถระไปข้างหลัง รอคอยโอกาสอยู่ แล้วสอบถาม พระอัสสชิเถระได้แสดงความลึกซึ้งในคำสอน ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าท่านกล่าวบทอันลึกซึ้งละเอียดทุกอย่าง เป็นเครื่องฆ่าลูกศร คือ ตัณหา เป็นเครื่องบรรเทาความทุกข์ทั้งมวล ว่าธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้า ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะเจ้ามีปกติตรัสอย่างนี้เมื่ออุปติสสะได้ฟังก็ได้บรรลุโสดาบัน

หลังจากนั้น อุปติสสะกราบลาพระอัสสชิเถระ แล้วนำธรรมะที่ได้รับฟังมา ไปบอกเพื่อนสนิทคือโกลิตะ จนได้บรรลุโสดาบัน เช่นเดียวกัน ทั้งสองได้ไปชวนสัทธชัยปริพาชก ให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่สัทธชัยปริพาชกปฏิเสธ ทั้งสองจึงได้พาปริพาชก ๒๕๐ คน ไปฟังธรรมจากพระพุทธองค์ หลังจากฟังธรรมครั้งนั้น ปริพาชก ๒๕๐ คนบรรลุอรหัตผล แต่อุปติสสะและโกลิตะ ยังคงบรรลุเพียงโสดาบันเช่นเดิม พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ทั้งหมดด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลังบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านอุปติสสะมีชื่อเรียกใหม่ว่าสารีบุตรครอบครัวของนางพรหมณีสารีนั้นมีความมั่งคั่งสมบูรณ์พร้อมมูลพอ ๆ กับครอบครัวของโกลิตะ นิสัยใจคอของทั้งอุปติสสะและโกลิตะก็คล้ายคลึงกัน ท่านทั้งสองได้คบหาและเล่าเรียนด้วยกันมาแต่เล็ก ๆ จนเติบโตใหญ่ นอกจากนี้ ครอบครัวของทั้งสองก็ยังคบหาสมาคมกันมาถึง ๗ ชั่วรุ่น ทั้งสองจึงเป็นเพื่อนรักกันอย่างยิ่งพระสารีบุตรเกิดเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่นิพพานเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนกฤตติก (เดือนสิบสอง) ก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานเวลาผ่านไปครึ่งเดือน (หลังจากที่พระสารีบุตรบวชในพระพุทธศาสนา) ที่ถ้าสุกรขาตา เขิงเขาคิชฌกูฏ นครราชคฤห์ พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระสารีบุตร ที่ชนบทปริพาชกผู้เป็นหลาน (ลุง) พระสารีบุตร เข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อทูลถามปัญหา พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ ทิฏฐิและเวทนา ที่ชนชะได้บรรลุโสดาบัน

ส่วนพระสารีบุตรนั้น ท่านกำลังถวายงานพัดพระพุทธรองค์ ท่านได้ยืนธรรมเหล่านั้นอยู่ด้วยก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนมาฆะ ซึ่งเหตุการณ์ถัดไป พระพุทธรองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ให้กับพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป รวมอัครสาวกทั้งสองด้วย หลังจากพระพุทธรองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ จำพรรษาและแสดงพระอภิธรรม ณ ดาวดึงส์ เสด็จลงมา ณ ประตุมืองสังกัสสะ พระสารีบุตรพร้อมทั้งภิกษุ ภิกษุณี และสาธุชนจำนวนมาก มาเฝ้ารอรับเสด็จพระพุทธรองค์ได้ตรัสถามปัญหาในวิสัยของปุถุชนเป็นต้น พวกปุถุชนแก้ปัญหาได้ ในวิสัยของตนเท่านั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระโสดาบันได้ พระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระโสดาบันเป็นต้นก็เหมือนกัน ไม่สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระสกทาคามีเป็นต้น พระมหาสาวกที่เหลือไม่สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระมหาโมคคัลลานะ พระมหาโมคคัลลานะไม่สามารถจะแก้ปัญหา ในวิสัยของพระสารีบุตรเถระได้ แม้พระสารีบุตรเถระ ก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาในวิสัยของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกันในครั้งนั้น มหาชนจึงได้รู้จักพระสารีบุตร ว่า เป็นผู้เลิศทางปัญญาพระสารีบุตร เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้มีปัญญามากๆ^๗

ความกตัญญูตเวที^๘ เป็นคุณธรรมที่บุคคลสามารถปฏิบัติได้ยาก เหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ใน พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ตติยปิณฑาสก อปายิกวรรคที่ ๒ สุตที่ ๒ ทุลลสุตฺต ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก ความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความปรากฏแห่งบุคคล ๓ จำพวกหาได้ยากในโลก คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑, บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว ๑, กตัญญูตเวทีบุคคล ๑, ความปรากฏแห่งบุคคล ๓ จำพวกนี้แลหาได้ยากในโลก”

กตัญญูตเวทีตาธรรม คือธรรมที่จะนำประเทศไทยไปสู่ความวัฒนาสถาพร มีแต่สันติสุขและสันติภาพ ดังนั้นผู้ปรารถนามุ่งหวังให้ประเทศไทยเป็นเช่นนั้น จึงต้องประพฤติตนเป็นคนที่มีความกตัญญูตเวที ตลอดชีวิตแล

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอัสตบรูชและสัสตบรูชแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ภูมิอัสตบรูชเป็นไฉน อัสตบรูชย่อมนเป็นคนอกตัญญูตเวที ก็ความเป็นคนอกตัญญูตเวทีนี้ อัสตบรูชทั้งหลาย

^๗ วจ.ติก. ๒๐.

^๘ วจ.ติก. ๒๐.

สรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทินี้ เป็นภูมิอัสตบุรุษทั้งสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนอัสตบุรุษย่อมเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ ก็ความเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ อัสตบุรุษทั้งหลาย สรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอัสตบุรุษ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่าน ทั้ง ๒ คือใคร คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดา ด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งเขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้ง ๒ นั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการตัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ้อยอุจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอ้นบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดา บิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายอนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิบดี ในแผ่นดินใหญ่อันมีรัตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอ้นบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมათานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมათานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้สมათานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาทรมปัญญา ให้สมათานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้น ย่อมชื่อว่าอ้นบุตรนั้นทำแล้ว และทำตอบแทนแล้ว แก่มารดาบิดา ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอัสตบุรุษและอัสตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ภูมิอัสตบุรุษเป็นไหน อัสตบุรุษย่อมเป็นคนอกตัญญูกตเวทินี้ ก็ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทินี้ อัสตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทินี้ เป็นภูมิอัสตบุรุษทั้งสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนอัสตบุรุษย่อมเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ ก็ความเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ อัสตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกตัญญูกตเวทินี้ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอัสตบุรุษ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่าน ทั้ง ๒ คือใคร คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดา ด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งเขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้ง ๒ นั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการ

ดัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ่ายทอดจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่
 มารดาบิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายอนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อัน
 เป็นอิสราธิปไตย ในแผ่นดินใหญ่อันมีรตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การกระทำกิจ
 อย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ข้อนั้น
 เพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย
 ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมათานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยัง
 มารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมათานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้
 สมათานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาทรมปัญญา ให้สมათานตั้งมั่นในปัญญา
 สัมปทา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นยอมชื่อว่า
 อันบุตรนั้นทำแล้ว และทำตอบแทนแล้ว แก่มารดาบิดา ฯ

ครั้งนั้นแล พราหมณ์คนหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค
 ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มี
 พระภาคว่า ท่านพระโคตมมีวาทะว่าอย่างไร กล่าววาทะอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกร
 พราหมณ์ เรามีวาทะว่าควรทำ และมีวาทะว่าไม่ควรทำ ฯ

พ. ท่านพระโคตม มีวาทะว่าควรทำ และมีวาทะว่าไม่ควรทำอย่างไร ฯ

ภ. ดูกรพราหมณ์ เรากล่าวว่า ไม่ควรทำกายทุจริต วจีทุจริตมโนทุจริต เรากล่าวว่า ไม่ควรทำ
 อกุศลธรรมอันลามกหลายอย่าง และเรากล่าวว่า ควรทำกายสุจริต วจิสสุจริต มโนสุจริต เรากล่าวว่า
 ควรทำกุศลธรรมหลายอย่าง ดูกรพราหมณ์ เรากล่าวว่าควรทำและกล่าววาทะว่าไม่ควรทำอย่างนี้แล ฯ

พ. ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ... ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้า
 พระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฯ

ครั้งนั้นแล อนาถบิณฑิกคฤหบดี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้
 มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
 ในโลกมีทักษิณียบุคคลกี่จำพวก และควรให้ทานในเขตไหน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรคฤหบดี
 ในโลกมีทักษิณียบุคคล ๒ จำพวก คือ พระเสขะ ๑ พระอเสขะ ๑ ดูกรคฤหบดี ในโลกนี้มี
 ทักษิณียบุคคล ๒ จำพวกนี้แล และควรให้ทานในเขตนี้ ครั้นพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสไ
 ยากรณภาชิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกในภายหลังว่า

“ในโลกนี้ พระเสขะกับพระอเสขะเป็นผู้ควรแก่ทักษิณาของทายกผู้บูชาอยู่
 พระเสขะและอเสขะเหล่านั้นเป็นผู้ตรง ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ นี่เป็นเขต
 บุญของทายก ผู้บูชาอยู่ ทานที่ให้แล้วในเขตนี้มีผลมาก” ฯ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถีสมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขา มิคารมารดาในบุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นตอบรับท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย เราจักแสดงบุคคลที่มีสังโยชน์ในภายใน และบุคคลที่มีสังโยชน์ในภายนอก ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นตอบรับท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ดูกรผู้มีอายุทั้งหลายก็บุคคลที่มีสังโยชน์ในภายในเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีลสำรวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เมื่อแตกกายตายไปภิกษุนั้นย่อมเข้าถึงหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว เป็นอนาคามีกลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ นี้เรียกว่าบุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายใน เป็นอนาคามีกลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอกเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีลสำรวมแล้วในพระปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมบรรลุนิเวศน์อันสงบอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อแตก กายตายไป ย่อมเข้าถึงหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว เป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอกเป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มึศีล สำรวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลาย เพื่อความดับกามทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติเพื่อความหน่าย เพื่อคลาย เพื่อความดับภพทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติเพื่อสิ้นตัณหา เพื่อสิ้นความโลภภิกษุนั้น เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง ครั้นจุติจากอภัพนั้นแล้ว เป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ ดูกรผู้มีอายุทั้งหลายนี้เรียกว่า บุคคลผู้มีสังโยชน์ในภายนอก เป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้ ฯ

ครั้งนั้นแล เทวดาที่มีจิตเสมอกันมากองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรนั้นกำลังเทศนาถึงบุคคลที่มีสังโยชน์ในภายใน และบุคคลที่มีสังโยชน์ในภายนอกแก่ภิกษุทั้งหลาย อยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดาในบุพพาราม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บริษัทร่าเริง ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงพระกรุณา เสด็จไปหาท่านพระสารีบุตรจนถึงที่อยู่เกิด พระผู้มีพระภาคทรงรับคำอาราธนาด้วยดุขุณิภาพ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงหายจากพระเชตวันวิหารไปปรากฏเฉพาะหน้าท่านพระสารีบุตร ที่ปราสาทของนาง

วิชาขามิการมารดาในบุพพาราม เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ แม้ท่านพระสารีบุตรก็ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่งลง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า ดูกรสารีบุตร เทวดาที่มีจิตเสมอกันมากองค์เข้าไปหาเราจนถึงที่อยู่ ใหว่เราแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วบอกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรกำลังเทศนาถึงบุคคลที่มีสังโยชนิในภายในและบุคคลที่มีสังโยชนิในภายนอก แก่ภิกษุทั้งหลาย อยู่ที่ปราสาทของนางวิชาขามิการมารดาในบุพพาราม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บริษัทร่าเริง ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาเสด็จไปหาท่านพระสารีบุตรจนถึงที่อยู่เถิด ดูกรสารีบุตร ก็เทวดาเหล่านั้นยืนอยู่ในโอกาสแม้เท่าปลายเหล็กแหลมจดลง ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ๕๐ องค์บ้าง ๖๐ องค์บ้าง แต่ก็ไม่เบียดกันและกัน ดูกรสารีบุตร ก็เธอเพียงมีความคิดอย่างนี้ว่าจิตอย่างนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เทวดาเหล่านั้นยืนอยู่ได้ในโอกาสแม้เท่าปลายเหล็กแหลมจดลง ๑๐ องค์บ้าง ... ๖๐ องค์บ้าง เป็นจิตอันเทวดาเหล่านั้นอบรมแล้วในภพนั้นแน่นอน ดูกรสารีบุตร ก็ข้อนั้นเธอไม่ควรเห็นเช่นนี้ ดูกรสารีบุตรก็จิตอย่างนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เทวดาเหล่านั้นยืนอยู่ได้ในโอกาสแม้เท่าปลายเหล็กแหลมจดลง ๑๐ องค์บ้าง ฯลฯ แต่ก็ไม่เบียดกันและกัน เทวดาเหล่านั้นได้อบรมแล้วในศาสนานี้เอง เพราะฉะนั้นแหละสารีบุตร เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จักเป็นผู้มีอินทรีย์สงบ มีใจระงับอยู่ เธอควรศึกษาเช่นนี้แหละ สารีบุตร กายกรรมวจีกรรม มโนกรรมของผู้มีอินทรีย์สงบ มีใจระงับ จักสงบระงับ เพราะฉะนั้นแหละ สารีบุตร เธอพึงศึกษาว่า จักนำกายและจิตที่สงบระงับแล้วเท่านั้นเข้าไปในพรหมจรรย์ทั้งหลาย ดูกรสารีบุตร เธอควรศึกษาเช่นนี้แหละ ดูกรสารีบุตรพวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชกที่ไม่ได้ฟังธรรมบรรยายนี้ ได้พากันฉิบหายเสียแล้ว ฯ

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจानะอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัทมทหะใกล้พระนครวรวณะ ครั้นนั้นแลพราหมณ์อารามทัณฑะได้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะ*กัจจानะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระมหากัจจानะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามว่า

ดูกรท่าน กัจจानะ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย เครื่องให้กษัตริย์กับกษัตริย์ พราหมณ์กับพราหมณ์ คฤหบดีกับคฤหบดี วิวาทกัน ท่านมหากัจจानะตอบว่า ดูกรพราหมณ์เพราะเหตุเวียนเข้าไปหากามราคะ ตกอยู่ในอำนาจกามราคะ กำหนดยินดีในกามราคะ ถูกกามราคะกลุ่มรุม และถูกกามราคะท่วมทับ แม้กษัตริย์กับกษัตริย์พราหมณ์กับพราหมณ์ คฤหบดีกับคฤหบดี วิวาทกัน ฯ

อา. ดูกรท่านกัจจानะ ก็อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย เครื่องให้สมณะกับสมณะวิวาทกัน ฯ

มหา. ดูกรพราหมณ์ เพราะเหตุเวียนเข้าไปหาทิฐิราคะ ตกอยู่ในอำนาจทิฐิราคะ กำหนดยินดีในทิฐิราคะ ถูกทิฐิราคะกลุ่มรุม และถูกทิฐิราคะท่วมทับ แม้สมณะกับสมณะก็วิวาทกัน ฯ

อา. ดูกรท่านกัจจानะ ก็ในโลก ยังมีใครบ้างไหม ที่ก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหากามราคะ การตกอยู่ในอำนาจกามราคะ การกำหนดยินดีในกาม*ราคะ การถูกกามราคะกลุ่มรุม และการถูก

กามราคะท่วมทับนี้ และก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหาทิฐิราคะ การตกอยู่ในอำนาจทิฐิราคะ การกำหนด ยินดีในทิฐิราคะการถูกทิฐิราคะกลุ่มรุม และการถูกทิฐิราคะท่วมทับนี้เสียได้ ฯ

มหา. ดุกรพราหมณ์ ในโลก มีท่านที่ก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหากาม-*ราคะ การตกอยู่ใน อำนาจกามราคะ การกำหนดยินดีในกามราคะ การถูกกาม-*ราคะกลุ่มรุม และการถูกกามราคะท่วม ทับนี้เสียได้ และก้าวล่วงความเวียนเข้าไปหาทิฐิราคะ การตกอยู่ในอำนาจทิฐิราคะ การกำหนดยินดีใน ทิฐิราคะ การถูกทิฐิ-*ราคะกลุ่มรุม และการถูกทิฐิราคะท่วมทับนี้ ฯ

อา. ดุกรท่านกัจจานะ ใครในโลกเป็นผู้ก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหากาม-*ราคะ ... และการถูก ทิฐิราคะท่วมทับนี้ ฯ

มหา. ดุกรพราหมณ์ ในชนบทด้านทิศบูรพา มีพระนครชื่อว่าสวัตถีน พระนครสวัตถีนันทุก วันนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นกำลังประทับอยู่ ดุกรพราหมณ์ ก็พระผู้มี พระภาคพระองค์นั้น ทรงก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหากามราคะ ... และการถูกทิฐิราคะท่วมทับนี้ด้วย เมื่อท่านพระมหากัจจานะตอบอย่างนี้แล้ว พราหมณ์อารามทัณฑะลุกจากที่นั่ง ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้าง หนึ่งแล้ว คุดมณฑลเข้าข้างขวา ลงบนแผ่นดิน ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว เปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบ น้อมแด่พระผู้มี-*พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหากามราคะ การตกอยู่ในอำนาจกาม ราคะ การกำหนดยินดีในกามราคะ การถูกกามราคะกลุ่มรุมและการถูกกามราคะท่วมทับนี้แล้ว กับ ทั้งได้ก้าวล่วงการเวียนเข้าไปหาทิฐิราคะการตกอยู่ในอำนาจทิฐิราคะ การกำหนดยินดีในทิฐิราคะ การ ถูกทิฐิราคะกลุ่มรุมและการถูกทิฐิราคะท่วมทับนี้ด้วย ข้าแต่ท่านกัจจานะ ภาชิตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านกัจจานะ ภาชิตของท่านแจ่มแจ้งนัก ท่านกัจจานะประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจ ว่าคนมีจักขุจักเห็นรูป ฉะนั้น ข้าแต่ท่านกัจจานะ ข้าพเจ้านี้ ขอถึงพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น กับทั้ง พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านกัจจานะจงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตลอดชีวิตจำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ฯ

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจานะอยู่ที่ป่าคุนทาวัน ใกล้เมืองมธูรา ครั้งนั้นแล พราหมณ์ กัณฑรายณะเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระมหากัจจานะ ครั้นผ่าน การปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามว่า ดุกรท่านกัจจา นะ ข้าพเจ้าได้ฟังมาดังนี้ว่า ท่านสมณะกัจจานะหาอภิวัต ลูกขึ้นต้อนรับพวกพราหมณ์ที่ชราแก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัย หรือเชื่อเชิญด้วยอาสนะไม่ ดุกรท่านกัจจานะ ข้าพเจ้าได้ฟังมานั้นจริงแท้ เพราะท่าน ขกัจจานะหาอภิวัต ลูกขึ้นต้อนรับพวกพราหมณ์ที่ชราแก่เฒ่าล่วงกาลผ่านวัย หรือเชื่อเชิญด้วย อาสนะไม่ ดุกรท่านกัจจานะ การกระทำเช่นนั้นเป็นการไม่สมควรแท้ ฯ

ท่านมหากัจจानะตอบว่า ดูกรพราหมณ์ ภูมิคนแก่และภูมิเด็ก ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็นพระองค์นั้นตรัสไว้มีอยู่ดูกรพราหมณ์ ถึงแม้จะเป็นคนแก่อายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี แต่กำเนิดก็ดี แต่เขายังบริโภคมาม อยู่ในท่ามกลางกาม ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผาถูกกามวิตกเคี้ยวกินอยู่ ยังเป็นผู้ชวนชวายเป็นเพื่อแสวงหากาม เขาก็ยอมถึงการนับว่าเป็นพาล ไม่ใช่เถระโดยแท้ ดูกรพราหมณ์ ถึงแม้ว่าจะจะเป็นเด็กยังเป็นหนุ่มมีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มอันเจริญ ยังตั้งอยู่ในปฐมวัย แต่เขาไม่บริโภคมาม ไม่อยู่ในท่ามกลางกาม ไม่ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ไม่ถูกกามวิตกเคี้ยวกิน ไม่ชวนชวายเป็นเพื่อแสวงหากาม เขาก็ยอมถึงการนับว่าเป็นบัณฑิตเป็นเถระแน่แท้ทีเดียวแล

ทราบว่าเป็นเมื่อท่านพระมหากัจจานะกล่าวอย่างนี้แล้ว พราหมณ์กัณทรายนะได้ลุกจากที่นั่งแล้วห่มผืนเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าของภิกษุที่หนุ่มด้วยเศียรเกล้ากล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าแก่ ตั้งอยู่แล้วในภูมิคนแก่ เรายังเด็ก ตั้งอยู่ในภูมิเด็กข้าแต่ท่านกัจจานะ ภาชิตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านกัจจานะ ภาชิตของท่านแจ่มแจ้งนัก ท่านพระกัจจานะประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักจุกเห็นรูป ฉะนั้น ข้าแต่ท่านกัจจานะข้าพเจ้านี้ ขอถึงพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระกัจจานะจงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด พวกโจรมีกำลัง สมัยนั้นพระเจ้าแผ่นดินย่อมถอยกำลัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยเช่นนั้น พระเจ้าแผ่นดินย่อมไม่สะดวกที่จะเสด็จผ่านไป เสด็จออกไป หรือจะออกคำสั่งไปยังชนบทชายแดนในสมัยเช่นนั้น แม้พวกพราหมณ์และคฤหบดีก็ไม่สะดวกที่จะผ่านไป จะออกไปหรือเพื่อตรวจตราการงานภายนอก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สมัยใดพวกภิกษุเลวทรามมีกำลัง สมัยนั้น พวกภิกษุที่มีศีลเป็นที่รักย่อมถอยกำลังดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยเช่นนั้น ภิกษุพวกที่มีศีลเป็นที่รัก เป็นผู้หนึ่งเจียบทีเดียว นั่งในท่ามกลางสงฆ์ หรือคบชนบทชายแดน ข้อนี้นั้นย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อมิใช่สุขของชนมาก เพื่อความฉิบหาย เพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด พระเจ้าแผ่นดินมีกำลัง สมัยนั้น พวกโจรย่อมถอยกำลังดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยเช่นนั้น พระเจ้าแผ่นดินย่อมสะดวกที่จะเสด็จผ่านไปเสด็จออกไป หรือที่จะออกคำสั่งไปยังชนบทชายแดน ในสมัยเช่นนั้น แม้พวกพราหมณ์และคฤหบดีย่อมสะดวกที่จะไป ออกไป หรือตรวจการงานภายนอกดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สมัยใด พวกภิกษุที่มีศีลเป็นที่รัก มีกำลังสมัยนั้น พวกภิกษุที่เลวทราม ย่อมถอยกำลัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในสมัยเช่นนั้นพวกภิกษุที่เลวทราม เป็นผู้หนึ่งเจียบทีเดียว นั่งในท่ามกลางสงฆ์ หรือออกไปทางใดทางหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้นั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ของชนมากเพื่อสุขของชนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อก็ูกุลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญความปฏิบัติผิดของคน ๒ จำพวก คือ คฤหัสถ์ ๑ บรรพชิต ๑
ดูกรภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมไม่ยังกุศลธรรมที่นำออกให้สำเร็จก็ได้
เพราะการปฏิบัติผิดเป็นเหตุ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราสรรเสริญความปฏิบัติชอบของคน ๒ จำพวก คือ
คฤหัสถ์ ๑ บรรพชิต ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้วย่อมยังกุศลธรรมที่นำ
ออกให้สำเร็จได้ เพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพวกที่ห้ามอรรถและธรรมโดยสูตรซึ่งตนเรียนไว้ไม่ดี ด้วยพยัญชนะ
ปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อมิใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อมิใช่สุขของชนมาก เพื่อความฉิบหาย
เพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุพวกนั้นยังจะ
ประสบบาปเป็นอันมาก และทั้งชื่อว่าทำสังฆธรรมนี้ให้อันตรธานไปอีกด้วย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
พวกที่อนุโลมอรรถและธรรม โดยสูตรซึ่งตนเรียนไว้ดี ด้วยพยัญชนะปฏิรูปนั้น ชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อ
ประโยชน์ของชนมาก เพื่อความสุขของชนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ
ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุพวกนั้นยังประสบบุญเป็นอันมาก
ทั้งชื่อว่าดำรงสังฆธรรมนี้ไว้อีกด้วย^๙

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิก
เศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับจากการรบชนะสงคราม
มาแล้ว มีพระราชประสงค์อันได้แล้ว ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จไปยังอาราม เสด็จไปโดย
พระราชยานเท่าที่ยานจะไปได้ เสด็จลงจากยานแล้ว เสด็จไปด้วยพระบาทเข้าไปสู่อาราม ฯ ก็โดยสมัย
นั้น ภิกษุมารูปเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น
แล้วได้ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญบัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ในที่
ไหนหนอ ด้วยว่าดิฉันประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ภิกษุเหล่านั้นทูลว่าขอ
ถวายพระพร ขอมหาบพิตรจงเจียบเสียงเสด็จเข้าไปยังพระวิหารซึ่งมีประตูปิดนั้นแล้ว ไม่รีบด่วน
เสด็จเข้าไปยังระเบียงทรงกระแอม ทรงเคาะอกเลาประตูเถิด พระผู้มีพระภาคจักทรงเปิดประตูรับ ขอ
ถวายพระพร ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเจียบเสียง เสด็จเข้าไปยังวิหารที่มีประตูปิดนั้น
ครั้นแล้วมิได้ทรงรีบด่วน เสด็จเข้าไปยังระเบียงแล้ว ทรงกระแอม ทรงเคาะอกเลาประตูพระผู้มีพระ
ภาคทรงเปิดประตูรับ ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปสู่วิหาร ชบพระเศียรลงที่พระบาท
ทั้งคู่ของพระผู้มีพระภาคทรงจีบพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดด้วยพระ
หัตถ์ทั้งสอง และทรงประกาศพระนามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล
หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ฯ

^๙ อัง.ติก. ๒๐/๗๐ - ๗๙/๑๖๑๗ - ๑๘๔๐.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรมหาบพิตร มหาบพิตรทรงเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเล่า จึงทรงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง มอบถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในสรีระนี้ ฯ

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นความกตัญญูกตเวทิตี จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก ทรงยังชนหมู่มากให้ดำรงอยู่ในอริยฉายธรรม คือ ความเป็นผู้มีกัลยาณธรรม ความเป็นผู้มีกุศลธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แลจึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีศีล มีศีลอันเจริญ มีศีลอันประเสริฐ มีศีลเป็นกุศล ทรงเป็นผู้ประกอบแล้วด้วยกุศลศีล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่งถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ทรงเสพเสนาสนะอันสงัดซึ่งตั้งอยู่แนวป่า ตลอดกาลนาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงสันโดษด้วยจิรวร บิณฑบาตเสนาสนะและเภสัชบริวาร อันเป็นปัจจัยแก่คนไข้ ตามมีตามได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี ทรงเป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แลจึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งกถาเป็นเครื่องขัดเกลากอย่างย้ง เป็นที่สบายแห่งการเที่ยวไปแห่งจิต คือ อับปิณณกถา สันตุฎฐิกกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถาสีลกถา สมาธิกถา ปัญญาภกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งฌาน ๔ อันมีในจิตย้ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนบถนอบอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้างว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนี้มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนี้มีกำหนดอายุเพียงเท่านี้ ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้น เราก็คือผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเพียงเท่านี้ ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ ทรงระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการฉะนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนอบน้อมอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักรขุมมนุษย์ ย่อมทรงรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยะเจ้า เป็นมิฉฉาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิฉฉาทิฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาตนรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต มโน-สุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยะเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักรขุมมนุษย์ ย่อมทรงรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนอบน้อมอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์แม้นี้แล จึงทำความนอบน้อมอย่างยิ่ง ถวายความนับถืออันประกอบด้วยเมตตาเห็นปานนี้ ในพระผู้มีพระภาค ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเป็นผู้มีกิเลสมาก มีกรรมชุกมากขอถวายบังคมลาไป ณ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรมหาบพิตร ขอมหาบพิตรทรงสำคัญกาลอันควรในบัดนี้เกิด ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลุกขึ้นจากอาสน์ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้ว เสด็จกลับไป ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอัสตบุรุษและสัตตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายภูมิอัสตบุรุษเป็นไฉน อัสตบุรุษย่อมเป็นคนออกตัญญูกตเวที ก็ความเป็นคน

อกัตถุญกตเวทีนี้ อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกัตถุญกตเวทีนี้เป็นภูมิสัตบุรุษทั้งสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษย่อมเป็นคนกัตถุญกตเวที ก็ความเป็นคนกัตถุญกตเวทีนี้ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกัตถุญกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่านทั้ง ๒ คือใคร คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งเขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้ง ๒ นั้น ด้วยการอบกลิ่นการนวด การให้อาบน้ำ และการตัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายอนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ ในแผ่นดินใหญ่อันมีรัตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมათานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมათานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้สมათานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาที่รามีปัญญา ให้สมათานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้น ย่อมชื่อว่าอันบุตรนั้นทำแล้ว และทำตอบแทนแล้ว แก่มารดาบิดา ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิสัตบุรุษและสัตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนี้ทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ภูมิสัตบุรุษเป็นไฉน อสัตบุรุษย่อมเป็นคนอกัตถุญกตเวที ก็ความเป็นคนอกัตถุญกตเวทีนี้ อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกัตถุญกตเวทีนี้เป็นภูมิสัตบุรุษทั้งสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษย่อมเป็นคนกัตถุญกตเวที ก็ความเป็นคนกัตถุญกตเวทีนี้ สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกัตถุญกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่านทั้ง ๒ คือใคร คือ มารดา ๑ บิดา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งเขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้ง ๒ นั้น ด้วยการอบกลิ่นการนวด การให้อาบน้ำ และการตัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายอนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ ในแผ่นดินใหญ่อันมีรัตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตร

ทำแล้วหรือทำตอบแทนแล้วแถมมารดาบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมาทานตั้งมั่นใน ศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ศรัทธา ให้สมาทานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีความตระหนี่ ให้ สมาทานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาที่รทรมปัญญา ให้สมาทานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้นย่อมชื่อว่าอันบุตรนั้นทำแล้ว และทำ ตอบแทนแล้ว แถมมารดาบิดา ฯ

สพรหมสูตร

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายใน เรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีพรหม มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชา แล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีบูรพาจารย์ มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของ ตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีบูรพเทพ มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตร ทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีอาหุเนยยบุคคล ดูกรภิกษุ ทั้งหลาย คำว่าพรหมบูรพาจารย์ บูรพเทพ อาหุเนยยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดง โลกนี้แก่บุตร ฯ มารดาและบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่าพรหม บูรพาจารย์ และอาหุเนยย บุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึงสักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง อบกาย ให้อาบน้ำ และชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุง บำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงใน โลกสวรรค์ ฯ^{๑๐}

จึงสรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อ ตนเอง กตเวทิตี หมายถึง การประกาศ การแสดงออก การกระทำเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้วคำ ว่า กตัญญูกตเวทิตี หมายถึง การรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่มีต่อตนเอง และ กระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณ หรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิตี หมายถึงกาแสดงออกเพื่อตอบ แทนคุณ เป็นการแสดงการตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่นออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและ การพูด ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น กตัญญูจึงจัดเป็นมโนกรรม กตเวทิตีจัดเป็นกายกรรมและ วจีกรรม

^{๑๐}บุ.ชา. ๑๙,๒๗/๑.

ความกตัญญูทเวที่ต่อพ่อแม่ของลูกตามนัยพระพุทธศาสนา

๑. บางคนอาจเข้าใจว่า จริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่ เป็นเช่นเดียวกับคตินิยมหรือประเพณีบางอย่างในสังคม ที่คนรุ่นก่อนหรือผู้ใหญ่ที่มีอำนาจเหนือกว่าเด็กกำหนดขึ้นมาเพื่อให้ผู้อ่อนแอกว่าเช่นลูกปฏิบัติตาม เพื่อจะได้เป็นคนว่านอนสอนง่าย ไม่สร้างความลำบากใจให้พ่อแม่

แต่หากพิจารณาจากเจตนารมณ์ของคำสอนแล้วจะพบว่า การปลูกฝังจริยธรรมนั้นควรเริ่มก่อนจากครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นหน่วยย่อยสุดของสังคม หากหน่วยย่อยดี ก็ย่อมจะทำให้สังคมมีรากฐานที่ดีด้วย สังยุตตนิกายกล่าวว่ “บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์” หมายความว่า บุตรเป็นที่รักและเป็นที่ยุติของพ่อแม่ อาศัยความรักเป็นพื้นฐาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องพ่อแม่ว่ เป็นพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของลูก ซึ่งก็คือทรงเล็งเห็นความสำคัญของพ่อแม่ต่อการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ลูกเสียแต่เริ่มแรก

ที่จริงหลักจริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่นี้ ไม่ได้มุ่งไปที่ลูกเท่านั้น แต่มุ่งไปที่คนที่เป็นพ่อแม่ด้วย เพราะลูกในวันนี้ก็คือพ่อแม่ในวันข้างหน้า และผู้ที่เป็นพ่อแม่ในวันนี้ ต่างก็มีสถานภาพของลูกติดตัวอยู่ด้วยกันทุกคน การสอนให้ลูกมีความกตัญญูทเวที่ก็คือการสอนพ่อแม่ด้วย หรือจะกล่าวให้ยิ่งกว่านั้น เป็นการสอนคนทั้งหมดในสังคมนั้นเอง

๒. การที่พระพุทธศาสนากล่าวว่ พ่อแม่เป็นพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล แสดงว่าการปลูกฝังจริยธรรมเป็นสิ่งที่ทุกภาคส่วนของสังคมต้องช่วยกัน เพราะหากมองเชิงตีความแล้ว คำว่ พรหมก็คือสถาบันครอบครัวอันได้แก่พ่อแม่ บุรพาจารย์ก็คือสถาบันการศึกษา ส่วนอาหุไนยบุคคลก็คือสถาบันศาสนา ทั้ง ๓ สถาบันนี้จะต้องช่วยกันปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชน คำถามที่เกิดขึ้นก็คือปัจจุบันทั้ง ๓ สถาบันนี้ยังทำหน้าที่ของตนได้อยู่หรือไม่ ในอดีตสังคมมีความสลับซับซ้อนน้อย การทำหน้าที่ของทั้ง ๓ สถาบัน ดูจะได้ผลดี แต่ในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์เช่นปัจจุบัน หากมองจากปัญหาจริยธรรมที่ปรากฏให้เห็น ทำให้เราไม่แน่ใจว่บทบาทของทั้ง ๓ สถาบันจะยังคงเหมือนสมัยก่อนหรือไม่ โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันครอบครัวที่อ่อนแอลง จากรายงานการวิจัยระดับดุษฎีนิพนธ์เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าวัดของเยาวชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ^{๑๑} ปรากฏว่ ปัจจัยด้านครอบครัวมีผลต่อการเข้าวัดระดับกลาง น้อยกว่าด้านอื่นๆ คือ ด้านสถาบันศาสนา สถาบันการศึกษาและเจตคติ สาเหตุก็เนื่องมาจากพ่อแม่ต้องทำงานมากขึ้น เพื่อหารายได้มาใช้จ่ายในครอบครัว จึงไม่ค่อยมีเวลาเลี้ยงดูและอบรมลูก หากแนวโน้มยังเป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ ก็ชวนให้น่าเป็นห่วงว่สถาบันครอบครัวจะยังเป็นหลักชัยทางจริยธรรมและคอยสร้างเจตคติที่ดีทางจริยธรรมให้กับบุตรหลานของตนได้ดีเช่นสังคมไทยในอดีตหรือไม่

^{๑๑}ช.ชา. ๑๕/๑๖๕.

อย่างไรก็ดี คำว่า พรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลดังกล่าว เป็นคำกล่าวเรียกพ่อแม่จริง ๆ ไม่ใช่ในความหมายเชิงตีความดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้น ภารกิจในการปลูกฝังจริยธรรมให้แก่ลูกของพ่อแม่ช่างเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน เพราะนอกจากจะทำหน้าที่ในฐานะสถาบันครอบครัวแล้ว พ่อแม่ยังต้องทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นสถาบันการศึกษาและสถาบันทางศาสนาไปพร้อม ๆ กันอีกด้วย

๓. การกล่าวว่าพ่อแม่คือพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เพียงแต่สักว่าเน้นความสำคัญของพ่อแม่ และเรียกร้องให้ลูกต้องแสดงความกตัญญูทวดที่ตอบฝ่ายเดียว แต่แสดงถึงคุณธรรมที่พ่อแม่พึงมีต่อลูกด้วย เช่นเดียวกันลูกจะได้ชื่อว่าลูกจริง ๆ ก็ต้องมีคุณธรรมของลูกคือมีความกตัญญูทวดที่ด้วย

คำว่า พรหม ในพระพุทธศาสนา หมายถึงผู้มีพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา คำว่า อาจารย์ หมายถึงผู้มีคุณธรรม ๗ ข้อคือ น่ารัก น่าเคารพ น่าเจริญใจ เป็นที่ปรึกษาที่ดี อดทนต่อคำซักถาม อธิบายเรื่องยากให้เข้าใจได้ และไม่ชักงูงในทางเสื่อมเสีย^{๑๒} เพราะมีพรหมวิหาร ๔ และคุณสมบัติของอาจารย์ทั้ง ๗ ข้อ พ่อแม่จึงเป็นอาหุไนย-บุคคล คือเป็นผู้เหมาะสมที่จะรับสิ่งของที่ลูกนำมามอบให้ เช่นเดียวกับพระอริยเจ้าเป็นผู้สมควรแก่ไทยทานที่ทายกนำมาถวาย

ฉะนั้น สาระสำคัญจริง ๆ ของการกล่าวว่าถึงคุณธรรมของพ่อแม่ข้างต้นนี้ก็คือ การเป็นตัวอย่างที่ดีต่อลูก เข้าทำนอง “กล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น (และ) ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่มที่ ๓๐, ข้อ ๔๘๐) หากพ่อแม่มีคุณธรรมเป็นตัวอย่างที่ดีก่อน การจะหวังให้ลูกมองเห็นความดีแล้วแสดงความกตัญญูทวดที่ตอบก็คงเป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเมื่อมองเห็นคุณก็ย่อมจะมองเห็นความจำเป็นที่จะแทนคุณด้วย การรู้คุณและการแทนคุณจะมาจากความรักและความผูกพันระหว่างกันซึ่งพ่อแม่ได้แสดงให้ดูเป็นตัวอย่างก่อน ไม่ใช่เกิดจากการเรียกร้องให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำแทน นั่นคือการเห็นแก่ตัว ไม่ใช่ความรัก

๔. ความกตัญญูทวดในพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นแบบ “ประกาศิต” (dogmatism) คือ ลูกมีหน้าที่ต้องก้มหน้าก้มตารู้คุณและแทนคุณพ่อแม่สถานเดียว แต่การกล่าวว่าการตอบแทนคุณอันยิ่งยวดคือการช่วยเปลี่ยนจิตใจพ่อแม่ให้เป็นสัมมาทิฐิ และการที่พระอรหันตศาสดาจารย์อธิบายหน้าที่ของลูกตามหลักทศ ๖ ข้อ “ดำรงวงศ์สกุล” ว่า การดำรงวงศ์สกุลที่ดีคือการทำวงศ์สกุลที่ไม่มีศีลธรรมให้มีศีลธรรม (สมังควลลิตานี, เล่มที่ ๓, ๒๕๓๕, ๒๒๘) ข้อนี้แสดงว่าการแสดงความกตัญญูทวดที่ต่อพ่อแม่ต้องใช้ปัญญาาร่วมด้วย

๕. ความกตัญญูทวดที่สามารถขยายไปสู่เรื่องอื่น ๆ ได้ พระพุทธศาสนาเรียกผู้มีอุปการคุณก่อนที่เราควรรู้คุณและแทนคุณว่า “บุรพการี” ฉะนั้น หากพิจารณาจากสิ่งรอบตัวเราตั้งแต่เกิดมาก็จะเห็นว่า บุรพการีของเราไม่ได้มีเพียงพ่อแม่เท่านั้น แต่มีครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง มิตรสหาย เพื่อน

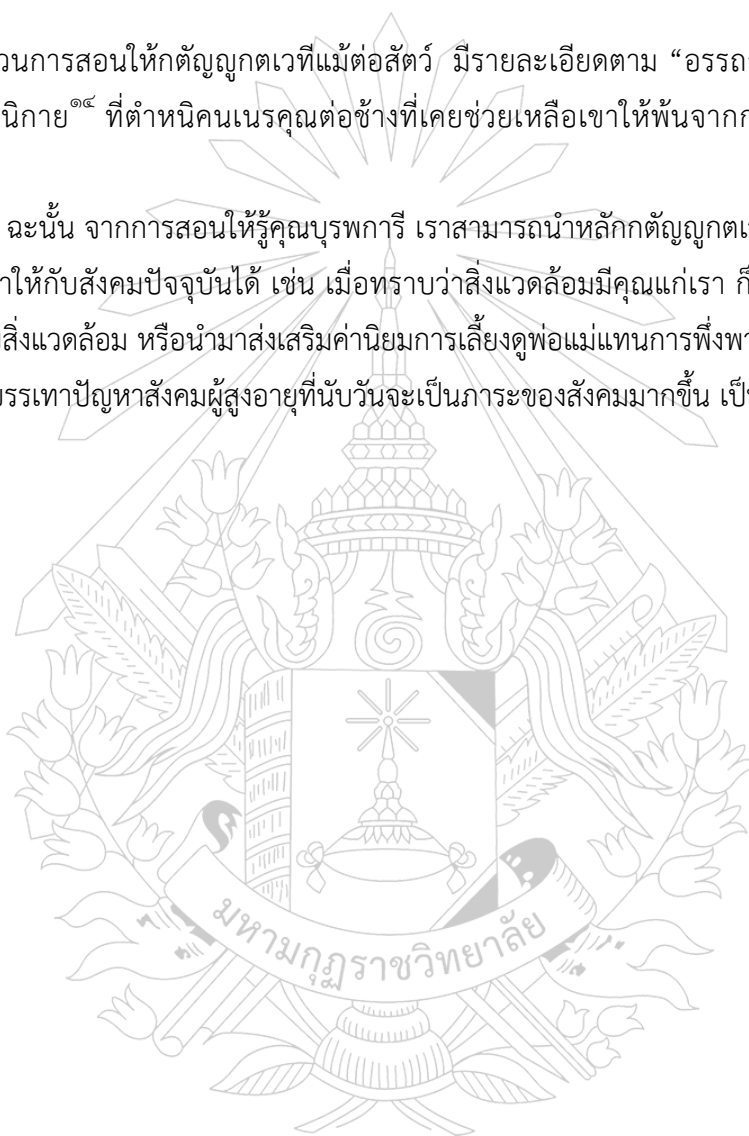
^{๑๒} ขุ.ชา. ๒๓/๓๔.

ร่วมงาน คนอื่น ๆ รวมทั้งสัตว์ สิ่งของและสถานที่อีกด้วย ขุททกนิกายกล่าวว่า เราควรรู้จักคุณแม่กระทั่ง ต้นไม้ด้วย ดังนี้

บุคคลอาศัยนั่งนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรห้กรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะ การประทุษร้ายมิตรเป็นความเลวทราม^{๑๓}

ส่วนการสอนให้กตัญญูต่อกตเวทิต่อสัตว์ มีรายละเอียดตาม “อรรถกถา สีสวนาชาดก” แห่งขุททกนิกาย^{๑๔} ที่ตำหนิคนเนรคุณต่อช้างที่เคยช่วยเหลือเขาให้พ้นจากการหลงป่าว่าเป็นคนอกตัญญู

ฉะนั้น จากการสอนให้รู้จักคุณบูรพการี เราสามารถนำหลักกตัญญูต่อกตเวทิตามาปรับใช้และช่วย แก้ไขปัญหาให้กับสังคมปัจจุบันได้ เช่น เมื่อทราบว่าสิ่งแวดล้อมมีคุณแก่เรา ก็ไม่ควรจะเบียดเบียน และทำลายสิ่งแวดล้อม หรือนำมาส่งเสริมค่านิยมการเลี้ยงดูพ่อแม่แทนการพึ่งพาสวัสดิการจากรัฐฝ่ายเดียว เพื่อบรรเทาปัญหาสังคมผู้สูงอายุที่นับวันจะเป็นภาระของสังคมมากขึ้น เป็นต้น

^{๑๓} ขุ.ชา. ๒๖/๑๐๖.

^{๑๔} ชาตกัฎฐกถา ๒/๒๕๓๕/๑๔๔-๑๔๙.

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องกตัญญูทเวทีในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความกตัญญู คือ การรู้สึกสำนึกในคุณ ด้วยแสดงความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง และช่วยเหลือ ในกิจการงานต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี การที่เยาวชนไทยได้รับการปลูกฝังคุณลักษณะที่ดีในเรื่องของความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณถือเป็นเรื่องที่ดี เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้สังคม การเลี้ยงดูของครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยอบรมและส่งเสริมพฤติกรรมของเยาวชนให้มีคุณลักษณะของการเป็นคนมีความกตัญญู ความตระหนักรู้ในคุณของบุคคล สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตนเองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม^๑

๔.๑ วิเคราะห์เรื่องกตัญญู

๔.๑.๑ กตัญญูขั้นสามัญ

ปัจจุบันมีกระแสความเจริญทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วขีดจำกัด สิ่งยั่วยุให้เกิดการเบี่ยงเบนของพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ของเยาวชน ตลอดจนการสร้าง ความเจริญทางวัตถุที่มากเกินไปจนลืมนำมาซึ่งความเจริญทางด้านจิตใจ ตลอดจนความต้องการทาง ด้านวัตถุเพื่อมาสนองความต้องการทางกาย ทางใจในการดำรงชีวิตประจำวันของสมาชิกในสังคมนั้น ทำให้เกิดการแย่งชิงโอกาส เพื่อการ ประกอบการเลี้ยงชีพ โดยลืมนำมาซึ่งเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมในจิตใจ ลืมนำมาซึ่งวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ของคนไทยที่มีความกตัญญู รู้จักตอบแทนบุญคุณ ซึ่งความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะช่วยรักษาและพยุงสังคม ไทย ผู้ที่มีความกตัญญู คือ มีจิตสำนึกในคุณท่านและคิดตอบแทน ส่วนผู้ที่ ไม่มีความกตัญญูคือคนอกตัญญู ไม่รู้คุณ ย่อมถูกประณามว่า เป็นคนไม่ดี ไม่น่าคบหา ความกตัญญู เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้อสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้าน กายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีพ่อแม่ ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์ควรปฏิบัติไม่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่รวมไปถึง ต่อสัตว์และพืชด้วย ผู้ที่มีความกตัญญูย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย ลักษณะของคนมีความกตัญญูตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๒ ลักษณะ ได้แก่

^๑พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูทเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๗.

๑. **กตัญญูชั้นสามัญ** คือ กตัญญูอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง รู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตี คือ การตอบแทนคุณ ซึ่งเด็กจะยอมรับว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าพ่อแม่มีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูมา ยอมรับว่าครูมีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอน ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะเคยให้ข้าวให้ขนม

๒. **กตัญญูชั้นสัตบุรุษ** เป็นความกตัญญูชั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเองเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสิ้นความดีด้วยความดี และรู้จักกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา

ส่วนการแสดงออกต่อผู้มีพระคุณมีลักษณะ ดังนี้^๒

๑. **ประกาศคุณท่าน** คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ ทำโดยพูดถึงพ่อแม่ให้คนอื่นฟังได้ว่า ท่านดีกับเราอย่างไร กิจกรรมที่นิยมทำกันมากคือ การทำบัตรอวยพรวันพ่อและวันแม่ แต่วิธีที่ดีที่สุดคือ ประกาศที่ตัวเอง เพราะเป็นลูกและได้รับการอบรมมาจากพ่อแม่ ฉะนั้น ความประพฤติดีของเด็กจะเป็นตัวประกาศคุณพ่อแม่ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. **ตอบแทนคุณท่าน** คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ ลูกสามารถตอบแทนได้โดย เป็นเด็กดี ช่วยงานบ้านง่ายๆ ประพฤติตนเป็นลูกที่ดี

๔.๑.๒ กตัญญูชั้นสัตบุรุษ

ความกตัญญู คือ ความรู้คุณ หมายถึง ความเป็นผู้มีใจกระจ่าง มีสติ มีปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ท่านคุณแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะมากก็ตาม น้อยก็ตามแล้วก็ตาม ระลึกนึกถึงด้วยความซาบซึ้งไม่ลืมเลยสิ่งที่ควรกตัญญูสิ่งที่ควรแก่ความกตัญญูแบ่งได้เป็น ๕ ประการ ได้แก่

๑. **กตัญญูต่อบุคคล** คือ ใครก็ตามที่เคยมีพระคุณต่อเรา ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร จะต้องกตัญญูรู้คุณท่าน ติดตามระลึกถึงเสมอด้วยความซาบซึ้งพยายามหาโอกาสตอบแทนคุณท่านให้ได้ โดยเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ทรงทศพิธราชธรรม จะต้องตามระลึกนึกถึงพระคุณของท่านให้จงหนัก ให้ปฏิบัติตัวให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ และเป็นพุทธมามกะสมชื่อ

^๒ พระธรรมปิฎก, ป.อ. ปยุตโต, **พัฒนาวัฒนธรรมในตัวคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔.

๒. กตัญญูต่อสัตว์ คือ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ช้าง ม้า วัว ... ที่ใช้งาน จะต้องใช้ด้วยความกรุณาปราณี ไม่เขี่ยนมตีมันจนเหลือเกิน

๓. กตัญญูต่อสิ่งของ คือ ของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่น หนังสือ ธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ป่าไม้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ฯลฯ

๕. กตัญญูต่อบุญ คือ รู้ว่าคนเราเกิดมามีอายุยืนยาว ร่างกายแข็งแรง ผิวพรรณดี สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญ มีความก้าวหน้า มีทรัพย์สมบัติมาก ก็เนื่องมาจากผลของบุญ จะไปสวรรค์หรือกระทั่งไปพระนิพพานได้ก็ด้วยบุญ กล่าวได้ว่า ทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบุญ ทั้งบุญเก่าที่ได้สะสมมาดีแล้ว และบุญใหม่ที่เพียรสร้างขึ้นประกอบกัน จึงมีความรู้คุณของบุญ มีความอ่อนน้อมในตัวเอง ไม่ดูถูกบุญ ตามระลึกถึงบุญเก่าให้จิตใจชุ่มชื่น และไม่ประมาทในการสร้างบุญใหม่ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕. กตัญญูต่อตนเอง คือ รู้ว่าร่างกายของเรานี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะได้อาศัยใช้ในการทำความดี

ใช้ในการสร้างบุญกุศลนานาประการเพื่อความสุข ความเจริญก้าวหน้า แก่ตนเองต่อไป จึงทะนุถนอมดูแลร่างกายรักษาสุขภาพให้ดี ไม่ทำลายด้วยการกินเหล้าเสพสิ่งเสพยติแต่พวกนี้ก็ไม่เข้าใจว่าทำไมชีวิตตัวเองไม่ก้าวหน้าไปไหนซักที โทษนั้น โทษนี้ไปเรื่อย ก็ความจริงตนเป็นคนเอาแต่ได้เอง ก็สมควรแล้ว^๓

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอัสตบรูชและสัสตบรูชแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ภูมิอัสตบรูชเป็นไฉน อัสตบรูชย่อมนเป็นคนอกตัญญูกตเวที ก็ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทีนี้ อัสตบรูชทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทีนี้เป็นภูมิอัสตบรูชทั้งสิ้น

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัสตบรูชย่อมนเป็นคนกตัญญูกตเวที ก็ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีนี้ สัสตบรูชทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัสตบรูช

กตัญญูคือ การรู้คุณ และตอบแทนท่านผู้นั้น บุญคุณที่วานี้มิใช่ว่าตอบแทนกันแล้วก็หายกัน แต่หมายถึงการรำลึกถึงพระคุณที่เคยให้ความอุปการะแก่เราด้วยความเคารพยิ่ง ท่านว่าสิ่งของหรือผู้ที่ควรกตัญญูนั้นมีดังนี้

๑. กตัญญูต่อบุคคล บุคคลที่ควรกตัญญูก็คือ ใครก็ตามที่มีบุญคุณควรระลึกถึงและตอบแทนพระคุณ เช่น บิดา มารดา อาจารย์ เป็นต้น

๒. กตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่สัตว์ที่มีคุณต่อเราช่วยทำงานให้เรา เราก็ควรเลี้ยงดูให้ดีเช่นช้าง ม้า วัว ควาย หรือสุนัขที่ช่วยเฝ้าบ้าน เป็นต้น

^๓ อิง.จตุกก. ๑๓, ๒๑.

๓. กตัญญูต่อสิ่งของ ได้แก่สิ่งของทุกอย่างที่มีคุณค่าต่อเราเช่น หนังสือที่ให้ความรู้แก่เรา อุปกรณ์ทำมาหากินต่าง ๆ เราไม่ควรทิ้งขว้าง หรือทำลายโดยไม่เห็นคุณค่า

๔.๒ กตัญญูในพระไตรปิฎก

สพรหมสูตร

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีพรหม มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีบูรพาจารย์ มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีบูรพเทพ มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้นชื่อว่ามีอาหุเนยยบุคคล ดูกรภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมบูรพาจารย์ บูรพเทพ อาหุเนยยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร ๆ

มารดาและบิดาผู้อนุเคราะห์แก่บุตร ท่านเรียกว่า พรหม บูรพาจารย์ และอาหุเนยยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงนอบน้อม พึงสักการะท่านด้วยข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม ที่นอน ที่นั่ง ออบกาย ให้อาบน้ำและชำระเท้า เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ ฯ

(พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑)

ขวสกนชาดกผู้ไม่มีกตัญญูไม่ควรคบ

น่าดีเตือนคนที่ไม่รู้คุณที่เขาทำแล้ว ผู้ไม่ทำคุณให้ใคร และผู้ที่ไม่ทำตอบแทนคุณที่เขาทำก่อน ความกตัญญูไม่มีในคนใดการคบคนนั้นย่อมไร้ประโยชน์บุคคลไม่ได้มิตรธรรมด้วยอุปการคุณที่ตนประพฤติดูหน้าในผู้ใด ผู้นั้นบัณฑิตไม่ต้องริษยา ไม่ต้องด่าว่า พึงค่อยๆ หลีกออกห่างจากผู้นั้นไปเสีย. (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๑ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๓ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต) ศีลจากจากความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตีที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อตนเอง กตเวทิตี หมายถึง การประกาศ การแสดงออก การกระทำเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้วคำว่า กตัญญูกตเวทิตี หมายถึง การรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่มีต่อตนเอง และกระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิตี หมายถึงการแสดงออกเพื่อตอบแทนคุณ เป็นการแสดงการตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่น

ออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและการพูด ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น กตัญญูจึงจัดเป็นมโนกรรม กตเวทิจัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม

หลักการของความกตัญญูกตเวทิจ

การศึกษาถึงหลักการของความกตัญญูกตเวทิจ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลักที่สำคัญ ๒ ประการคือ กตัญญูกตเวทิจเป็นคุณธรรมต้องปฏิบัติคู่กันและกตัญญูกตเวทิจต้องเป็นสัมมาทิฐิความกตัญญูคือความรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อน เป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทิจคือการตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้ นั่น กตัญญูกตเวทิจตาธรรม อันหมายถึงการรู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้วและตอบแทน หรือการรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของคนอื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น เป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์สิ่งแวดลอม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล ความกตัญญูเป็นคุณธรรมซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่าการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้หากมีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เช่น ได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขแต่เราเพียงรับรู้ แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนไม่รับรู้คุณความดีของเขา ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน

หากพิจารณาถึงความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิจ จะเกิดความเข้าใจชัดเจนว่า ความกตัญญูกตเวทิจ หมายถึง “การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณ ความรู้คุณค่าของความดีและการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดี” คนกตัญญูอย่างสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๒ ประการ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้คือ ต้องมีทั้งกตัญญูคือการรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่นที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดี และกตเวทิจคือการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดีความกตัญญูกตเวทิจมีหลักการคือต้องกตัญญูและกตเวทิจแบบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายของสังคมบ้านเมืองไม่ขัดกับระเบียบวินัยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนในสังคมต้องตั้งอยู่บนหลักการของความถูกต้องดีงาม

ความกตัญญูกตเวทิจที่มีหลักการสอดคล้องดังที่กล่าวข้างต้นจัดว่าเป็นความกตัญญูกตเวทิจ ที่คนในสังคมควรยกย่องสรรเสริญและปฏิบัติตามโดยแท้ แต่จากการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันมีประเด็นที่น่าพิจารณาคือผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นกตัญญูกตเวทิจชนมักจะมีเฉพาะแต่กตัญญูตาธรรมยังขาดกตเวทิจตาธรรม นั่นคือ มีเฉพาะแต่การรู้บุญคุณคนอื่นและสิ่งอื่น ที่มีบุญคุณหรือความรู้คุณค่าของความดีไม่มีการลงมือทำตอบแทนบุญคุณความดีให้เห็น เป็นรูปธรรมกล่าวให้สั้นคือ “รู้จำแต่ไม่ทำตอบแทน” ความกตัญญูกตเวทิจที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดีเพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็นมารดา เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆหากจะเปรียบกับต้นไม้ ความกตัญญูกตเวทิจเป็นตุจรากไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้น กิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้เพราะอาศัย

รากฉันทะ ความกตัญญูทเวทีกี่เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของคุณธรรมอื่นฉันทะนั้นและคนที่มีความกตัญญูทเวทีกี่เป็นรากฐานจะเป็นผู้ฝึกฝนในการทำความดีมากขึ้นเพราะธรรมชาติของความกตัญญูทเวทีกี่จะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริคือความละอายใจตนเองในการทำผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอด์ปะปะ ความสะดุ้งกลัวต่อความผิดด้วยสำนึกถึงผลคือความทุกข์ที่จะได้รับจากการทำผิดนั้นๆ รวมทั้ง เป็นฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เช่น สปัปฺริสัณญัตติ

ความกตัญญูทเวทีกี่ให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือเป็นผู้มีความสุขในโลกนี้และในโลกหน้าด้วยว่าผู้ที่มีความกตัญญูทเวทีกี่นั้นประพฤติดนด้วยมุ่งหมายตอบแทนคุณบุพพการีชนย่อมประพฤติเป็นประโยชน์ เว้นการทุจริตทั้งปวง เมื่อมีความขยันหมั่นเพียร ก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเองและตอบแทนบุพพการีบุคคล ย่อมเลือกคบภักตยาณมิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่งทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ ชื่อว่าได้ความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิตมีความสุขใจภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตนและมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วนปัจจุบันที่คนมีกตัญญูทเวทีกี่พึงได้รับ

ในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้ง คนมีความกตัญญูทเวทีกี่เมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าวแล้ว ย่อมสั่งสมประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป กล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธาความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดี ทำความชั่วได้ชั่ว ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เฉลี่ยความสุขแก่ผู้อื่น สร้างอุปการคุณแก่คนและสังคม ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล รู้ดีชั่วตั้งในหลักโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิต ระลึกข้างหลัง ระวังข้างหน้า มั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้ย่อมมีสุคติเป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูทเวทีกี่พึงได้รับเป็นมงคลหรืออานิสงส์แก่ชีวิต

สรุปความหมาย หลักการ และความสำคัญของความกตัญญูทเวทีกี่ คือ ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีกี่ คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

ความกตัญญูทเวทีกี่ เป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีบิดา มารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งอาศัยสิ่งเหล่าอื่นอีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔

เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมคุณลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้มีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์

ความกตัญญู คือ รู้คุณ ย่อมเป็นสภาพสภาวะจิตใจ ที่มีอยู่ในมนุษย์เป็นพื้นฐานที่ได้รับการขัดเกลาทางสังคมมาตั้งแต่เริ่มเกิดมีมนุษย์ขึ้นมาบนโลกเช่นเดียวกัน การ กตเวที คือ รู้ตอบแทน ต่อผู้มีคุณ ย่อมเป็น สภาพสภาวะจิตใจ ที่มีอยู่ในมนุษย์ เป็นพื้นฐานที่ได้ รับการขัดเกลาทางสังคมมาตั้งแต่เริ่มเกิดมีมนุษย์ขึ้นบนโลกมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ชอบอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีผู้นำกลุ่มมาช้านานแล้วการแก่งแย่งของมนุษย์ ก็มีมาพร้อมๆกับการเกิดมีมนุษย์ขึ้นบนโลก เมื่อมนุษย์นิยมชมชอบแก่งแย่งชิงดีกันในกลุ่มมนุษย์จึงต้องมี ผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง ฉลาด เก่ง รอบรู้ ฯลฯ เพื่อไว้ต่อกร ต่อสู้ และเป็นผู้นำที่สามารถพาเหล่าชนของกลุ่มได้พบกับความสุข ทั้งการกินอยู่ อาศัย และประกอบอาชีพต่างๆเมื่อมนุษย์มีจำนวนมากขึ้น หลักปรัชญาต่างๆ จึงเกิดขึ้น อันรวมไปถึงหลักศาสนา เพื่อกล่อมเกลา หรือสร้างสังคม เพื่อให้การแก่งแย่งในด้านต่างๆของชน ในกลุ่ม และต่างกลุ่ม ลดน้อยลง หรือไม่มีเลย ศาสนา และหลักปรัชญาต่างๆ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ต่อการสังคมเป็นอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มชนแต่ละกลุ่มก็ขยายใหญ่มีผู้คนมากขึ้น ผู้นำกลุ่มชนเหล่านั้นย่อมต้องเป็นผู้มีบุญบารมี และความรู้ความเข้าใจในหลักวิชาการต่างๆ เพื่อสร้างศรัทธา สร้างแรงจูงใจ กำลังใจ ให้กับชนในกลุ่ม กลุ่มชนต่างๆเหล่านั้น เมื่อมีจำนวนประชากรมากขึ้น ผู้นำในแต่ละกลุ่มจึงได้รวบรวมสร้าง สถาปนาเป็นชนชาติ เป็นเชื้อชาติ สร้าง ระบบ จารีต วัฒนธรรม ประเพณี และประเทศในเวลาต่อมา และผู้นำกลุ่มชน ก็ได้รับการขนานนามกันตามแต่ชนชาติ หรือเชื้อชาติเหล่านั้นว่า "พระเจ้าแผ่นดิน บ้าง" พระมหากษัตริย์บ้าง"หรือใช้ศัพท์ภาษาที่แตกต่างกันไปตามเชื้อชาติ และชนชาติ ดังที่ท่านทั้งหลายคงได้รู้กันอยู่แล้วในหลักศาสนา ล้วนมีหลักความกตัญญู กตเวที อยู่ทุกศาสนา แต่อาจใช้ภาษาที่แตกต่างกันไป อนึ่ง ในหลักศาสนา ก็ยังมีผู้นำในศาสนานั้นๆ จะเรียกว่า เป็นศาสดาแห่งศาสนา หรือเรียกเป็นอื่นใด ก็ตามเมื่อเราหันมามองดูประเทศต่างๆที่มีอยู่บนโลกเรานี้ ล้วนกล่าวได้ว่า ทุกประเทศที่เป็นประเทศมาได้จนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะ พระมหากษัตริย์ หรือพระเจ้าแผ่นดิน และย่อมหมายรวมถึง ปัจจัยประกอบส่วนอื่นๆ อันเรียกรวมกันว่า “สถาบันพระมหากษัตริย์” เป็นผู้นำ เป็นผู้รวบรวม เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บุกเบิก และเป็นผู้จัดสรรปันส่วนทรัพยากรต่างๆให้กับประชาชน จวบจึงได้มีประเทศต่าง ๆ ในโลกจนทุกวันนี้

ความกตัญญู คือ ความรู้คุณ หมายถึงความเป็นผู้มีใจระจ่าง มีสติ มีปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำคุณแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะมากก็ตาม น้อยก็ตามแล้วก็ตาม ระลึกรู้ถึงด้วยความซาบซึ้งไม่ลืมเลยสิ่งสมควรกตัญญูสิ่งสมควรแก่ความกตัญญูแบ่งได้เป็น ๕ ประการ ได้แก่

๑. กตัญญูต่อบุคคล คือ ใครก็ตามที่เคยมีพระคุณต่อเรา ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร จะต้องกตัญญูรู้คุณท่าน ติดตามระลึกถึงเสมอด้วยความซาบซึ้งพยายามหาโอกาสตอบแทนคุณท่านให้ได้ โดยเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ทรงทศพิธราชธรรม จะต้องตามระลึกนึกถึงพระคุณของท่านให้จงหนัก ให้ปฏิบัติตัวให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ และเป็นพุทธมามกะสมชื่อ

๒. กตัญญูต่อสัตว์ คือ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ช้าง ม้า วัว ... ที่ใช้งาน จะต้องใช้ด้วยความกรุณาปรานี ไม่เหยียนตีมันจนเหลือเกิน

๓. กตัญญูต่อสิ่งของ คือ ของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่นหนังสือ ธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ป่าไม้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ฯลฯ

๔. กตัญญูต่อบุญ คือ รู้ว่าคนเราเกิดมามีอายุยืนยาว ร่างกายแข็งแรง ผิวพรรณดี สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญ มีความก้าวหน้า มีทรัพย์สมบัติมาก ก็เนื่องมาจากผลของบุญ จะไปสวรรค์หรือกระทั่งไปพระนิพพานได้ก็ด้วยบุญ กล่าวได้ว่า ทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบุญ ทั้งบุญเก่าที่ได้สะสมมาดีแล้ว และบุญใหม่ที่เพียรสร้างขึ้นประกอบกัน จึงมีความรู้คุณของบุญ มีความอ่อนน้อมในตัว ไม่ดูถูกบุญ ตามระลึกถึงบุญเก่าให้จิตใจชุ่มชื่น และไม่ประมาทในการสร้างบุญใหม่ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕. กตัญญูต่อตนเอง คือ รู้ว่าร่างกายของเรานี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะได้อาศัยใช้ในการทำความดี ใช้ในการสร้างบุญกุศลนานาประการเพื่อความสุข ความเจริญก้าวหน้า แก่ตนเองต่อไป จึงทะนุถนอมดูแลร่างกายรักษาสุขภาพให้ดี ไม่ทำลายด้วยการกินเหล้าเสพสิ่งเสพติด

พระพุทธศาสนาสอนให้คนเป็นคนดี คนดีย่อมเป็นที่ปรารถนาที่ต้องการในที่ทุกหนทุกแห่งในทุกกิจการ และในทุกยุคทุกสมัย คนดีทำให้ครอบครัวเจริญ โรงเรียนเจริญ ชุมชนเจริญ สังคมและประเทศชาติเจริญ คนดีอยู่ในครอบครัวใด โรงเรียนใดและสังคมใด ครอบครัว โรงเรียน และสังคมนั้น ๆ ย่อมมีความสุข ความกตัญญู คือ คุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดี กตัญญูกับกตเวทิตรวมเป็นกตัญญูกตเวทิต เป็นคุณธรรมคู่กันเสมอ เป็นหลักถือปฏิบัติในดำเนินชีวิตของสัตบุรุษ คือ คนดี หรือคนในอุดมคตินั้นเอง ในสังคมชาวพุทธ คนมีกตัญญูกตเวทิตย่อมเป็นผู้ควรค่าแก่ความรัก เกียรติ ศักดิ์ศรี และการยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น เพราะได้ปฏิบัติธรรมอันถือเป็นมงคลยิ่งข้อหนึ่ง คือ ความกตัญญูบุคคลย่อมมีชีวิตประสพแต่ความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรืองเรื่องความคิดและความเชื่อตามวัฒนธรรมไทยนั้น สรรเสริญผู้มีความกตัญญูและตำหนิผู้ที่ไม่รู้จักรักบุญคุณคนอื่นเป็นอย่างมาก คนไทยมีความเชื่อว่าผู้ที่มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูอาจารย์ จะมีความเจริญรุ่งเรืองเรื่องประสบความสำเร็จในชีวิต ส่วนผู้ที่เนรคุณนั้นจะประสพความวิบัติเป็นที่รังเกียจในสังคม ได้มีการเปรียบเทียบว่า คนที่เนรคุณนั้น เป็นคนไร้คามีจิตใจกระด้างดั่งเนื้อหิน เขาจะกรูณาคนอื่นได้อย่างไรในเมื่อคนที่มิบุญคุณต่อเขา ยังทำให้เขาสำนึกไม่ได้

กตัญญู เป็นธรรมอันเป็นมงคลที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้โดยเน้นให้นำไปพัฒนาคุณสมบัติของคนดีแปลตามตัวหนังสือคือผู้รู้ ว่า คนอื่นทำความความดีอะไรไว้แก่ตนบ้าง เอาความหมายสั้นๆ ว่า "ผู้รู้คุณคน" การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเองนับถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ มีคนทำดีให้กับเราแล้ว และเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เป็นต้นว่า ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข แต่เราได้รับแต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตน ไม่รับรู้คุณความดีของเขา ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน

ความกตัญญูคืออะไร

ความกตัญญู คือ ความรู้คุณ หมายถึง ความเป็นผู้มีใจกระจ่าง มีสติปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน เช่น เลี้ยงดูสั่งสอน ให้ที่พัก ให้งานทำ ฯลฯ ย่อมระลึกถึงด้วยความซาบซึ้งอยู่เสมอ ไม่ลืมอุปการคุณนั้นเลยอีกนัยหนึ่ง ความกตัญญู หมายถึง ความรู้บุญ หรือรู้อุปการะของบุญที่ตนทำไว้แล้ว รู้ว่าที่ตนเองพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลายได้ดีมีสุขอยู่ในปัจจุบันก็เพราะบุญทั้งหลายที่เคยทำไว้ในอดีตส่งผลให้ จึงไม่ลืมอุปการะของบุญนั้นเลย และสร้างสมบุญใหม่ให้ยิ่งขึ้นไป

สิ่งที่ควรกตัญญู แบ่งได้เป็น ๕ ประการ ๑. กตัญญูต่อบุคคล คือ ใครก็ตามที่เคยมีพระคุณต่อเรา จะต้องกตัญญูรู้คุณท่าน ติดตามระลึกถึงเสมอ พยายามหาโอกาสตอบแทนคุณท่าน โดยเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ บิณฑบาต ครุอุปัชฌาย์อาจารย์ พระมหากษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม ๒. กตัญญูต่อสัตว์ คือ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้งาน จะต้องใช้ด้วยความเมตตากรุณาปราณี ไม่เขี่ยตีมันจนเหลือเกิน อย่าใช้งานหนักจนเป็นการทรมาน และเลี้ยงดูให้อาหารอย่าให้อดอยาก ให้ได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา ๓. กตัญญูต่อสิ่งของ คือ ของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่น หนังสือธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ฯลฯ จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ให้ดี ไม่ลบหลู่ดูแคลน ไม่ทำลาย ผู้ใดพำนักอาศัยนั่งนอนได้ร่มเงาของต้นไม้ใดแล้ว ยังขึ้นหักกิ่งลิดก้านรานใบ เต็ดยอดขูดรากถากเปลือก ผู้นั้นชื่อว่าทำร้ายมิตร เป็นคนชั่วช้าเลวทราม จะมีแต่อัปมงคลเป็นเบื้องหน้า ๔. กตัญญูต่อบุญ คือ รู้ว่าคนเราเกิดมามีอายุยืนยาว ร่างกายแข็งแรง ผิวพรรณดี สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญ มีทรัพย์มาก ก็เนื่องมาจากผลของบุญ ทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบุญ จึงมีความรู้คุณของบุญ มีความอ่อนน้อมในตัวเอง ไม่ดูถูกบุญ ตามระลึกถึงบุญเก่าให้จิตใจชุ่มชื่น และไม่ประมาทในการสร้างบุญใหม่ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๕. กตัญญูต่อตนเอง คือ รู้ว่าร่างกายนี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะได้อาศัยใช้ในการทำความดี สร้างบุญ เพื่อความสุข ความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเอง จึงทะนุถนอมดูแลร่างกาย ไม่ทำลายด้วยการกินเหล้า เสพยาสิ่งเสพติด เที่ยวกลางคืน และไม่นำร่างกายไปประกอบกรรมชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เจ้าชู้ อันเป็นการทำลายตนเอง

อานิสงส์ความกตัญญู ๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้ และสร้างคุณความดีใหม่ได้อีก ๒. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท และเกิด หิริ โอตตัปปะ ๓. ทำให้เกิดขันติ และจิตใจผ่องใส มองโลกใน

แง่ดี ๔. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี มีคนอยากคบหาสมาคม ๕. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ ๖. ทำให้ไม่มีเวร ไม่มีภัย และลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย ๗. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย

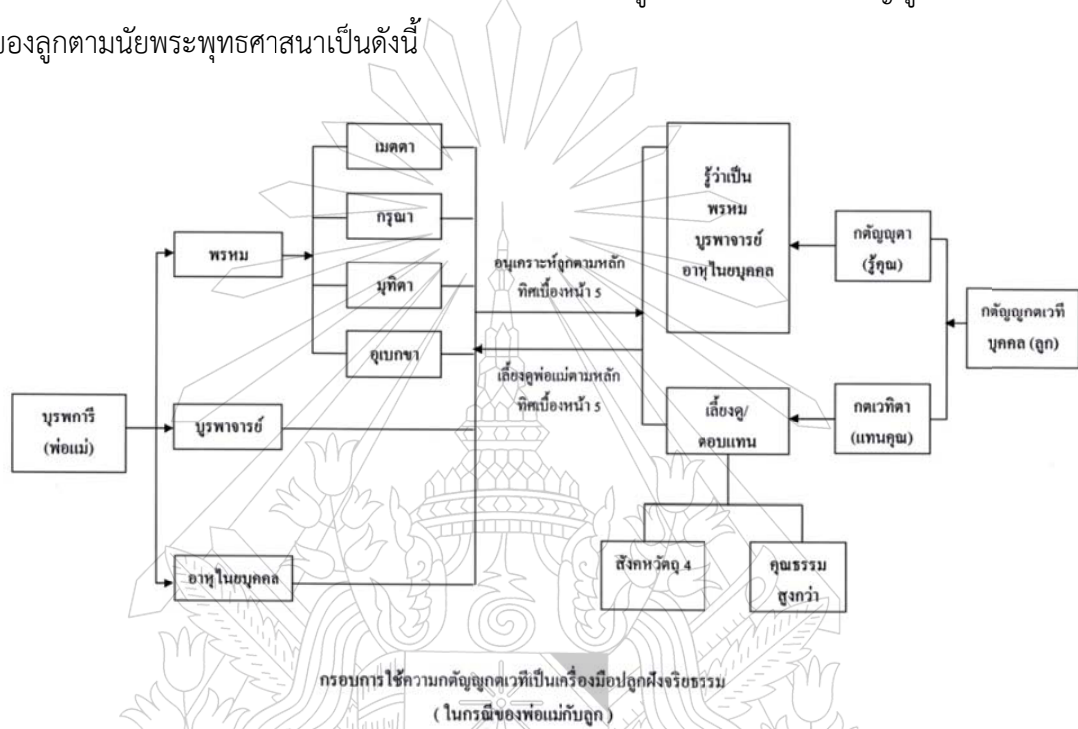
มงคลสูตรในขุททกปาฐะ

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้. สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นเมื่อล่วงปฐมยามไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามเปล่งรัศมีสว่างตัวพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืน ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระคาถาว่าเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก บรรณาความสวัสดิ พากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรดตรัสบอกมงคลอันอุดมด้วยเถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยคาถาเหล่านั้นว่าการไม่คบพาล การคบแต่บัณฑิต และการบูชาผู้ที่ควรบูชา นี่ก็เป็นมงคลอุดมการอยู่ในประเทศอันเหมาะสม ความเป็นผู้ทำบุญไว้แต่ก่อน การตั้งตนไว้ชอบ นี่ก็เป็นมงคลอุดม. ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มีศีลปะ มีวินัยที่ศึกษามาดี มีวาจาเป็นสุภาสิต นี่ก็เป็นมงคลอุดม.(พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ ๑๑๘) การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภริยา การงานอันไม่อาภูล นี่ก็เป็นมงคลอุดม. ทานธรรมจริยา การสงเคราะห์ญาติ การงานอันไม่มีโทษ นี่ก็เป็นมงคลอุดม. การงดเว้นจากบาป งดเว้นการดื่มน้ำเมา ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย นี่ก็เป็นมงคลอุดม. ความเคารพ ความยอมตน ความสันโดษความกตัญญู การฟังธรรมตามกาล นี่ก็เป็นมงคลอุดม. ความอดทน ความว่างาย การเห็นสมณะ การสนทนาธรรมตามกาล นี่ก็เป็นมงคลอุดม. ตบะ พรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำพระ-นิพพานให้แจ้ง นี่ก็เป็นมงคลอุดม. จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้ว ไม่หวั่นไหวไม่เศร้าโศก ไม่เศร้าหมองด้วยละอองกิเลส เกษมปลอดโปร่ง นี่ก็เป็นมงคลอุดม. เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทำมงคลดังนี้แล้วไม่พ่ายแพ้ในข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน นี้แลมงคลอุดม ของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น. จบมงคลสูตร

การปลุกฝังจริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูตเวทีต่อพ่อแม่แก่ลูกก็คือ การทำให้ลูกเข้าใจว่าพ่อแม่มีคุณ กล่าวคือ เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยบุคคลของลูกและมีการตอบแทนคุณจากลูกเกิดขึ้น เมื่อครบทั้ง ๒ อย่างจึงจะตรงกับคำว่ากตัญญูตเวที ลูกที่มีความกตัญญูตเวที จะมีบุคลิกภาพเหล่านี้ยามปฏิบัติต่อพ่อแม่คือ อ่อนโยน เห็นอกเห็นใจ มีสัมมาคารวะ สุภาพ เชื่อฟังและมีจิตสาธารณะ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการยึดถือในตัวตนของลูกที่มาจากกรยึดถือในชั้น ๕ ได้ถูกกำราบลงให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกรอบจริยธรรม กล่าวคือ จิตสำนึกที่มีความกตัญญูตเวทีแทน ตรงกันข้ามกับลูกที่ไม่มีกตัญญูตเวที จะมีบุคลิกภาพอีกแบบ เช่น แข็งกระด้าง ขาดสัมมาคารวะ ก้าวร้าว ไม่เชื่อฟัง ลบหลู่ และดื้อรั้น เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการยึดถือในชั้น ๕ ว่ามีตัวตน ได้ขวางกั้นการงอกงามของคุณคุณธรรมทั้งหลาย ซึ่งแน่นอนว่าย่อมหมายถึงเอาความกตัญญูตเวทีนี้ด้วย

แนวคิดเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับคน ๒ ฝ่าย คือ พ่อแม่กับลูก เป็นเรื่องของความสำนึก ไม่ใช่การเรียกร้องจากอีกฝ่าย ลูกจะมีความกตัญญูทเวทีต่อพ่อแม่ก็ต่อเมื่อเกิดความสำนึกว่า พ่อแม่มีคุณจริงและตนควรจะแทนคุณ ฉะนั้น เมื่อใดก็ตามที่กล่าวถึงความกตัญญูทเวทีที่ลูกควรมี จึงย่อมหมายถึงเอาตัวคุณธรรมที่บูรพการี กล่าวคือพ่อแม่มีต่อลูกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดโดยลำดับ กรอบของการปลูกฝังจริยธรรมข้อกตัญญูทเวทีต่อพ่อแม่ของลูกตามนัยพระพุทธศาสนาเป็นดังนี้

กรอบความกตัญญูทเวทีนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีอื่นๆ ได้ เพียงให้รู้ว่าบูรพการี เป็นใครและบุคคลที่เป็นกตัญญูทเวทีเป็นใคร จากนั้นให้หาคุณธรรมที่ทั้งสองควรปฏิบัติต่อกัน แล้ว จะทำให้ได้กรอบการปลูกฝังจริยธรรมที่ใช้กตัญญูทเวทีเป็นฐานในเรื่องนั้น ๆ ได้

ในกรณีไม่ใช่มนุษย์ อาจหาคุณธรรมของสิ่งนั้นไม่ได้ แต่หากรู้ว่าสิ่งนั้นมีคุณค่าแก่เราอย่างไร ก็สามารถใช้คุณค่าดังกล่าวแทนคุณธรรมของมนุษย์ได้ จากนั้นจะได้กรอบความกตัญญูทเวที ระหว่างมนุษย์กับสิ่งนั้นเช่นกัน

ความสำคัญของพ่อแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

ไม่เพียงแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่ให้ความสำคัญต่อพ่อแม่ ศาสนาสำคัญของโลกต่างยกย่องพ่อแม่ทั้งสิ้น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสอนให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่เสมือนหนึ่งพระเจ้า (Taittiriya Upanishad 1.11.2) ศาสนายูดาห์-คริสต์ สอนให้ลูกยกย่องพ่อแม่ เพื่อจะได้มีอายุยืนยาวในแผ่นดินที่พระเจ้าทรงประทานให้ (Exodus 20.12) ศาสนาอิสลามสอนให้ทำดีต่อบิดามารดา เมื่อท่านคนใด

คนหนึ่งหรือทั้งสองเข้าสู่วัยชราและอยู่กับลูก ก็อย่ากล่าวว่า “อุพ” และอย่าได้ขู่เชิญพ่อแม่และจงพูดกับท่านทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยน (อัลกุรอาน 17:23) และศาสนาซิกข์สอนว่า เป็นบาปที่จะโต้เถียงกับพ่อผู้ที่เลี้ยงดูลูกมาจนเติบโต (Sri Guru Grantha Sahib, Sarang, Fourth Mehl, p.1200) ตัวอย่างเหล่านี้แสดงว่า การเคารพพ่อแม่เป็นจริยธรรมพื้นฐานของทุกวัฒนธรรม

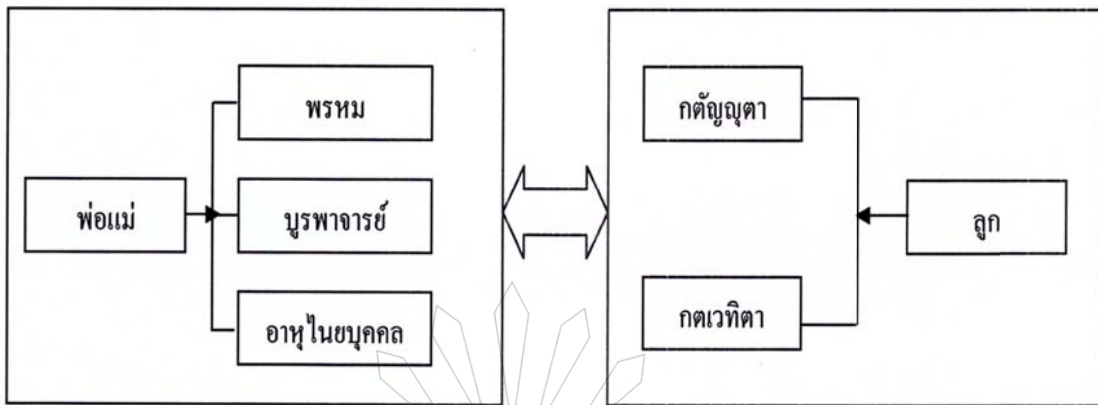
กล่าวเฉพาะพระพุทธศาสนา การยกย่องพ่อแม่ปรากฏในพรหมสูตรแห่งอังคุตตรนิกายว่าสกุลใดบุตรบุขามารดาบิดาในเรือนตน สกุลนั้นมีพรหม...มีบูรพาจารย์...มีอาหุไนย-บุคคล ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมนี้...คำว่าบูรพาจารย์นี้...คำว่าอาหุไนยบุคคลนี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตร ท่านเรียกว่าพรหมว่าบูรพาจารย์ และว่าอาหุไนยบุคคล เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงนมัสการและสักการะมารดาบิดา ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้าทั้งสอง เพราะการปรนนิบัติในมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาจะไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^๔

เมื่อพิจารณาความในพระสูตรนี้จะพบว่า คำสอนจะมีอยู่ ๓ ส่วนคือ

๑. **รู้คุณ** (กตัญญูตา) : ลูกควรรู้ว่าพ่อแม่เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาหุไนยบุคคล มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงและแสดงโลกนี้แก่บุตร
๒. **แทนคุณ** (กตเวทิตา) : ลูกควรเอาใจใส่ ดูแล เลี้ยงดู ปรนนิบัติ (บูชา สักการะ นมัสการ)
๓. **ผลดีจากการรู้และแทนคุณ** : ขณะมีชีวิตได้รับการสรรเสริญจากคนดี หลังตายไปบังเกิดในสวรรค์

สองส่วนแรกคือสิ่งที่เรียกว่าความกตัญญูกตเวทิตี ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความเคารพยกย่องพ่อแม่ ฉะนั้น จากคำอธิบายข้างต้น เราสามารถวางกรอบแสดงความสัมพันธ์เชิงจริยธรรมระหว่างพ่อแม่และลูกในเรื่องของความกตัญญูกตเวทิตีในพระพุทธศาสนาเป็นการเบื้องต้นได้ดังนี้

^๔ พ.ชา. ๒๐/๕๗๐.

๕.๓ วิเคราะห์ความกตัญญูตา

ลูกจะแทนคุณพ่อแม่ก็ต่อเมื่อรู้ว่าท่านมีพระคุณ ฉะนั้น อันดับแรกพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ลูกรู้จักบุญคุณของพ่อแม่ก่อน นั่นคือรู้ว่าพ่อแม่เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ และเป็นอาหุไนบุคคลของลูก ซึ่งพระอรหันตศาสดาจารย์อธิบายความหมายของแต่ละคำไว้ โดยเริ่มจากคำว่า “พรหม” ก่อนดังนี้

เวลาบุตรอยู่ในท้อง มารดาบิดาจะเกิดเมตตาจิตอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราได้เห็นบุตรน้อยพลอดกัย มีวัยวระน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ แต่เมื่อใดบุตรน้อยยังเยาว์นอนแบเบาะ มีเรือดไรไต่ตอม นอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้องจ้า เมื่อนั้นมารดาบิดา ครั้นได้ยินเสียงบุตรนั้นก็เกิดความกรุณา แต่ในเวลาทีบุตรวิ่งเล่นไปมา หรือในเวลาทีบุตรตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาว มารดาบิดามองดูแล้วจะมีจิตอ่อนไหว บั่นเทิงเริงใจ...แต่เมื่อใดบุตรเริ่มมีครอบครัว แยกเรือนออกไป เมื่อนั้นมารดาบิดาจะเกิดความวางใจว่า บัดนี้ บุตรของเราจะสามารถเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้น...มารดาบิดาจะมีอุเบกขา^๕

พ่อแม่เป็นพรหมเพราะมีคุณธรรมคือพรหมวิหาร ๕ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในจิตใจ ส่วนทีกล่าวว่าพ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์ก่อนอาจารย์อื่นใดทั้งหมดดังคำอธิบายต่อไปนี้

จำเดิมแต่บุตรเกิดแล้ว (มารดาบิดา) ย่อมให้บุตรเรียนว่าจงนั่ง...ยืน...เดิน...นอน...เคี้ยว...กินอย่างนี้ คนนี้ควรเรียกว่าพ่อ...พี่...น้อง ควรทำสิ่งนี้ ไม่ควรทำสิ่งนี้ ควรเข้าไปหาคนชื่อนั้น คนชื่อนั้นไม่ควรเข้าไปหา

^๕ มโนรทปุรณี ๓/๒๕๓๕/๑๕๗.

สำหรับการเป็นอาหุไนยบุคคลหมายถึงผู้สมควรได้รับสิ่งของสำหรับบูชา มีคำอธิบายว่า (มารดาบิดา) ย่อมควรได้ข้าวน้ำเป็นต้น ที่บุตรจัดมาเพื่อบำรุง เพื่อต้อนรับ คือ เป็นผู้เหมาะสมที่จะรับข้าวน้ำ เป็นต้น^๖

อาหุไนยบุคคล เป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของพระอริยสงฆ์ดังรายละเอียดในบทพรรณนาคุณพระสงฆ์หรือสังฆคุณ ๙ ฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พ่อแม่เป็นอาหุไนยบุคคล แสดงว่าทรงเปรียบพ่อแม่ว่าสูงส่งเยี่ยงพระวิสุทธิเทพหรือพระอรหันต์ขีณาสพ

โสดนันทชาดกแห่งขุททกนิกายพรรณนาถึงอุปการคุณของแม่ที่มีต่อลูกว่า

มารดาหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมแก่เทวดา และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูและปี ทั้งหลาย เมื่อมารดานั้นมีระดู ความก้าวลงแห่งสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ย่อมมี เพราะสัตว์เกิดในครรภ์นั้นมารดาจึงแพ้ท้อง เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่าเป็นผู้ใจดี มารดาบริหารครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าปีแล้วจึงคลอด เหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ชนยนต์และชนตตี ผู้ยังบุตรให้เกิด มารดายอมปลอบบุตรผู้ร้องไห้อยู่ ให้ รื่นเริง ด้วยการให้ดื่มน้ำนมบ้าง ด้วยการขบกล่อมบ้าง ด้วยการอุ้ม แนบไว้กับอกบ้าง เหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า ผู้ปลอบบุตรให้รื่นเริง ต่อแต่นั้น มารดาเห็นบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อน ไม่รู้จักเตียงสาเล่นอยู่ท่ามกลางสายลมและแสงแดดอันกล้าก็เข้ารับขวัญ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกมารดานั้นว่า โปเสนตี ผู้เลี้ยงดูบุตร มารดายอม คุ้มครองทรัพย์แม่ทั้งสองฝ่าย คือ ทรัพย์ของมารดาและทรัพย์ของบิดา เพื่อบุตรนั้น ด้วยตั้งใจว่า ทรัพย์ทั้งสองฝ่ายพึงเป็นของบุตรแห่งเรา มารดายังบุตรให้ศึกษาดังนี้ว่า อย่างนี้ลูกอย่างโน้นลูก ย่อมลำบาก เมื่อบุตรกำลังรุ่นหนุ่มคะนอง มารดายอมคอย มองดูบุตรผู้หลงเพลิดเพลิน ในภรรยาผู้อื่น จนพลบค่ำก็ยังไม่กลับมา ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^๗ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่มที่ ๒๘, ข้อ ๑๖๒)

พระพุทธพจน์นี้ กล่าวถึงการเป็นพรหมและเป็นบูรพาจารย์ของแม่ไว้อย่างครอบคลุม เริ่มตั้งแต่เพราะอยากมีลูก แม่จึงบนบานศาลกล่าวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไต่ถามถึงฤกษ์ยามยามดีที่ควรคลอดบุตร แม้จะต้องแพ้ท้องยามตั้งครรภ์ก็ยอมทน หลังจากคลอดลูกแล้ว ก็ยังเลี้ยงดูลูกด้วยจิตใจที่ทะนุถนอมห่วงใย นอกจากนั้นยังคิดวางแผนอนาคตให้ลูกด้วย ทั้งในเรื่องการศึกษาและชีวิตครอบครัว

^๖ มโนรณปุณณิ, ๓/๒๕๓๕/๑๕๘.

^๗ ชุ.ชา ๑๑/๑๙.

อุปการคุณของแม่ต่อลูกจึงเป็นอุปการคุณต่อเนื่องจนตลอดชีวิตของแม่ สิ่งศาลกสูตรแห่งที่หมินกาย กล่าวถึงหน้าที่ที่พ่อแม่ควรอนุเคราะห์ลูกตามหลักทศเบื่องหน้า ๕ ประการคือ

๑. ห้ามจากความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔. หา
ภรรยาที่สมควรให้ และ ๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

หน้าที่ทั้งหมดนี้ หากพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าต่างเกิดจากคุณสมบัติของการเป็นพรหม
บุรพจารย์ และอาหุเนยบุคคล ของพ่อแม่ดังกล่าวแล้วข้างต้นทั้งสิ้น

วิเคราะห์กตเวทิตา

บางคนอาจจะเข้าใจว่า การมีลูกคือผลพลอยได้ทางชีววิทยาที่เกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ต่อกัน
ของชายและหญิงเท่านั้น แต่หากพิจารณาจากพระพุทธพจน์ต่อไปนี้จะเห็นว่า ความเข้าใจดังกล่าวยัง
แคบไป เพราะการต้องการมีลูกของพ่อแม่เกิดจากการเล็งเห็นความจำเป็นใน ๒ กรณี คือ (๑)ชีวิตใน
ปัจจุบันซึ่งเป็นเหตุผลเชิงสังคมวิทยาและ (๒) ชีวิตหลังความตายซึ่งเป็นเหตุผลทางศาสนา ดังพระ
พุทธพจน์ในอังคุตตรนิกายว่า

ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ ๕ ประการนี้จึงปรารถนาบุตรเกิดใน
สกุล ฐานะ ๕ ประการนี้เป็นไฉน คือ บุตรที่เราเลี้ยงแล้วจักเลี้ยงตอบแทน จักทำกิจ
ของเรา วงศ์สกุลของเราจักดำรงอยู่ได้นาน บุตรจักปกครองทรัพย์มรดก เมื่อเราตายไป
แล้วบุตรจักบำเพ็ญทักษิณาทานให้ ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเล็งเห็นฐานะ ๕ ประการ
นี้แล้วจึงปรารถนาบุตรเกิดในสกุล (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่มที่, ๒๒ ข้อ ๓๙)

๕ ข้อแรกเป็นเหตุผลของชีวิตในปัจจุบัน ส่วนข้อหลังสุดเป็นเหตุผลของชีวิตหลังความตาย
จากเหตุผลทั้ง ๕ ข้อนี้ การมีบุตรของพ่อแม่จึงไม่ใช่สัญชาตญาณทางเพศอย่างเดียว แต่เป็นความ
ต้องการที่จะเติมเต็มให้กับชีวิตครอบครัวของตนในฐานะสัตว์สังคมและสนองความต้องการทางศาสนา
ซึ่งเป็นความต้องการส่วนลึกภายในจิตใจของมนุษย์ด้วย

ด้วยเหตุผลทั้งหมดที่กล่าวมา ลูกจึงควรบำรุงพ่อแม่(มาตาปิตุอุปภูฐาน) ซึ่งก็ได้แก่ เอาใจใส่
ดูแล เลี้ยงดูและปรนนิบัติท่านทั้งสอง ทั้งในยามปกติและยามเจ็บป่วย ลูกที่เลี้ยงดูพ่อแม่ถือได้ว่าเป็น
ผู้ทำชีวิตของตนให้เป็นมงคล สิ่งศาลกสูตรได้กล่าวถึงหน้าที่ที่ลูกพึงทำตอบแทนพ่อแม่ไว้ในหลักทศ
เบื่องหน้า ๕ ประการคือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. ช่วยทำกิจธุระของท่าน ๓. ดำรงวงศ์สกุล ๔. ปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดก และ ๕. เมื่อท่านตายไปแล้ว จักกระทำทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญให้ท่าน (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่มที่ ๑๑, ข้อ ๑๙๙)

บุตตสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า

ฉะนั้น บุตรผู้เป็นสัปบุรุษ (ลูกที่ตี) ผู้สงบ มีกตัญญูกตเวทิตะ เมื่อระลึกถึงบุรพคุณของท่าน จึงเลี้ยงมารดาบิดา ทำกิจแทนท่าน เชื้อฟุ้งโอวาท เลี้ยงสนองพระคุณท่าน สมดังที่ท่านเป็นบุรพการี ดำรงวงศ์สกุล บุตรผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นที่สรรเสริญทั่วไป^๙

ไม่เพียงแต่ลูกที่เป็นฆราวาสเท่านั้นที่ควรแสดงความกตัญญูกตเวทิตะด้วยการเลี้ยงดูพ่อแม่ แม้เป็นพระภิกษุพระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้เลี้ยงดูพ่อแม่ได้ในกรณีที่เป็น โดยถือว่า “การเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นวงศ์ของบัณฑิต”^{๑๐} เช่น ในยามพ่อแม่ขัดสน เจ็บป่วย หรือชราภาพ เป็นต้น ในพระวินัยปิฎกพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุรูปหนึ่งแบ่งปันผ้าที่คนนำมาถวายให้แก่พ่อแม่ได้ แต่ต้องระวังไม่ให้ศรัทธาของทายกเสียไป ดังข้อความในจิวรขันธ์กะว่า

ก็โดยสมัยนั้นแล ผ้าเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งหลายผืน และท่านปรารถนาจะให้ผ้านั้นแก่โยมมารดาบิดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้แก่มารดาบิดา เราจะฟังว่าอะไร เราอนุญาตให้สละแก่มารดาบิดา แต่ภิกษุไม่พึงทำศรัทธาไทยให้ตกไป”^{๑๑}

นอกจากผ้าแล้ว อรรถกถาจิวรขันธ์กะยังกล่าวถึงสิ่งของอย่างอื่น เช่น ยา อาหาร ผลไม้และดอกไม้ เป็นต้นว่า เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เป็นบุตรสามารถมอบให้พ่อแม่ในคราวจำเป็นได้เช่นกัน ในการเลี้ยงดูพ่อแม่ นั้น ลูกต้องทำอย่างจริงใจ อนุเคราะห์ท่าน ซึ่งจะก่อให้เกิดความรักความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูก และทำให้พ่อแม่เข้าใจว่าลูกกระทำด้วยความจริงใจ พระพุทธศาสนาเรียกการกระทำเพื่อการอนุเคราะห์นี้ว่า สังคหัตถุ ๕ ดังพระพุทธพจน์ในโสณนันทชาดก ดังนี้

^๙ ขุ.ชา. ๒๒/๓๙.

^{๑๐} ขาดกัฏฐกถา ๙/๒๕๓๕/๑๗๕.

^{๑๑} ขุ.ชา. ๕/๑๖๒.

สังคหวัตถุ ๕ ประการนี้ คือ ทาน การแบ่งปัน ปิยวาจา การกล่าวคำน่ารัก อุตถจริยา การทำตนเป็นประโยชน์ สมานัตตดา การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย(ต่อพ่อแม่) ย่อมมีในโลกนี้ เหมือนเพลารถ ย่อมมีแก่รถที่กำลังแล่นไป ฉะนั้น ถ้า สังคหวัตถุเหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ มารดา...บิดาก็จะไม่พึงได้รับความนับถือบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็นสังคหวัตถุนี้ ฉะนั้น บัณฑิต เหล่านี้ ย่อมถึงความ เป็นผู้ประเสริฐ และเป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์สรรเสริญ^{๑๒}

พระพุทธพจน์นี้แสดงความสำคัญของสังคหวัตถุ ๕ ที่จะทำให้สัมพันธภาพระหว่างลูกและพ่อแม่เป็นไปด้วยดี เสมือนหนึ่งเพลารถมีความสำคัญต่อการแล่นไปของรถ อย่างไรก็ตาม มีบางครั้งที่พ่อแม่อาจจะ กล่าวคำดูไม่สุภาพ เช่นดูดำ ว่ากล่าวลูกอยู่บ้าง เป็นต้น แต่ก็เชื่อว่าท่านจะประสงคร้ายต่อลูกแต่อย่างใด ดังพระสิริมังคลาจารย์กล่าวไว้ในมงคลทีปนี ดังนี้

จริงอยู่ บางครั้งมารดาบิดา ย่อมพูดกะบุตรทั้งหลายอย่างนี้ว่า “ขอโจรจงทำพวกนั้น (บุตร) ให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อยเถิด” แต่ท่านก็หาได้ปรารถนาแม้แต่กสิบอุบลตกลงเบื้องบนของบุตรเหล่านั้น^{๑๓}

ฉะนั้น คำดำที่มาจากจิตใจหวังดีของพ่อแม่จึงไม่ใช่คำชั่วหยาบ (ผรุสวาท) ลูกจึงควรรับฟังด้วยความเคารพและอดทน โดยถือเสียว่า “คำดำของพ่อแม่คือคำพรแก่ลูก”

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการเลี้ยงดูพ่อแม่ทางร่างกาย ด้วยการเอาใจใส่ ดูแล และปรนนิบัติดังกล่าว จะมีความสำคัญ แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่า การตอบแทนพ่อแม่ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญยิ่งกว่าคือการทำให้จิตใจของพ่อแม่เป็นสัมมาทิฐิ โดยยกพระสารีบุตรมาเป็นตัวอย่าง^{๑๔} กล่าวคือ เมื่อจวนจะนิพพาน พระเถระพิจารณาเห็นว่า ภารกิจของตนตอนมีชีวิตอยู่ได้ทำหมดแล้ว คงเหลือแต่แม่ที่ยังเป็นมิจฉาทิฐิ พระสารีบุตรจึงไปโปรดโยมแม่ให้เป็นสัมมาทิฐิ จากนั้นก็นิพพานในคืนเดียวกัน สำหรับพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงการตอบแทนพ่อแม่ที่ว่าสำคัญกว่าการเลี้ยงดูภายนอก มีดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวการตอบแทนได้ไม่ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ... คือ มารดาและบิดา ... บุตรพึงประคองประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคองประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และพึงปฏิบัติต่อท่านทั้ง ๒ ด้วยการอบกลิน นวด การให้อาบน้ำและการตัด และท่านทั้ง ๒ นั้น พึงถ้อยอุจจาระ

^{๑๒} ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๒.

^{๑๓} มังคลัตถทีปนี ๒/๒๕๒๒/๑๑๐.

^{๑๔} สวรรตถปกาสินี ๓/๒๕๓๕/๓๗๐-๓๗๓.

ปัสสาวะบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแหละ ... การทำอย่างนั้นยังไม่เชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ... อนึ่ง บุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่อันมีรัตนะ ๗ ประการมากหลายนี้ การทำกิจอย่างนั้น ยังไม่เชื่อว่าอันบุตรทำแล้วหรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเป็นเพราะอะไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้สมათานตั้งมั่นในศรัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้สมათานตั้งมั่นในศีลสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ตระหนี่ให้สมათานตั้งมั่นในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ทราหมปัญญา ให้สมათานตั้งมั่นในปัญญาสัมปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้นย่อมเชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว และทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดา^{๑๕}

รวมความว่า ทั้งศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้นั้นมีสัมมาทิฏฐิคือ เห็นชอบตามคลองธรรมก่อนเท่านั้น บุตรที่ช่วยให้พ่อแม่มีสัมมาทิฏฐินี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อติชาติบุตร หรือบุตรที่เกิดมามีคุณธรรมสูงกว่าพ่อแม่

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างของลูกที่ดี กล่าวคือ เสด็จไปทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา และพระประยูรญาติให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมชั้นสูงกันแทบทุกพระองค์ในพรรษากาลที่ ๗ และที่ ๑๕ หลังจากตรัสรู้แล้ว

การตอบแทนพ่อแม่อีกอย่างหนึ่งที่ลูกควรทำคือ การทำทักษิณาทานอุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่หลังจากที่ท่านเสียชีวิตไปแล้ว ดังพระพุทธพจน์ในติโรกฐทกัณฐสูตรว่า

บุคคลมาระลึกถึงอุปการะอันท่านได้ทำแล้วในกาลก่อนว่า ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจนี้แก่เรา ผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตร เป็นเพื่อนของเราดังนี้ ก็ควรให้ทักษิณาทานเพื่อผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว...ก็ทักษิณาทานนี้แลอันท่านให้แล้ว ประดิษฐานไว้แล้วในสงฆ์ย่อมสำเร็จโดยพลัน^{๑๖}

คำว่าญาติในที่นี้เป็นคำรวมที่หมายถึงพ่อแม่ด้วย ทักษิณาทานจะมีผลมาก ปัจจัยหนึ่งที่ท่านให้พิจารณาก็คือ ผู้รับ(ปฎิคาหก) ต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วย และท่านนั้นไม่ควรเจาะจงบุคคล แต่ให้อุทิศแก่สงฆ์ซึ่งก็ได้แก่ประชาคมของพระภิกษุ ภิกษุณี และสามเณรที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมา

^{๑๕} ขุ.ชา. ๒๐/๒๗๘.

^{๑๖} ขุ.ชา. ๒๕/๘.

ผลดีของการเลี้ยงดูและผลเสียของการไม่เลี้ยงดูพ่อแม่

มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงผลของความกตัญญูตเวทีต่อพ่อแม่จะตรัสเฉพาะแต่ผลดี (อานิสงส์) เช่นเดียวกับการผลของการไม่มีความกตัญญูตเวที ก็จะตรัสเฉพาะแต่ผลเสีย (โทษ) แสดงว่าความกตัญญูตเวทีต่อพ่อแม่ด้วยปัญญามีผลดีโดยส่วนเดียว ส่วนการไม่กตัญญูตเวทีจะส่งผลเสียโดยส่วนเดียวเช่นกัน ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นผลดีและผลเสียตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ผลดี

ผลดีก็คือ การเลี้ยงดูพ่อแม่เป็นการสร้างแบบอย่างที่ดีให้กับลูก หากยังมีชีวิตอยู่ย่อมได้รับการสรรเสริญจากผู้รู้ และหากตายไปย่อมไปเกิดในสวรรค์

ในสาลีเกทธารชาดก ครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้า พระองค์ได้พาบริวารไปกินข้าวสาลีในไร่ของโกสิยพราหมณ์ ต่อมาถูกจับได้ ได้ตอบคำถามของพราหมณ์ที่ถามว่าทำไมไม่กินเสียให้อิ่ม แต่นี่ยังคาบกลับไปด้วยว่า

บุตรน้อยทั้งหลายของข้าพเจ้ายังอ่อน ขนปีกยังไม่ขึ้น บุตรเหล่านั้นข้าพเจ้าเลี้ยงมาแล้ว เขาก็เลี้ยงข้าพเจ้าบ้าง เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าจึงให้บุตรเหล่านั้นกู่หนีมารดาและบิดาของข้าพเจ้าแก่แล้ว ล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบเอาข้าวสาลีไปด้วยจะงอຍปากเพื่อทานเหล่านั้น ชื่อว่าเปลื้องหนี้ที่ท่านทำไว้ก่อน...การให้กู่หนีของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ การเปลื้องหนี้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้... ข้าแต่ท่านโกสิยะ ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด^{๑๗}

พระพุทธพจน์นี้เปรียบการเลี้ยงดูลูกเหมือนการให้ลูกกู่หนี ส่วนการเลี้ยงดูพ่อแม่เหมือนการชำระหนี้ที่พ่อแม่เคยให้กู่(เลี้ยง) เมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ก็จะทำหน้าที่ทั้ง ๒ อย่างพร้อม ๆ กันคือเลี้ยงลูกตนเองและเลี้ยงดูพ่อแม่ตอบแทนด้วย โดยอาศัยแบบอย่างที่ว่าพ่อแม่เคยทำให้ดูมาก่อน สำหรับผลดีข้ออื่น ๆ มีดังนี้

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้นด้วยการบำรุงมารดาบิดาในโลกนี้ ครั้นบุตรนั้นละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๘}

เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิตได้บำรุงมารดาบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๙}

^{๑๗} ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๗๘.

^{๑๘} ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๒.

^{๑๙} ขุ.ชา. ๒๑/๖๓.

บุคคลใดเลี้ยงมารดาบิดาโดยธรรม แม้เทวดาและมนุษย์...นักปราชญ์ทั้งหลาย
ย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงมารดาบิดาในโลกนี้ บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงใน
สวรรค์^{๒๐}

ความกตัญญูทเวที่ถือว่าเป็นจริยธรรมสากล เพราะคนทุกชาติทุกศาสนา ล้วนยกย่องลูกที่
กตัญญูทเวที่ต่อพ่อแม่ว่าเป็นคนดี อย่างเช่นในปัจจุบัน ได้มีการมอบรางวัลลูกกตัญญูในวันพ่อและวัน
แม่แห่งชาติด้วยเหตุผลนี้ สำหรับสวรรค์ ผู้ไม่เชื่อก็คงปฏิเสธว่าไม่มี แต่หากสวรรค์มีจริง ขณะเป็นคน
ดีในโลกนี้ยังได้รับผลดีเป็นรางวัลตอบแทน หากตายไปสวรรค์ต้องเปิดรับคนที่เลี้ยงดูพ่อแม่อย่าง
แน่นอน

นอกจากนั้น ยังมีผลดีอีก ๕ ประการที่ผู้เลี้ยงดูพ่อแม่จะได้รับในโลกนี้ ดังพระพุทธพจน์ใน
ขุททกนิกายว่า

ธรรม ๕ ประการนี้คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้มีปกติกกราบไหว้
ผู้มีปกตือ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญเป็นนิตย^{๒๑}

ผู้เจริญในที่นี้หมายถึงผู้แก่กว่า ซึ่งย่อมรวมเอาผู้เป็นพ่อแม่ด้วย
ผลเสีย

ผลเสียของการไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ย่อมตรงข้ามกับผลดีดังกล่าวแล้วข้างต้น กล่าวคือ อาจไม่ได้
รับการเลี้ยงดูตอบแทนจากลูก เพราะไม่เคยเห็นตัวอย่างที่พ่อแม่เคยทำมาก่อน นอกนั้นก็จะถูกสังคม
ติเตียน มีอันต้องสูญเสียทรัพย์สิน เมื่อตายไปย่อมตกนรก พระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงผลเสียการไม่เลี้ยงดู
พ่อแม่มีดังนี้

บุตรอันมารดาบิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความยากลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา
บิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรอันบิดาเลี้ยงมาด้วยความ
ลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดาบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก
เราได้สดับมาว่า เพราะไม่บำรุงมารดา... เพราะไม่บำรุงบิดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตร
ทั้งหลายผู้ ปรารถนาทรัพย์ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น^{๒๒}

^{๒๐} ขุ.ชา. ๒๘/๕๒๒.

^{๒๑} ขุ.ชา. ๒๕/๑๘.

^{๒๒} ขุ.ชา. ๒๘/๑๖๒.

ข้อที่น่าพิจารณาก็คือ เพราะเหตุใดทรัพย์สินสมบัติของคนไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ต้องฉิบหายด้วย ข้อนี้ พระอรรถกถาจารย์ไม่ได้อธิบายเอาไว้ เหตุผลน่าจะเป็นเพราะว่า เมื่อบุตรมีความพร้อมทุกอย่างและ อยู่ในวิสัยที่จะเลี้ยงดูพ่อแม่ได้ แต่กลับไม่ทำ ฉะนั้น สังคมจึงมองเขาว่าเป็นคนอกตัญญู คนอกตัญญู จะไม่เป็นที่รักและที่ไว้ใจของใคร ๆ เพราะขาดคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ สิ่งนี้อาจนำไปสู่การต้อง สูญเสียทรัพย์สินไม่ทางใดก็ทางหนึ่งก็ได้ในที่สุด

ปรากฏสูตร สูตรว่าด้วยความเสื่อมกล่าวถึงคนไม่มีความกตัญญูทวดเวทิวว่า

คนใดสามารถ (ปหุสันโต) แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไป แล้ว ข้อนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม^{๒๓} (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่มที่ ๒๕, ข้อ ๓๐๕)

สำหรับลูกบางคนไม่สามารถตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ได้ เช่นมีร่างกายพิการ หรือต้องอยู่ ห่างไกล เป็นต้น คงกล่าวไม่ได้ว่าเป็นคนไม่ดี เพราะการแทนคุณพ่อแม่ต้องอยู่ในวิสัยที่ลูกสามารถทำ ได้ด้วย ซึ่งเป็นความหมายของคำว่า “ปหุสันโต” ดังกล่าวแล้วข้างต้น

ลูกบางคนไม่เพียงแต่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่เท่านั้น แต่ยังประทุษร้ายพ่อแม่จนถึงแก่ชีวิตอีกด้วย อย่างที่เรียกว่า มาตุฆาต (ฆ่าแม่) และบิดุฆาต (ฆ่าพ่อ) ลูกที่ก่อกรรมทำชั่วเช่นนี้ทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นอนันตริยกรรม หรือกรรมหนักที่จะได้รับผลกระทบตอบแทนในทันที กล่าวคือในชาติปัจจุบัน จะไม่ได้รับอนุญาตให้บวชได้ บรรลุมรรคผลไม่ได้ และหากตายไปย่อมตกนรกสถานเดียว

^{๒๓} พุ.ชา. ๒๕/๓๐๕.

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

บทนี้จะได้สรุปผล การศึกษาเพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะในพุทธปรัชญาเถรวาท ตลอดจนการนำเสนอข้อเสนอนะที่ได้จากการศึกษา ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

กตัญญูกตเวทิตะ สรุปได้ว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นมีต่อตนเอง กตเวทิตะ หมายถึง การประกาศ การแสดงออก การกระทำเพื่อตอบแทนคุณ รวมความแล้วคำว่า กตัญญูกตเวทิตะ หมายถึง การรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นและสิ่งอื่นที่มีต่อตนเอง และกระทำการตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้ คำว่า กตัญญู หมายถึงการสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นภาวะทางจิตใจ ส่วนคำว่า กตเวทิตะ หมายถึงการแสดงออกเพื่อตอบแทนคุณ เป็นการแสดงการตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่นออกมาทางภายนอกทั้งทางการกระทำและการพูด ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น กตัญญูจึงจัดเป็นมโนกรรม กตเวทิตะจัดเป็นกายกรรมและวจีกรรมการศึกษาถึงหลักการของความกตัญญูกตเวทิตะ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ประเด็นหลักที่สำคัญ ๒ ประการคือ กตัญญูกตเวทิตะเป็นคุณธรรมต้องปฏิบัติคู่กันและกตัญญูกตเวทิตะต้องเป็นสัมมาทิฐิ ความกตัญญูคือความรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อน เป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทิตะคือการตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้ นั้น กตัญญูกตเวทิตะธรรม อันหมายถึงการรู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแล้วและตอบแทน หรือการรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของคนอื่นและแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น เป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สิ่งแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล ความกตัญญูเป็นคุณธรรมซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๒๕ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่าการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้หากมีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขา เช่น ได้ลาภ ยศ สรรเสริญและความสุขแต่เราเพียงรับรู้ แต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนไม่รับรู้คุณค่าความดีของเขา ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรมต่อกัน

การศึกษาเพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตะ ในพุทธปรัชญาเถรวาทพอสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิต

ความกตัญญูกตเวทิตหรือกตัญญูกตเวทิตาธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มี อนุคุณที่เรียกว่า บุพพการีชน กับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนที่เรียกว่า กตัญญูกตเวทิตชน ความกตัญญูกตเวทิตคือ คุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนถูกต้องเกี่ยวกับคุณธรรมข้อนี้ จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจความกตัญญูกตเวทิตในประเด็นต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ความหมายของกตัญญูกตเวทิต หลักการของความกตัญญูกตเวทิต และความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต

๕.๑.๒ แนวคิดเรื่องกตัญญูกตเวทิตในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้อย่างชัดเจนว่า คนดี จะต้องมีความหมาย ๒ ประการ คือ กตัญญู แปลว่า รู้คุณ และกตเวทิต แปลว่า ตอบแทนคุณผู้ที่มีคุณต่อเรานั้นมีมาก แต่ในที่นี้จะขอยกมากล่าวเฉพาะบิดาและมารดา ท่านทั้งสองเป็นผู้ให้ชีวิตแก่เรา เรามีวันนี้ได้ก็เพราะท่าน ร่างกายตัวตนเรามีราคาแพงมากที่สุดในโลก แต่ร่างกายตัวตนของเรานี้ได้มาฟรีๆ โดยบิดามารดาเป็นผู้มอบให้ และยังมีอีกหลายอย่างที่ท่านให้เรา ถ้าบุคคลมานึกได้ตรงนี้จะเรียกว่าคนนั้นมี กตัญญู อันเป็นเครื่องหมายที่ ๑

เมื่อรู้คุณดังกล่าวข้างต้นแล้ว สิ่งที่จะพึงกระทำต่อไปก็คือการตอบแทนสิ่งที่บิดามารดาของทุกคนต้องการต่อบุตรธิดา ซึ่งจะมีเหมือนกันทั้งหมด คือต้องการให้บุตรธิดา กระทำตนเป็นคนดี มีชื่อเสียงดี มีฐานะตำแหน่งหน้าที่ที่ดี และมีความรักใคร่สามัคคีกันในระหว่างพี่น้องดี เมื่อสามารถจะทำตนเป็นคนดีได้ บุคคลนั้นจะชื่อว่า มี กตเวทิต อันเป็นเครื่องหมายที่ ๒

เพราะฉะนั้น ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ต่างก็ต้องการจะเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องหมั่นรำลึกนึกถึงพระคุณของท่านอยู่เสมอ และสิ่งสำคัญยิ่งไปกว่านั้น ก็จะต้องสร้างความดีให้เกิดขึ้นกับตน ให้สังคมมองเห็นว่า เราเป็นคนดี ก็เพราะมีบิดามารดาที่ดี ดังนี้ ขอให้คิดว่า ๑. คุณต้องตอบแทน เป็นเขตแดนของคนดี จงตั้งตนไว้ในกตัญญูกตเวทิต ๒. ความดีอยู่ที่ผล ความเป็นคนอยู่ที่รู้คุณ ถ้าทำได้ดีจะเป็นคนมีบุญ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภูมิอัสตบบุรุษและสัทบุรุษแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายก็ภูมิอัสตบบุรุษเป็นไฉน อัสตบบุรุษยอมเป็นคนอกตัญญูกตเวทิต ก็ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทิตนี้ อัสตบบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนอกตัญญูกตเวทิตนี้เป็นภูมิอัสตบบุรุษทั้งสิ้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัทบุรุษยอมเป็นคนกตัญญูกตเวทิต ก็ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตนี้ สัทบุรุษทั้งหลาย สรรเสริญ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิตทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัทบุรุษฯ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการนำเสนอการศึกษาแนวคิดเรื่องความกตัญญูทศวรรษที่ในพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งมีการวิเคราะห์ความกตัญญูทศวรรษที่ พุทธศาสนาทศวรรษที่ศนะของนักปราชญ์เมธี แล้วนำแนวคิดและแนวทางปฏิบัติสำหรับนักศึกษาหรือศาสนิกชน ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์ เป็นหลักธรรมที่หลากหลายต่อประชาชนโดยทั่วไป ผู้ปฏิบัติตามย่อมได้รับผลสมควรแก่การปฏิบัติ และเป็นการเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต จากระดับขั้นพื้นฐานเบื้องต้นจนกระทั่งพัฒนาสูงขึ้น คือสามารถปฏิบัติตามได้ ยึดเป็นแนวทางได้ นั่นคือประโยชน์ของการศึกษา

อีกอย่างหนึ่ง ความกตัญญูที่ยกขึ้นมากล่าวไว้ในงานวิจัยนี้ อาจไม่ได้ลงรายละเอียดมาก กระทั่งสมบูรณ์ในทุกหัวข้อธรรม ข้อนี้เพราะหัวข้อธรรมแต่ละหัวข้อสามารถอธิบายเชื่อมโยงอย่างละเอียดลึกซึ้งให้ถึงกันได้เป็นดังตาข่ายที่โยงใยถึงกัน เพราะผู้วิจัยมีภูมิธรรมรอบรู้ร้อยที่น้อย ซึ่งผู้สนใจรายละเอียดในระดับที่สูงขึ้นจำเป็นต้องศึกษาต่อยอดออกไป อันจะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง และสังคมโดยรวม กล่าวคือ ตนเองได้รับความกระจ่างขึ้น นำไปสู่ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องดียิ่งขึ้น และขอศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติเหล่านั้นย่อมส่งผลถึงผู้อื่นด้วยเช่นกัน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยหลักธรรมเรื่องความกตัญญู ผู้วิจัยได้นำเสนอในด้านความหมาย เปรียบเทียบ วิเคราะห์ ได้นำเสนอข้อเสนอแนะวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในการศึกษาพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้จากเรื่องดังกล่าว ดังนี้

- ๑) การศึกษาความกตัญญูในพระไตรปิฎก
- ๒) การศึกษาความกตัญญูปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๓) การศึกษาเปรียบเทียบความกตัญญูในพระไตรปิฎก

เพราะเป็นธรรมที่ทั่วไปแก่พุทธบริษัท ผู้ประพาศธรรมข้อใด ก็จะได้ประโยชน์ตามสมควรแก่ข้อประพาศนั้น ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒, ๑๓, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๕, ๒๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระสูตร และอรรถกถาแปล. อังคุดตินิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต เล่มที่ ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระสูตร และอรรถกถาแปล. อังคุดตินิกาย เอกนิบาต เล่มที่ ๑ ภาคเรียนที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

ธรรมสภา. พุทธศาสนสุภาษิตฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ปิ่น มุกกัณฑ์, แนวการสอน ตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พัฒนาวัฒนธรรมในตัวคนไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พุทธทาสภิกขุ. กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

มงคลสูตร. ว่าด้วยมงคล ๓๘ ประการ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

๒) เว็บไซต์

<https://sites.google.com/a/web1.dara.ac.th/social2/sara-na-ru/hlakthrmphuththsasna>

๓) วิทยานิพนธ์

โกวิทย์ ราชีวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของ
คนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕.

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาตเมธี). “ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมอง
พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระมหาไฉน ประกอบผล. “การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา :
กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔.

พระมหาบุญกอง คุณาธโร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตัญญูตา) ในพระพุทธศาสนา
เถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

อำนวยการเงิน. “การศึกษาเพื่อพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย่อน
กิตติทินโน)”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-สกุล : พระครูจารุสารธรรม (สมคุณ)
- วัน เดือน ปี : วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖
- สถานที่เกิด : ๖๑ หมู่ที่ ๓ ตำบลโนนหอม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๕๓/๑ หมู่ที่ ๙ ตำบลดงพระราม อำเภอเมือง
จังหวัดปราจีนบุรี
- อุปสมบท : ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐
- การศึกษา : ระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์การทำงาน
ปัจจุบัน : เจ้าอาวาสวัดดงพระราม
ผู้ประสานพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ประจำจังหวัดปราจีนบุรี
โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

